

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

НОСКОВ ОЛЕКСІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 332.82:012:324.

**ДИСЕРТАЦІЯ
ОПТИМІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ РОЗВИТКУ
МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»

Галузь знань 28 «Публічне управління та адміністрування»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.М. Носков

Науковий керівник – Гринчук Наталія Михайлівна, кандидат економічних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Носков О. М. Оптимізація державного регулювання у сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби. Київ. 2023

Дисертація присвячена теоретичному обґрунтуванню та розробці науково-практичних рекомендацій щодо оптимізації державного регулювання у сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. Теоретичне узагальнення та нове вирішення актуального наукового завдання здійснюється автором на основі врахування і аналізу сучасних тенденцій розвитку публічного управління та впливу на управлінські процеси глобалізації, європейської інтеграції, інформатизації.

Автором забезпечено врахування необхідності дотримання принципів ринкової економіки і особливого підходу до державного регулювання розвитку МСБ, зважаючи на його соціальне та економічне значення, переваги та проблеми.

У дослідженні охарактеризовано сутність державного регулювання розвитку малого та середнього бізнесу як сукупності форм, методів та інструментів впливу на економічні та соціальні відносини, які використовуються державними органами і службами, а також за дорученням держави – органами місцевого самоврядування та публічними інституціями відповідно до національних інтересів, цілей і завдань. Удосконалено концептуальні засади оптимізації державного регулювання за рахунок врахування принципів маятниковості процесу регулювання та респонсивності і застосування методів адаптивного управління. «Маятниковість» державного

регулювання пов'язано зі зміною ринкової кон'юнктури та іншими факторами впливу на МСБ та охарактеризовано як процес зміщення акцентів від посиленого регулювання до саморегулювання.

Показано інституційні основи державного регулювання малого та середнього бізнесу як єдність його правового та організаційного забезпечення.

Вивчено зарубіжний досвід державного регулювання розвитку МСБ та звернено увагу на вироблення і впровадження загальноєвропейських підходів, що враховують в першу чергу соціальне значення МСБ.

Аналіз становлення та розвитку державної політики підтримки МСБ в Україні дозволив автору сформулювати уявлення про наявність регулятивного маятника, викликано поліпшенням чи погіршенням ринкових умов для МСБ. Державне регулювання малого та середнього бізнесу в період прискорення ринкових реформ (2014-2019 роки) охарактеризовано як період успішного впровадження європейських підходів на основі Угоди про Асоціацію та значних внутрішніх реформ.

Узагальнено досвід регулювання розвитку МСБ в умовах пандемії та воєнного стану в Україні, які з одного боку, поставили МСБ в тяжке економічне становище, а з іншого – примусили бізнес до зростання активності та гнучкості у захисті своїх інтересів. Обгрунтовано суть змін в умовах мобілізаційної економіки. Простежено державні кроки до підтримки МСБ та окремлено перспективу його відродження на звільнених територіях.

Автором визначено адміністративні та інші бар'єри на шляху розвитку МСБ та показано шляхи їх подолання. Вузлові напрями оптимізації механізмів державного регулювання розвитку МСБ в умовах євроінтеграції пов'язуються автором з дотриманням європейських принципів публічного управління, насамперед, посиленням його респонсивності, забезпеченням державної підтримки механізмів самоорганізації та саморегулювання МСБ, які розглядаються як необхідна частина інституційного механізму суспільства та обов'язкова складова державної політики регулювання розвитку МСБ.

Згідно авторського підходу, поняття адаптивності запропоновано сприймати широко, маючи на увазі, з одного боку, адаптацію МСБ загалом до зміни соціально-економічної і політичної ситуації, а з іншого – адаптацію публічного управління до потреб МСБ – від бюрократичного до адаптивного підходів. Оптимізація державного регулювання сфери розвитку МСБ у даному випадку полягає у з'ясуванні наявних та майбутніх інтересів всіх сторін процесу (респонсивність) та виробленні стратегічного підходу і тактики їх максимального задоволення (адаптивне управління), що полегшується в процесі диджиталізації.

Дістав подальшого розвитку й регіональний аспект регулятивної діяльності держави. Зокрема, запропоновано активізацію участі МСБ у ревіталізації, яку автор розуміє як оновлення, відновлення міського середовища – забезпечення сучасного використання занедбаних територій, перетворення запущених, непрацюючих промислових та інших об'єктів у функціонуючі культурні заклади чи приведення в порядок природних територій. У сукупності це має підвищити ефективність державної політики регулювання сфери МСБ.

Автором підготовлено проект Концепції Стратегії державного регулювання МСБ на 2024-2030 роки, в якій враховано суттєві зміни соціально-економічної та політичної ситуації в Україні внаслідок російської агресії, яка призвела до руйнувань, розірвання економічних зв'язків, значної міграції населення, змусила органи влади прийняти низку документів, спрямованих на забезпечення функціонування економіки загалом та МСБ, зокрема, в умовах воєнного стану та в період відбудови. Метою нової Стратегії є оптимізація державного регулювання розвитку МСБ для забезпечення зростання його ефективності та конкурентоздатності, посилення ролі в житті країни та створення основи для становлення середнього класу.

Перспектива дальшого дослідження полягає у пошуку нових напрямів активізації діяльності бізнесу, аналізу зниження адміністративних бар'єрів тощо.

Ключові слова: оптимізація, державне регулювання, малий і середній бізнес, публічне управління, євроінтеграція, децентралізація, сталий розвиток, громадянське суспільство, плюралізм, воєнний стан, ефективність, нормативно-правове забезпечення, самоврядування, місцевий розвиток, адаптивне управління, респонсивність

ABSTRACT

Noskov O. M. Optimization of state regulation in the sphere of small and medium business development in Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 28 "Public management and administration" in the specialty 281 "Public management and administration". – Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service. Kyiv. 2023

The dissertation is devoted to the theoretical substantiation and development of scientific and practical recommendations for the optimization of state regulation in the field of small and medium-sized business development in Ukraine. Theoretical generalization and a new solution to the actual scientific task is carried out by the author based on the consideration and analysis of modern trends in the development of public administration and the influence on the management processes of globalization, European integration, and informatization.

The author takes into account the need to observe the principles of the market economy and a special approach to the state regulation of the development of SMEs, taking into account its social and economic importance, advantages and problems.

The study characterizes the essence of state regulation of the development of small and medium-sized businesses as a set of forms, methods and tools of influence on economic and social relations, which are used by state bodies and services, as well

as by the state - local self-government bodies and public institutions in accordance with state and national interests , goals and objectives. The conceptual principles of optimization of state regulation have been improved by taking into account the principles of the pendulum of the regulatory process and responsiveness and the application of adaptive management methods. The "swing" of state regulation is associated with changes in market conditions and other factors affecting SMEs and is characterized as a process of shifting emphasis from increased regulation to self-regulation.

The institutional basis of state regulation of small and medium-sized business as a unity of its legal and organizational support is shown.

The foreign experience of state regulation of the development of SMEs was studied and attention was paid to the development and implementation of pan-European approaches that take into account the social importance of SMEs in the first place.

The analysis of the formation and development of the state policy of supporting small and medium-sized businesses in Ukraine allowed the author to formulate an idea about the presence of a regulatory pendulum caused by the improvement or deterioration of market conditions for SMEs. State regulation of small and medium-sized businesses during the period of acceleration of market reforms (2014-2019) is characterized as a period of successful implementation of European approaches based on the Association Agreement and significant internal reforms.

The experience of regulating the development of SMEs in the conditions of the pandemic and martial law in Ukraine, which, on the one hand, put SMEs in a difficult economic situation, and on the other hand, forced businesses to increase activity and flexibility in protecting their interests, is summarized. The essence of changes in the conditions of the mobilization economy is substantiated. State steps to support SMEs are traced and the prospect of its revival in the liberated territories is highlighted.

The author identifies administrative and other barriers to the development of SMEs and shows ways to overcome them. The key areas of optimization of the mechanisms of state regulation of the development of small and medium-sized

businesses in the conditions of European integration are connected by the author with the observance of European principles of public administration, first of all, strengthening its responsiveness, ensuring state support for the mechanisms of self-organization and self-regulation of SMEs, which are considered as a necessary part of the institutional mechanism of society and an obligation an essential component of the state policy of regulating the development of SMEs.

According to the author's approach, the concept of adaptability is proposed to be perceived broadly, meaning, on the one hand, the adaptation of SMEs in general to changes in the socio-economic and political situation, and on the other hand, the adaptation of public administration to the needs of SMEs - from bureaucratic to adaptive approaches. Optimization of state regulation of the sphere of SME development in this case consists in clarifying the existing and future interests of all parties to the process (responsiveness) and developing a strategic approach and tactics for their maximum satisfaction (adaptive management), which is facilitated in the process of digitalization.

The regional aspect of the regulatory activity of the state also received further development. In particular, it is proposed to intensify the participation of SMEs in revitalization, which the author understands as the renewal, restoration of the urban environment - ensuring the modern use of abandoned territories, the transformation of abandoned, non-working industrial facilities into functioning cultural institutions, etc., or the restoration of natural territories. In total, this should increase the efficiency of the state policy of regulating the sphere of SMEs.

The author has prepared a draft Concept of the Strategy of State Regulation of SMEs for 2023-2030, which takes into account significant changes in the socio-economic and political situation in Ukraine as a result of Russian aggression, which led to destruction, severing of economic ties, significant migration of the population, forced the authorities to adopt a number of documents aimed at ensuring the functioning of the economy in general and SMEs, in particular, in the conditions of martial law and in the period of reconstruction. The purpose of the new Strategy is to

optimize the state regulation of the development of SMEs to ensure the growth of its efficiency and competitiveness

Keywords: Optimization, state regulation, small and medium business, public administration, european integration, decentralization, sustainability, civil society, pluralism, martial law efficiency, regulatory and legal support, self-government, local development, adaptive management, responsiveness

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові
результати дисертації:*

1. Носков О.М. Проблеми регулювання та перспективи розвитку малого і середнього бізнесу в Україні: теоретичні аспекти. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. №1. 2023. С. 156-167

2. Носков О.М. Державне регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах пандемії та воєнного стану. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. Електронне фахове видання. № 7. 2023. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-7-02-12>

3. Носков О.М. Особливості та перспективи оптимізації державного регулювання малого та середнього бізнесу в Україні на регіональному та місцевому рівнях. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. Електронне фахове видання. № 10. 2023 DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-10-02-07>

4. Лахижа М.І., Носков О.М. Державне регулювання еластичності ринку праці: польський досвід. Державно-управлінські студії № 11, 2019. URL: <http://studio.ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/Lakhyzha-Noskov-DUS-11.pdf> (Автором в межах цієї теми виконано дослідження ринку праці в Республіці Польща)

5. Носков О.М. Державна підтримка розвитку малого та середнього бізнесу в період пандемії, як обов'язкова умова відновлення економіки України. 46 Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín “Věda a perspektivy” je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. No 7(7) 2021. С. 47-55.

6. Носков О.М., Лахижа М.І. Державне регулювання еластичності ринку праці в Польщі. Колективна монографія «Українські реалії ринку праці в умовах глобалізації» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ, 2021 року). К. 2021. С. 98-105 *(Автором в межах цієї теми виконано дослідження ринку праці в Республіці Польща)*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Носков О.М. Вплив міграційних процесів на трансформацію ринку праці. Матеріали доповідей та тез Міжнародної науково-практичної конференції «Інституційні трансформації ринку праці в умовах євроінтеграції» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ, 12 листопада 2019 року). К. 2019. С. 323-325.

8. Носков О.М. Розвиток електронної демократії в Україні. Матеріали доповідей та тез II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Форум прямої демократії» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ, 4 грудня 2019 року). К. 2019. С. 90-92.

9. Носков О.М. Співробітництво влади та бізнесу у сфері публічно-приватного партнерства. Матеріали тез та доповідей III-ої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації». ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ 15 квітня 2020 року). К. 2020. С. 148 - 151.

10. Носков О.М. Публічно-приватне партнерство як метод співпраці органів державної влади та бізнесу. Матеріали тез та доповідей науково-практичної інтернет-конференції «Науково-практичне забезпечення надання

публічних послуг в умовах децентралізації» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ 20 квітня 2021 року). К. 2021

11. Носков О.М. Адаптація законодавства України до права ЄС, як необхідна умова інтеграції. Матеріали VI Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції «(Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти» ПЮІ НЮУ імені Ярослава Мудрого (м. Полтава 17 листопада 2021 року). П. 2021. С. 46-49.

12. Носков О.М. Зарубіжний досвід регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. Організаційно-правові аспекти публічного управління в Україні : Матеріали X Міжнародної науково-практичної Інтернетконференції, 27 квітня 2023 р. Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2023. С. 126-128

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ.....	26
1.1. Сутність державного регулювання розвитку малого та середнього бізнесу.....	26
1.2. Інституційні основи державного регулювання малого та середнього бізнесу.....	44
1.3. Зарубіжний досвід державного регулювання розвитку малого та середнього бізнесу.....	63
Висновки до розділу 1.....	81
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ НА РОЗВИТОК МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ	85
2.1. Становлення та розвиток державної політики підтримки малого та середнього бізнесу в Україні (1991-2019 роки)	85
2.2. Досвід державного регулювання малого та середнього бізнесу в умовах пандемії та воєнного стану в Україні (2020-2023 роки)	106
2.3. Адміністративні бар'єри та інші перепони для розвитку малого і середнього бізнесу	123
Висновки до розділу 2.....	136
РОЗДІЛ 3. ЗАВДАННЯ, НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ.....	140
3.1. Оптимізація механізмів державного регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в умовах євроінтеграції	140

3.2. Особливості та перспективи оптимізації державного регулювання малого та середнього бізнесу на регіональному та місцевому рівнях ...172	
3.3 Концепція оптимізації державного регулювання діяльності малого та середнього бізнесу в Україні в умовах відбудови	186
Висновки до розділу 3.....	202
ВИСНОВКИ.....	206
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	212
ДОДАТКИ.....	247

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Acquis communautaire – спільний доробок Європейського Союзу

G2G –Взаємодія між структурами державногоуправління

SBA – Законодавчий акт про малий бізнес в Європі (SmallBusinessAct)

USAID - United States Agency for International Development

Акт з питань малого бізнесу для Європи -АМБ

Антитерористична операція - АТО

Верховна Рада України - ВРУ

Внутрішній Валовий Продукт – ВВП

Всеукраїнська асоціація роботодавців - ВАР

Господарський кодекс України – ГК України

Державна служба зайнятості – ДСЗ

Державний комітет статистики України - Держкомстат

Експортно-кредитне агентство -ЕКА

Європейська Бізнес Асоціація – ЄБА

Європейський адміністративний простір - ЄАП

Європейський Союз – ЄС

Інститут регіональних досліджень НАН України - ІРД.

Інформаційні та комунікаційні технології - ІКТ

Кабінет Міністрів України - КМУ

Конфедерація роботодавців України - КРУ

Мале і середнє підприємництво - МСП

Малий і середній бізнес – МСБ

Міжнародна організація економічного співробітництва і розвитку - МОЕСР

Міжнародний центр правових досліджень - МЦПД

Міністерство економіки України -МЕУ

Місцеві державні адміністрації – МДА

Місцеві органи державної виконавчої влади – МОДВВ

Мобілізаційна економіка – МЕ

Національна платформа малого та середнього бізнесу –НПМСБ

Національна служба посередництва і примирення -НСПП

Органи місцевого самоврядування – ОМС

Організація економічного співробітництва та розвитку - ОЕСР

Офіс розвитку малого та середнього підприємництва/SME.DO – ОРМСП

Офіс з розвитку підприємництва та експорту - ОРПЕ

Податковий кодекс України – ПК України

Рвень тінізації економіки - РТЕ

Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України - СПМСППУ

Спілка українських підприємців – СУП

Територіальні органи центральних органів виконавчої влади – ТОЦОВВ

Торгово-Промислова Палата України - ТПП

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони – Угода про асоціацію

Український Фонд Підтримки підприємництва –УФПП

Фізичні особи-підприємці - ФОП

Центральні органи виконавчої влади – ЦОВВ

Цивільний кодекс України – ЦК України

Циркулярна економіка -ЦЕ

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток підприємницької ініціативи і ефективна діяльність малого і середнього бізнесу (МСБ) в Україні є необхідною умовою для вирішення багатьох ключових проблем, з якими стикається українське суспільство, пов'язаних не лише з економічним розвитком, високим рівнем безробіття, необхідністю структурних змін і негативною демографією, процесами, які спостерігаються вже тривалий період і загострилися у зв'язку з кризовими явищами – впливом пандемії та війни, а й з політичними процесами, стабільність яких міг би забезпечити середній клас.

Світовий досвід переконливо свідчить, що процвітання у сфері малого та середнього бізнесу дає позитивні результати з точки зору інновацій, конкуренції та продуктивності та є фактором підвищення зростання національного доходу та доходу на душу населення. Обравши європейський вектор розвитку, Україна має рухатися інноваційним шляхом удосконалення моделі управління, для чого потрібно досліджувати найкращі зарубіжні тенденції та практики, брати за зразок досягнення, адаптуючи до національних особливостей. Ці зусилля мають відповідати очікуванням громадян і формувати сучасну модель публічного управління, яка дозволить збалансувати інтереси головних учасників процесу.

Функціонування МСБ пов'язане з виробленою в країні державною політикою і гарантується цілеспрямованим здійсненням нормативно-правових та інституційно-законодавчих заходів, необхідних для забезпечення можливостей створення та розвитку МСБ.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС дала Україні інструмент та перспективу для перетворень у всіх сферах життя. Інтереси українського бізнесу мають бути враховані в усіх аспектах інтеграції з ЄС. Впровадження в Україні

європейських стандартів та її входження до числа розвинених країн тали метою Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», Національної економічної стратегії на період до 2030 та інших стратегічних документів, якими передбачено проведення структурних реформ, дерегуляцію та розвиток підприємництва, створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності тощо.

Метою реформи публічного управління в Україні є забезпечення його ефективності, зокрема, у сфері регулювання МСБ. Розв'язана Росією війна завдала потужного удару по економіці України, але водночас прискорила процеси європейської інтеграції, що підвищує вимоги до управлінських процесів і вимагає від України посилення інституційних зусиль і спроможностей для забезпечення функціонування всіх сфер життєдіяльності в умовах воєнного стану та посткризового відновлення.

МСБ в Україні становлять 99,9% суб'єктів господарювання, забезпечують 73% робочих місць та понад 60% ВВП. Проте 65% мікро і малих підприємств були розташовані на територіях, що постраждали від воєнних дій. Незважаючи на те, що війна продовжується, паралельно відбувається декілька процесів щодо активізації бізнесу: по-перше, дії Уряду направлені на виживання та розвиток українського бізнесу; по-друге, Уряд запрошує бізнес активізуватися і долучитися до розробки моделей того, якою буде Україна після війни з точки зору післявоєнної відбудови. Ставиться завданняу стислі терміни відновлення економіки та повернення до активної діяльності.

Актуальність дослідження оптимізації державного регулювання у сфері розвитку МСБ в Україні шляхом реалізації європейських принципів демократичного врядування полягає у необхідності систематизації наявних економічних та правових підходів, врахування особливостей розвитку МСБ в Україні та виробленні пропозицій щодо напрямів та інструментів державної політики. Найбільш важливим нам видається завдання забезпечення умов для зростання ефективності МСБ, що відповідає сучасним європейським

підходам. Оптимізація розуміється автором як знаходження найкращого варіанту розвитку, удосконалення.

Проведений аналіз засвідчив, що українськими вченими вивчається досить широкий комплекс проблем, що стосуються державного регулювання у сфері МСБ. Міждисциплінарні зв'язки дозволяють використати інструментарій різних наук у взаємодоповненні та взаємозбагаченні.

Українськими вченими здійснено значну кількість досліджень МСБ з точки зору економічної теорії та практики (Варналій З.С., Данилишин Б.М., Колісник Г.М., Стрілець В.Ю., Уманець Т.В., Яненкова І.Г. та інші) та юридичної науки (Колесніков О.А., Коритін Д.С., Кравець І.М., Похилenko І.С., Труш І.В. та інші).

Процеси регулювання діяльності МСБ як на центральному та регіональному рівнях вивчалися представниками науки державного управління (Амосов О.Ю., Приходченко Л.Л. - теоретичні питання; Антонова Л.В., Баштанник А.Г., Бобровська О.Ю., Гринчук Н.М., Діденко Н.Г., Дубич К.В., Лозинська Т.М., Лопушинський І.П., Попський А.В., Федорченко В.В. - удосконалення організаційно-правового забезпечення публічного управління; Ольвінська Ю.О., Прокопенко Л.Л., Рудік О.М. - зарубіжний досвід публічного управління та регулювання МСБ).

Про актуальність проблематики державного регулювання МСБ свідчить і наявність досить значної кількості дисертаційних досліджень з теорії та історії і механізмів державного управління, серед яких варто виділити дослідження останніх років, авторами яких є Дурман М.О. [65], Ковач В.О. [97], Мареніченко В.В. [131], Бойко О.Я. [20]. Зростає кількість наукових праць, присвячені розкриттю впливу на економіку процеси глобалізації, євроінтеграції, децентралізації та досягнення цілей сталого розвитку. У цих дослідженнях, на які спирається автор, започатковано розв'язання проблеми оптимізації регулювання МСБ в нових умовах.

Аналізуючи статистику дисертаційних досліджень з державного управління, В.Д. Бакуменко відзначив пріоритетність вивчення державного

впливу на сферу економіки. Проте відмічено, що кількість та предмети досліджень поки не повністю відповідають потребам практики державного управління [11].

Помітним також є перехід до показу публічності управління та відображення партнерства влади, бізнесу і громадськості. Наприклад, питання публічно-приватного партнерства в посткомуністичних країнах розкрито у монографії та низці статей, авторами яких є Єгоричева С.Б. та Лахижа М.І. [74]

Отже, українськими та зарубіжними вченими підготовлено значну кількість досліджень діяльності малого та середнього бізнесу, виявлення його проблем та перспектив розвитку. Менш дослідженими є питання державного регулювання МСБ, особливо в період криз та відбудови господарства, що стає вкрай актуальним для України. Актуальності дослідженню додає й розгляд проблеми регулювання МСБ з урахуванням впливу та вимог глобалізації, євроінтеграції, децентралізації, інформатизації та зростання вимог до етики публічної служби. Ключовими є завдання, пов'язані із забезпеченням європейської інтеграції України та виконанням відповідних вимог ЄС. Теоретичні аспекти та практика державного регулювання МСБ у розвинених та посткомуністичних країнах важливі для України. Водночас український досвід регулювання МСБ в кризових ситуаціях, в першу чергу в умовах воєнного стану має практичний та теоретичний інтерес для інших країн.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота підготовлена відповідно до планів наукових досліджень Інституту підготовки кадрів державної служби України на 2018-2020 роки. У рамках інститутської теми «Розвиток ринку праці в умовах глобалізації» (державний реєстраційний номер 0118Г004241, 2017-2020 рр.) автором виконано дослідження державного регулювання еластичності ринку праці в Польщі. Виокремлено та розкрито на основі оригінальних джерел специфіку цього процесу в Польщі та його значення для України. Результати дослідження опубліковані у колективній монографії [162] та статті у фаховому виданні [114].

Гіпотеза нашого дослідження ґрунтується на розумінні необхідності комплексного регулювання економіки України з урахуванням факторів глобалізації, європейської інтеграції, диджиталізації та необхідності дотримання принципів ринкової економіки і особливого підходу до державного регулювання розвитку МСБ, зважаючи на його соціальне та економічне значення, переваги та складнощі.

Мета і завдання дисертаційного дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретико-методичних і практичних засад оптимізації вироблення та реалізації державної політики регулювання МСБ в Україні в умовах кризи та відбудови.

Для досягнення цієї мети передбачено вирішення наступних задач:

- розкрити сутність державного регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в умовах глобалізації та євроінтеграції;
- визначити інституційні основи державного регулювання малого та середнього бізнесу;
- виявити та систематизувати зарубіжний досвід державного регулювання розвитку малого та середнього бізнесу;
- прослідкувати процес становлення та розвитку державної політики підтримки МСБ в Україні (1991-2019 роки);
- узагальнити досвід державного регулювання МСБ в умовах пандемії та воєнного стану в Україні (2020-2023 роки);
- виявити та систематизувати адміністративні бар'єри та інші перепони для розвитку малого і середнього бізнесу в умовах євроінтеграції та шляхи їх подолання;
- визначити шляхи оптимізації механізмів державного регулювання розвитку МСБ на національному та регіональному рівнях;
- розробити проект Концепції оптимізації державного регулювання МСБ в Україні на 2024-2030 роки.

Об'єктом дослідження є державне регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні

Предметом дослідження є оптимізація державного регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні.

Методи дослідження. Автором застосовано комплексний підхід до вивчення матеріалів та підготовки тексту дисертаційної роботи.

У процесі дослідження теоретичних основ питання державного регулювання МСБ, вивчення досвіду зарубіжних країн у цій сфері застосовувалися методи *системного підходу, аналізу і синтезу, дедукції та індукції, порівняння, узагальнення*. Розробка методичної схеми дослідження здійснювалася за допомогою методів *системного підходу та моделювання*. *Компаративний (порівняльно-історичний) аналіз* використано для вивчення зарубіжного досвіду регулювання розвитку МСБ. *Кореляційний аналіз* використано для визначення впливу адміністративних бар'єрів на мале підприємництво. *Метод класифікації* сприяв виявленню ознак для групування адміністративних бар'єрів. Сутність понять визначалася за допомогою *логіко-семантичного методу, класифікації, узагальнення, поглиблення та групування*.

Порівняльно-правовий метод використано для аналізу позитивного досвіду зарубіжних держав

Для пізнання особливостей регулювання МСБ в умовах кризового стану використано *метод синергетики*.

Для пошуку шляхів оптимізації державного регулювання МСБ в Україні застосовано методи *формально-логічного аналізу та моделювання*

Системно-структурний і системно-функціональний методи застосовані під час розкриття співвідношення державної та місцевої влади в процесі регулювання МСБ. У дослідженні використано також *формально-юридичний спосіб пізнання* нормативно-правового забезпечення процесу регулювання МСБ.

Правовою базою дослідження стали Конституція, закони, укази Президента України та нормативні акти Кабінету Міністрів України, центральних та регіональних органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Використано матеріали Міністерства економіки України, макроекономічні огляди та прогнози Міністерства фінансів України, дані Державного Комітету статистики України, розпорядження та звіти Антимонопольного комітету України, Звіти Конференції роботодавців України, звіти Ради бізнес-омбудсмена, Аналітичні записки Інституту стратегічних досліджень, праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Простежено на основі інтернетпублікацій становлення фондів відбудови та інших громадських інституцій. Основою для аналізу регулювання розвитку МСБ на регіональному рівні стали рішення обласних та міських рад та обласних/обласних військових адміністрацій, а також матеріали сайтів місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретичних та обґрунтуванні науково-методичних засад оптимізації державного регулювання малого та середнього бізнесу в Україні в умовах глобалізації, євроінтеграції, децентралізації та переходу до реалізації політики сталого розвитку і формування сервісно-орієнтованої держави в Україні, а також розгляду особливостей цієї політики в кризових ситуаціях.

На основі теоретичного дослідження запропоновано практичні рекомендації щодо удосконалення державної політики із врахуванням цілей післявоєнної відбудови. Результати та вузлові положення дисертаційної роботи, які становлять наукову новизну, полягають у наступному:

уперше: з урахуванням воєнного стану та перспективи відбудови, переходу від мобілізаційної економіки до економіки росту підготовлено проект Концепції та Модель оптимізації державного регулювання МСБ на 2024-2030 роки, метою реалізації яких задекларовано оптимізацію державного регулювання МСБ для забезпечення зростання його ефективності та конкурентоздатності, посилення ролі в житті країни та створення основи для становлення середнього класу.

удосконалено:

окреслення з точки зору оптимізації державного регулювання малого та середнього бізнесу поняття респонсивності, яке розглядається як здатність влади адекватно реагувати на потреби МСБ та здатність представників МСБ усвідомлювати та враховувати як власні, так і державні інтереси. Запропоновано розглядати респонсивність державного регулювання МСБ в контексті адаптивного управління;

-концептуальні засади оптимізації державного регулювання за рахунок врахування принципів маятниковості процесу регулювання та респонсивності і застосування методів адаптивного управління;

-визначення державної підтримки механізмів самоорганізації та саморегулювання МСБ, які розглядаються як необхідна частина інституційного механізму суспільства та обов'язкова складова державної політики регулювання розвитку МСБ;

- трактування поняття адаптивності, яке запропоновано сприймати широко, маючи на увазі, з одного боку, адаптацію МСБ загалом до зміни соціально-економічної і політичної ситуації, а з іншого – адаптацію публічного управління до потреб МСБ – від бюрократичного до адаптивного підходів. Оптимізація державного регулювання сфери розвитку МСБ у даному випадку полягає у з'ясуванні наявних та майбутніх інтересів всіх сторін процесу (респонсивність) та виробленні стратегічного підходу і тактики їх максимального задоволення (адаптивне управління).

дістало подальшого розвитку:

-понятійно-категорійний апарат дослідження завдяки уточненню змісту понять: «оптимізація» - як досягнення найбільш ефективного в даній ситуації регулювання розвитку МСБ, основними критеріями для цього названо респонсивність публічного управління та використання переваг адаптивного управління; «державне регулювання» - як сукупності форм, методів та інструментів впливу на економічні та соціальні відносини, які використовуються державними органами і службами, а також за дорученням держави – органами місцевого самоврядування та публічними інституціями

відповідно до державних і національних інтересів, цілей і завдань; «адаптивне управління» - запропоновано сприймати широко, маючи на увазі, з одного боку, адаптацію МСБ загалом до зміни соціально-економічної і політичної ситуації, а з іншого – адаптацію публічного управління до потреб МСБ; «маятниковість» державного регулювання, як пов'язаний зі зміною ринкової кон'юнктури та іншими факторами впливу на МСБ процес зміщення акцентів від посиленого регулювання до саморегулювання;

визначення інституціонального механізму державного регулювання МСБ як комплексу нормативно-правового забезпечення та сукупність компетентних органів державного управління, які спільно з бізнесовими структурами та громадськістю забезпечують прогнозованість та контрольованість процесу розвитку МСБ ;

-аналіз напрямів розвитку нормативно-правових механізмів державного регулювання МСБ в Україні у частині створення прозорої законодавчої бази оподаткування та стимулювання розвитку МСБ;

- форми участі бізнесу в процесі економічного відновлення країни, участь МСБ у ревіталізації міського середовища

Практичне значення одержаних результатів полягає в удосконаленні основи для наступних теоретико-методологічних та прикладних досліджень питань оптимізації регулювання МСБ на основі публічно-приватного партнерства держави і бізнесу.

Отримані автором у ході дослідження наукові результати та вироблені пропозиції доведено до рівня конкретних практичних рекомендацій. Запропоновано проект Концепції Стратегії державного регулювання МСБ на 2024-2030 роки та Модель оптимізації державного регулювання МСБ в Україні

Наукові розробки щодо впровадження публічно-приватного партнерствата пов'язаних з регулятивною діяльністю інновацій у публічному управлінні знайшли застосування у практичній діяльності Відділення Національної служби посередництва і примирення в Полтавській області

(Довідка про впровадження, додаток №1). Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Полтавській області використано інформаційні матеріали щодо правового забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу (Довідка про впровадження, додаток № 1),

Матеріали дисертації використовуються Полтавським регіональним центром підвищення кваліфікації (Довідка про впровадження, додаток № 1) при розробці програм післядипломної підготовки та перепідготовки публічних службовців – працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, державних та комунальних підприємств і установ, комунальних підприємств і установ, а також при проведенні занять для бізнесменів за програмою «Соціально відповідальний бізнес».

Особистий внесок здобувача. Теоретичні висновки, практичні рекомендації та пропозиції, які отримані у ході дослідження протягом 2018-2023 років, сформульовані автором особисто на основі аналізу документів та літератури і вивчення практики та дозволяють розкрити авторський підхід до вирішення комплексного важливого наукового завдання – поглиблення теоретико-методичних і практичних основ оптимізації державного регулювання МСБ в Україні.

Усі підготовлені та оприлюднені у дисертації висновки, положення і пропозиції, які виносяться на захист, сформульовані автором одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертації оприлюднено автором в ході 6 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, а саме: Міжнародної науково-практичної конференції «Інституційні трансформації ринку праці в умовах євроінтеграції» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ, 12 листопада 2019 року). К. 2019; II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Форум прямої демократії» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ, 4 грудня 2019 року). К. 2019; III–ої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації». ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ 15 квітня 2020 року). К. 2020; Інтернет-конференції

«Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ 20 квітня 2021 року). К. 2021; VI Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції «Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти» ПЮІ НЮУ імені Ярослава Мудрого (м. Полтава 17 листопада 2021 року). П. 2021; X Міжнародної науково-практичної Інтернетконференції, 27 квітня 2023 р. Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2023. С. 126-128

Публікації.

Основні положення, результати та висновки дослідження автора висвітлено у 12 публікаціях (загальним обсягом 4 друк. арк., з яких належать особисто автору 3,5 друк. арк.), з них: 1 – параграф у колективній монографії (у співавторстві, 0,4 друк. арк.), 3 – статті у наукових фахових виданнях України (одна у співавторстві; 2 друк. арк., з них особисто автору належить 1,65 друк. арк.), 1 – стаття у науковому періодичному виданні іноземних держав, котре входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертаційну роботу (0,5 друк. арк.) та 6 публікацій за матеріалами доповідей автора на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях (1 друк. арк.).

Структура та обсяг дисертаційної роботи.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел та літератури і додатків.

Повний обсяг роботи складає 263 сторінки, з них 211 сторінок основного тексту. Робота містить 9 таблиць, 2 рисунки, 5 додатків. Список використаних джерел із 317 найменувань викладено на 34 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ І ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

1.1. Сутність державного регулювання розвитку малого та середнього бізнесу

Одним з основних напрямів роботи державної влади у процесі модернізації вітчизняної економіки є підтримка розвитку малого і середнього бізнесу (МСБ), як важливого сегменту забезпечення населення товарами та послугами, створення робочих місць та зменшення безробіття. Перелік результатів позитивного впливу МСБ на економіку можна продовжити, як і перелік завдань держави, для якої регулювання сфери діяльності МСБ є важливим, пов'язаним з іншими завданням, яке може вирішуватися лише в комплексі з ними.

Тривалий час серед економістів існувало упередження до МСБ як до відсталой частини економіки, яка втрачає своє значення. І лише у другій половині XX століття було належно оцінено як соціальні, так і економічні можливості МСБ та його роль у зниженні монополізації економіки. Проте МСБ розглядається у контексті розвитку великого підприємництва та у взаємозв'язку з ним.

Тут варто зауважити, що у наукових дослідженнях відсутні однозначні рекомендації щодо ролі державного втручання в економіку – від моделі вільного ринку або класичного капіталізму до моделі державного соціалізму. Тому сучасні розвинені держави використовують модель змішаної економіки - за характеристикою відомого українського економіста А. С. Гальчинського; соціалізований капіталізм або капіталізований соціалізм [33]

На нашу думку, це закономірний шлях розвитку, в рамках якого і мають йти пошуки оптимальних шляхів регулювання МСБ в Україні.

У XX столітті стало зрозуміло, що обидві крайнощі себе вичерпали, що яскраво проявилось в період великої кризи в США 1929-1933 років, наслідки якої примусили уряд Ф. Рузвельта вдаватися до кейнсіанства – втручання держави в економіку для виходу з кризи, запобігання соціальним конфліктам, впливу на ринок праці тощо. В кінці 1980-х років вичерпала себе соціалістична система планового господарювання. На наш погляд, втрата віри у можливості планування примусили керівників посткомуністичних країн на початку 1990-х років вдаватися до активної лібералізації економіки – шокової терапії чи інших форм переходу.

Отже, з точки зору нашого дослідження, важливо взяти до уваги, що сучасна економіка потребує регулювання з боку держави, яке поєднується із саморегулюванням за законами ринку (А. Сміт, К. Маркс).

Як наголошує у статті 2001 року М. Павловський: «Цілеспрямована система діяльності “розумного” уряду доповнює найпростіше регулювання по відхиленню (ринкове саморегулювання), регулюванням за “збуренням” в міжнародних відносинах, в “гасінні” економічних кризових циклів, забезпечення програмного руху із заданою траєкторією — відповідно до розробленої стратегії економічного розвитку, економічної політики» [178].

Тобто державне регулювання “розумного” уряду зовсім не перекреслює ринкового саморегулювання, воно його тільки доповнює і розвиває, робить більш інтелектуальним і адаптованим до заданих умов.

У науковій літературі досить багато говориться про проблеми розвитку економіки України в період переходу до ринкової економіки. Ще більше про це зустрічається матеріалів у публіцистиці. Як правило, критикується вибір шляху та приводиться приклад Китаю, успіхи якого є безперечними. Переконливим є факт втрати Україною значної частини промислового потенціалу, різке падіння ВВП та низький рівень доходів населення, що багатьма дослідниками пов’язується в першу чергу з проведенням реформ на базі монетаристської

теорії Фрідмена за моделлю Чиказької неоконсервативної школи, яку впроваджували у багатьох латиноамериканських та європейських посткомуністичних країнах за рекомендаціями Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Світового банку (СБ), незважаючи на їх абсолютно різні стартові умови як за географічним положенням, природними ресурсами, менталітетом, так і за науково-технічним і освітнім рівнем народів.

У економічній науці вже опрацьовано методологію вивчення процесів державного регулювання економіки та розкрито методи регулювання: прямого впливу, правові, адміністративні, економічні (фіскальні, бюджетні, податкові, грошово-кредитні, амортизаційні та інші). Дисципліна «Державне регулювання економіки» є популярною в економічних ВНЗ (Гриньова В.М., Зарецька Л.М., Чистов С.М., Дідківська Л.І., Кравченко О.М., Михасюк І.Р., Н.Г. Ушакова, Яковенко Р.В. та інші).

До уваги потрібно взяти й психологічні та інформаційні методи, що проявляються у зверненні держави до громадян шляхом використання повідомлень, роз'яснень, інформування тощо.

Досить переконливо методи, заходи та інструменти державного регулювання діяльності неурядових інституцій на прикладі сфери національної безпеки описує з точки зору науки державного управління Н.Г. Клименко [96]

Заслугує на використання методологія дослідження державних ініціатив підтримки розвитку малого бізнесу, яку пропонує В.В. Стрілець [268, с.96] Ключовими визначено показники реалізації програм.

В одному з останніх прийнятих Кабінетом міністрів України документів – Державній антикорупційній програмі на 2023-2025 роки міститься кілька тез, які можна застосувати і до проблематики оптимізації державного регулювання розвитку МСБ. Констатуємо загальну низьку якість нормативно-правових актів в Україні, автори документа вважають, що вона зумовлена низкою причин, які стосуються відсутності визначених на законодавчому рівні правил подолання різних видів колізій, сліпого копіювання іноземного досвіду, недостатній

рівень аналізу проблем, нехтування розробкою науково-обґрунтованих концепцій розвитку законодавства та інше [212].

Критично оцінюється «тотальна перевантаженість Верховної Ради України та її апарату», обумовлена необхідністю розгляду значної кількості законопроектів [212]

Отже, першою визнаною як на офіційному рівні, так і вченими проблемою є недосконалість нормативно-правового забезпечення, надмірна кількість нормативів для регулювання розвитку МСБ, що дозволяє зробити висновок про необхідність пошуку позитивних змін як в кількості, так і в якості документів.

Другий комплекс проблем пов'язаний, на нашу думку, зі складністю термінології, що можна пояснити складністю процесу державного регулювання, який розглядається нами як комплексне і багатогранне явище.

Поняття «бізнес» і «підприємництво» часто вживаються на практиці і неодноразово були предметом наукового розгляду, прикладом чого може бути екскурс, який здійснили М.В. Газуда та Н.Ю. Волощук у монографії [31] зі зверненням до праць англійського економіста Р. Кантільйона, класика економічних наук А. Сміта, французького економіста Ж.-Б., Сея українського вченого М. Туган-Барановського та інших відомих авторів. Відзначено еволюцію трактування поняття «підприємництво» - від розбою, сфери послуг, торгівлі та обміну до організації виробництва.

Автори виділяють твердження представника австрійської економічної школи Й. Шумпетера про універсальність підприємництва; притаманне будь-якій формації, воно реформує суспільне виробництво шляхом використання нових ідей, винаходів, знаходження нових джерел сировини та ринків збуту продукції .

Огляд відмінності та спорідненості понять малий бізнес і мале підприємництво в Україні робить А.В. Богаченко у статті 2015 року, спираючись на дослідження, які здійснили в цьому напрямі З.С. Варналій, Г.В. Стричак, О.Д. Франків , О.В. Довгальова та інші. На основі огляду нормативної

документації та вітчизняних наукових досліджень авторка виділила кілька підходів до співвідношення понять «мале підприємництво» та «малий бізнес», відзначивши в той же час, що частіше ці поняття ототожнюються [164].

З точки зору науки державного управління, важливо взяти до уваги зміну відношення до підприємства і підприємців, які сприймалися і позитивно, як фактор розвитку, і негативно, як чинник експлуатації. Ці підходи яскраво проявилися в Україні в різні роки її існування. Критичне відношення до бізнесу та підприємництва в радянський період почало змінюватися лише у 1980-х роках разом із кризою соціалістичної системи та розвитком індивідуальної трудової діяльності, кооперативів, підряду та оренди. Логічною частиною цього процесу стало прийняття половинчастого Закону «Про власність в СРСР» [199], який зі змінами діяв на території України до середини 2022 року [205].

У лютому 1991 р. було прийнято Закон Української РСР «Про власність» [197], який діяв до прийняття Цивільного кодексу України. Законом проголошено, що Україна є суверенною в регулюванні всіх відносин власності; зафіксовано приватну власність (ст.2); право власника використовувати належне йому майно для підприємницької діяльності (ст.6); невтручання держави у в господарську діяльність суб'єктів права власності (ст.4).

Аналіз теоретичних праць з економіки та практики підприємницької діяльності в країнах Європейського Союзу та в Україні свідчать про її оптимізацію у напрямі соціального спрямування, акцентуванні уваги на соціальній ролі бізнесу, прагнення дотримання норм ділової етики, врахування парадигми сталого розвитку тощо. В процесі децентралізації зростає мотивація дій підприємців на користь територіальної громади.

У нормативно-правових актах України переважно вживається термін «мале і середнє підприємництво» (МСП).

У Законі України «Про підприємництво» (1991 р.) (ст. 1) підприємництво визначається як безпосередня, самостійна, систематична, на власний ризик діяльність; визначено її напрями (по виробництву продукції, виконанню робіт,

наданню послуг); мету діяльності (отримання прибутку) та визначено суб'єктів] (фізичні та юридичні особи, зареєстрованими відповідно чинного законодавства (ст.) [224].

Отже, перші нормативно-правові акти у сфері господарської діяльності забезпечували право приватної власності та свободу підприємницької діяльності, регулювання якої ставало важливою функцією демократичної держави.

У Господарському кодексі (2003 р.) регламентована державна підтримка підприємництва (ст.48). Відзначено, що держава здійснює довгострокову економічну і соціальну політику та названо засоби державного регулювання господарської діяльності (ст.12) [46]

Завдання державної політики у сфері розвитку МСБ в Україні визначені ст.4 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (2013 р.) [228]

У науковій та навчальній літературі є різні оцінки співвідношення понять «підприємництво» та «бізнес». Ми зупиняємося на думці, що поняття «бізнес» ширше від поняття «підприємництво», оскільки крім підприємництва охоплює й проведення одноразових угод. Вченими відзначається також зміна співвідношення цих понять в еру інформатизації [89]

Слід відзначити також, що в українському законодавстві терміни «підприємництво» та «бізнес» вживаються як синоніми. Показовим є вживання термінології у Розпорядженні Президента України 18 серпня 1997 року N 298/97-рп «Про Невідкладні заходи щодо прискорення реформ і виведення економіки України з кризи». У розділі V «Стимулювання малого бізнесу» задекларовано як мету «стимулювання малого підприємництва». Відзначено необхідність підготовки проекту Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва». Державному комітету України з питань розвитку підприємництва доручено спільно з регіональними органами влади забезпечити опрацювання комплексних програм розвитку малого підприємництва на період до 2000 року [222]

Прикладом можуть бути і «Рекомендації парламентських слухань на тему: "Розвиток підприємництва в Україні та підтримка малого і середнього бізнесу" [227]

Показовим є й підхід до термінології у Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року, де поєднано використання цих понять. Розвиток сучасного МСП планується досягти ґрунтуючись на вимога Акту з питань малого бізнесу для Європи[232].

Кожна країна проходить свій шлях і випробовує різні методи розвитку малого та середнього підприємництва, а отже, й по-різному реалізує публічне адміністрування МСБ, адаптуючи інструменти публічної політики до його потреб.

Прикладом може бути поділ підприємств на категорії та принципи цього поділу. Помітними є також і зміни показників. Зазвичай, критерієм є кількість працюючих та обсяг річного валового продукту.

За критеріями Міжнародної організації економічного співробітництва і розвитку (МОЕСР) виділяють мікропідприємства (до 19 працівників), малі підприємства (20-99 працівників), середні підприємства (100-499 працівників). У США до малих та середніх підприємств відносять ті, на яких зайнято менше 500 працівників.

В країнах Європейського Союзу виділяють мікропідприємства (до 10 працюючих), малий (до 50 працюючих) та середній (до 250 працюючих) бізнес. Враховується також річний оборот – до 2, 10 та 50 млн. євро відповідно. Проте використовуються й інші підходи та показники, що особливо помітно при узагальненні на рівні окремих країн.

В Україні вже на початку у 1991 року питання регулювання підприємництва було визначено у двох законах – «Про підприємництво» та «Про підприємства». Пізніше критерії віднесення підприємств за кількісними показниками змінювалися декілька раз (Таблиця 1.1). Окрім малих підприємств законодавчо було виділено міні-підприємства та середні підприємства.

**Критерії зарахування суб'єктів підприємництва до малих підприємств
в Україні в період з 1991 по 2023 рр.**

Роки	Характеристика суб'єктів малого підприємництва	Чисельність працівників, ос.	Обсяг річного валового доходу	Підстава
1991–1997	Підприємства з чисельністю працюючих розділено за галузями економіки	Промисловість та буд-во – до 200 осіб; інші галузі – до 50 осіб, наука– до 100 осіб, невиробнича сфера– до 25 осіб, торгівля – до 15 осіб		ст.2 Закону України від 27.03.91 № 887-ХП «Про підприємства в Україні»
1998–1999	Підприємства за критерієм чисельності працівників та рівня доходу незалежно від галузі	До 50 осіб	До 1 млн. грн	п.4 Указ Президента України від 12.05.98 № 456/98 «Про державну підтримку малого підприємництва»
2000–2002	Юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності	До 50 осіб	До 500 тис. євро	стаття 1 Закону України від 19.10.2000 №2063-III “Про державну підтримку малого та середнього підприємництва”
2003–2012	Суб'єкти підприємницької діяльності, юридичні особи всіх організаційно-правових форм	До 50 осіб	До 500 тис. євро.	п. 7 ст. 63 Господарського кодексу України
2012	Терміни вживаються у значенні, наведеному у Господарському кодексі України,			Ст.1 ЗУ 22 березня 2012 року № 4618-VI «Про державну підтримку малого і середнього підприємництва»

1.01.2 018	Зміни внесено у 2017 та 2022 роках	До 50 осіб включно	Чистий дохід до 8 млн євро, балансова вартість активів до 4 млн.,	Ст 2 ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»
---------------	---------------------------------------	-----------------------	---	--

Джерело: складено автором на підставі [195]

Поняття середнього підприємництва впроваджено у Господарському кодексі та Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні».

Таблиця 1.2

Критерії віднесення суб'єктів підприємництва до різних груп

Вид суб'єктів підприємництва	Середня кількість працівників за календарний рік	Річний дохід від будь-якої діяльності
Великі	Понад 250 осіб	Вище суми, еквівалентної 50 млн євро
Середні	Від 50 до 250 осіб	Сума, еквівалентна від 10 до 50 млн євро
Малі	Менше 50 осіб	Менше суми, еквівалентної 10 млн євро
Мікропідприємства	Менше 10 осіб	Менше суми, еквівалентної 2 млн євро

Джерело: складено автором на підставі [195]

Згідно зі змінами 2022 року ст.2. Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» до середніх віднесено підприємства, які мають:

балансову вартість активів - до 20 мільйонів євро;

чистий дохід від реалізації товарів, робіт, послуг - до 40 мільйонів євро;

середню кількість працівників - до 250 осіб [195].

Зміна категорії передбачає, що підприємство не менше двох років не відповіде критеріям попередньої категорії

На сьогоднішній день МСБ є досить потужним сектором господарського комплексу України, в якому, на кінець 2017 року працювало 6,5 млн. осіб, що складає близько 42 % всього зайнятого населення працездатного віку. Разом з тим, починаючи з 2014 року спостерігається поступове зменшення кількості працівників сфери малого та середнього підприємництва, але його частка у кількості всього зайнятого населення зростає, оскільки останнє скорочується ще швидше [58].

Більшість МСП України зосереджена у Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Львівській, Одеській, Харківській областях та в місті Києві. Найменше підприємств мають Волинська, Луганська і Чернівецька області.

Доцільно також простежити різноманітність термінології, якою позначається у науковій літературі та на практиці державний вплив на МСБ – використовуються поняття «управління», «регулювання», а також - «адміністрування», «вплив», «підтримка», «стимулювання» тощо.

Крім того, застосовуються терміни «взаємодія», «фасилітація» тощо [123].

Співвідношення понять «державне управління», «державне регулювання», «публічне управління», «адміністрування» вже неодноразово вияснялося українськими вченими, в т.ч. й представниками науки державного управління (Аверьянов В.Б., Бакуменко В.Д., Бодров В.Г., Ільницька Н.Ф., Омельченко А.В., Приходченко Л.Л., Шаров Ю.П. та інші).

Класичне визначення поняття «державного управління», як діяльності держави по створенню умов для якнайповнішої реалізації функцій держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різних груп інтересів у суспільстві, а також між державою і суспільством та забезпечення суспільного розвитку необхідними ресурсами», міститься у «Енциклопедичному словнику з державного управління» [72, с. 150]

Варто звернути увагу на зауваження Міненко М.А щодо трансформації механізму державного управління у сучасні моделі регулювання життя суспільства [139]

Державне регулювання МСБ можна розглядати як частину регулятивної функції держави, яка поширюється на економіку, соціальну, політичну та інші сфери життєдіяльності суспільства. Отже, мова йде про регулювання суспільних відносин – системну політику. Відтак державне регулювання розвитку МСБ здійснюється не лише тими нормативно-правовими актами, де прямо йдеться про підприємства МСБ, а й нормами права, що регулюють ринок праці, інноваційну діяльність тощо.

Українські вчені відзначають близькість понять «державне управління», «державне регулювання» та «адміністрування». Так, Ільницька Н.Ф. вважає, що для державного регулювання характерне не пряме втручання, а створення умов для здійснення діяльності бізнесу, в той час як державне управління спрямоване на реалізацію функцій держави та упорядкування суспільних відносин в окремих сферах і галузях діяльності [84].

Варто відзначити й пропозицію використання поняття «адміністративне регулювання», яке економіст Яковенко Р.В. пояснює як дії адміністрації держави або регіону, які спрямовані на збалансування економічних, господарських інтересів за допомогою нормативних актів, вказівок та розпоряджень [300].

Отже, державне регулювання економіки, можна загалом характеризувати як систему заходів для підтримки, компенсації чи обмеження діяльності, спрямованої на створення умов для якісного функціонування ринку та вирішення соціально-економічних проблем розвитку суспільства.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати авторське визначення поняття державного регулювання МСБ як сукупності форм, методів та інструментів впливу на економічні та соціальні відносини, які використовуються державними органами і службами, а також за дорученням держави – органами місцевого самоврядування та публічними інституціями відповідно до державних і національних інтересів, цілей і завдань.

Водночас, регулювання не можна оцінювати як однозначно позитивне явище, зважаючи, що економіка розвивається циклічно: нерівномірно,

перебуваючи періодично у фазах стабільного розвитку, кризи, депресії, поживлення, підйому, а також циклів (середньотривалих, довготривалих (Кондратьєвських), зверхдовготривалих (цивілізаційних)). Суттєвим чинником впливу є неочікувані події – війни та стихійні лиха. Відтак, ми відзначаємо необхідність «маятниковості» державного регулювання економіки, включаючи регулювання діяльності МСБ.

Варто пам'ятати й незадоволення представників МСБ «регуляторним тиском» та постійні пропозиції щодо зниження рівня регулювання (дерегуляції) МСБ. Отже, громадська думка підтверджує необхідність пошуку оптимальних форм, методів та інструментів державного впливу на розвиток МСБ, що робить необхідним забезпечення його публічності – відкритості та прозорості.

Доречно також враховувати і регулюючу роль ринку, функціонування якого в свою чергу теж відбувається за певного рівня державного регулювання (фіксовані ціни, збалансованість регіонального розвитку, соціальний захист тощо).

Пряме державне регулювання визначається як вплив держави на економічні процеси за допомогою таких регуляторів як бюджетне інвестування та регламентація цін, заробітної плати та інших інструментів ринкового механізму. Прямий вплив здійснюється також шляхом використання адміністративних важелів

Непряме регулювання - це державний вплив на господарську діяльність МСБ завдяки внесенню необхідних змін до умов функціонування ринкового механізму. Застосовуючи правові та економічні інструменти, Держава враховує роль ринкових механізмів і створює лише передумови для змін.

Набуває поширення й поняття «адміністрування». Інтегральний підхід до розуміння публічного адміністрування охоплює всі сфери взаємодії влади та суспільства. Отже, у широкому сенсі, публічне адміністрування пов'язано з функціонуванням всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової, а тому і з архетипами демократії, в той час, як у вузькому сенсі, це професійна діяльність державних службовців і осіб, що працюють у державних органах,

місцевому самоврядуванні, неурядових організаціях, установах і організаціях, що мають бюджетне фінансування або/чи/та існуючих на спонсорські кошти з метою забезпечення життєдіяльності в країні на рівні державного, регіонального або місцевого управління [194].

З іншого боку, процес публічного адміністрування - це інтегрований процес, який має низку складових, що конкретизуються на циклах управління шляхом визначення його суб'єктів та об'єктів.

Серед основних функцій публічного адміністрування В.Д. Бакуменко називає визначення, формулювання і ранжування суспільних проблем; визначення підходів; формування адміністративних структур для адаптивного вирішення проблем; розробка нормативних документів і планів; організація роботи механізмів публічного адміністрування та контролю та оцінювання ефективності і результативності регулятивного процесу [11].

Жодна з розвинених країн не оминула процесів державного регулювання економіки – систематично здійснюваного цілеспрямованого впливу на соціально-економічні процеси, що відбуваються в державі, об'єктивність якого зумовлена недоліками ринкових механізмів саморегулювання та, відповідно, й державного втручання в та середнього підприємство.

Отже, з управлінської точки зору, публічне адміністрування – це різновид класичного менеджменту, тобто планування, організація і мотивація з акцентом на контролі за формуванням і використанням ресурсів з метою їх ефективного використання основними стейкхолдерами: органами влади (в тому числі, регіональними та місцевими), бізнесом і громадянами, за процесом надання публічних послуг.

Таблиця 1.3

Особливості змісту державного регулювання та публічного адміністрування

Державне регулювання	Публічне адміністрування
- адміністративний та організаційний вплив держави; - низький рівень залучення	- забезпечення взаємодії інтересів держави та народу; - спираючись на публічну владу;

публічного сектору; - регулювання економічної, соціально-культурної та адміністративно-політичної діяльності	- залучення суспільства до участі в усіх процесах публічного життя
--	---

Джерело: розроблено автором на основі [235; 237]

Українськими вченими здійснено низку публікацій щодо визначення суті системного підходу до регулювання підприємництва. Так, Д. Пілевич вважає, що державне регулювання розвитку підприємництва має ґрунтуватись на кількох аспектах: інноваційному (розвиток інноваційного потенціалу суб'єктів підприємництва); економічному (взаємоузгодженість державного регулювання з ринковою ситуацією та зміною ринкових вимог); соціальному (вирішення соціальних питань) [188, с. 23].

Модернізація публічного управління викликана необхідністю забезпечити адекватне принципам демократії, європейським стандартам управління. Серед причин такого стану можна виокремити неефективна організацію діяльності міністерств та влади на регіональному і місцевому рівнях; неефективне місцеве самоврядування. Залишається залежність у відносинах особи з такими органами. Модернізація публічної адміністрації є неодмінною умовою посткомуністичної трансформації (М. Лахижа) [113].

Комплексний механізм публічного адміністрування у сфері МСБ складається з таких напрямів: економічного (адміністрування банківською, інвестиційною, інноваційною, кредитною, податковою сферами тощо); мотиваційного (спонукання публічних службовців до ефективної діяльності); організаційного (сукупність суб'єктів та об'єктів публічного адміністрування); політичного (механізми формування державної політики розвитку МСБ); правового (нормативно-правове забезпечення та методичні рекомендації, інструкції тощо).

Відповідно до висновків науковців, можна виділити такі види публічного адміністрування у сфері розвитку підприємництва, у тому числі, малого та середнього бізнесу:

-регулювальне публічне адміністрування, до якого відносяться регуляторна діяльність, дерегуляція, технічне регулювання;

-сприяюче публічне адміністрування включає надання адміністративних послуг (дозвільних, ліцензійних, реєстраційних та ін.);

-забезпечувальне публічне адміністрування (інспекційна діяльність, нагляд і контроль;

-скеровуюче публічне адміністрування, а саме: визначення пріоритетних напрямів у сфері розвитку підприємництва, управління об'єктами публічної власності;

-посередницьке публічне адміністрування охоплює сферу публічно-приватного партнерства [236].

Розглядаючи державне регулювання МСБ як частину економічної політики центральних, регіональних і місцевих органів влади, необхідно підходити до оцінки ситуації комплексно, досягаючи оптимального рівня втручання органів влади у діяльність суб'єктів МСБ. Отже, необхідним є застосування таких механізмів регулювання, які б забезпечували і розвиток підприємництва, і економічному зростанню в країні.

Основним можна назвати усунення правових, адміністративних та економічних перешкод для розвитку МСП.

Методи державного регулювання засновані на використанні низки засобів (конкретних способів дій) та інструментів (комплексних знарядь для досягнення поставленої мети). Наприклад, правові методи включають законодавчо-правові засоби; економічні - ліцензії, податки, стандарти, ціни та інше; адміністративні - стандарти, дозволи, нормативи тощо.

До інструментів державного регулювання відносять державні, регіональні та місцеві програми.

Колісниченко П.Т. розподіляє засоби державного регулювання на частини за рівнем та видом впливу: прямого (законодавчі акти, державне замовлення, державні контракти, норми, стандарти, програми тощо та опосередкованого (кредити, дотації, пільги, субсидії, ціни тощо)[99]:

В.В. Федорченко виділяє методи непрямого регулювання, відносячи до них інструменти проведення політики (фіскальної, бюджетної, грошово-кредитної, інвестиційної, амортизаційної, інноваційної, економічної тощо [286].

Важливим для якісного публічного адміністрування малим та середнім бізнесом є саме визначення тих об'єктів господарювання, які підпадають у зазначену категорію. Як уже зазначалося, в Україні у процесі розвитку малого та середнього бізнесу змінювались критерії щодо зарахування підприємств до різних сегментів.

Розглядаючи проблеми державного регулювання МСБ, важливо пам'ятати й про суттєвий для держави фактор витратомісткості регуляторної політики – її поширення на всі діючі і нові нормативно-правові акти призводить до зростання фінансово-ресурсних та організаційно-управлінських затрат.

Тому у більшості країн об'єктами регуляторної політики стають нові нормативно-правові акти або діючі, що мають особливо важливий вплив на розвиток МСБ.

Відтак, все більшої популярності набуває процес дерегуляції (дерегулювання), яка розглядається як спрощення - скасування чи скорочення державного регулювання в певній галузі суспільних відносин. Перевагами дерегуляції є зниження рівня контролю держави над веденням бізнесу.

Державну політику дерегуляції можна розглядати як один з основних елементів впровадження в практику нової моделі розвитку України та важливою складовою частиною європейської інтеграції. Адекватна ситуації в економіці політика дерегуляції є важливою передумовою впровадження в Україні європейських принципів ведення бізнесу і пов'язується з комплексом заходів, метою яких є модернізація реєстраційної системи, значне спрощення дозвільної та ліцензійної систем, оптимізація контрольно-перевірочної діяльності та удосконалення податкового адміністрування.

Важливо наголосити, що в умовах зовнішньої агресії, зважаючи на високий потенціал МСБ у створенні нових робочих місць та забезпеченні

самозайнятості, політика дерегуляції має зосереджуватися на пріоритетному розвантаженні цього сектору від надмірного адміністративного тиску.

Проведений нами огляд публікацій ЗМІ на тему дерегуляції показує популярність цієї теми. Інколи навіть пишуть про «регуляторну гільйотину" для бізнесу», пропонуючи її «скасувати, оптимізувати, уніфікувати» [48]

У вересні 2022 р. у Верховній Раді України зареєстровано підготовлений Кабінетом Міністрів України проект Закону України № 8058 «Про прискорений перегляд інструментів державного регулювання господарської діяльності»[216]. Проте цей проєкт піддався різкій критиці Національного агентства з питань запобігання корупції, як такий, що суперечить Конституції України з організаційної та процедурної точок зору

свідчить про наявність стійкої тенденції дерегуляції економіки. О.М. Верховод узагальнює два підходи до дерегуляції бізнесу. Поступальний підхід характерний для Італії, Іспанії, Швеції та деяких інших країн Європи, полягаючи у скороченні видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, скорочення кількості адміністративних процедур та перевірок. Важливою є й гармонізація вітчизняного законодавства з й метод впровадження дерегуляції, який передбачає пакетне нормативно-правове забезпечення з ліквідації застарілих та неефективних норм регулювання. Аналіз норм такого неефективного та застарілого регулювання проводиться на всіх рівнях організації влади [24].

Розглядаючи особливості регулювання малого та середнього бізнесу у рамках сучасних соціально-економічних перетворень, слід зауважити, що стан МСБ в Україні значною мірою залежить від досконалості державного регулювання у цій сфері. З одного боку, держава регулює економічні відносини та визначає місце МСБ бізнесу в системі економічних відносин З іншого - криза фінансової системи, недосконалість оподаткування, несприятливий інвестиційний клімат, складна та непослідовна система державної реєстрації підприємців не сприяють подальшому становленню та розвитку малого та середнього підприємництва.

Узагальнюючи питання сутності державного регулювання у сфері розвитку малого та середнього бізнесу доцільно наголосити на постійних пошуках оптимальної форми управлінських процесів, яка відбувається у всіх країнах. Спроби узагальнення цього процесу вже неодноразово робилися вітчизняними вченими. Як приклад, можна навести публікації М.А. Міненка [139]

Простежуючи процес трансформації управління від державного до публічного, доцільно виділити основну характерну рису – зростання ролі суспільства в управлінських процесах.

Відтак, пошуки шляхів оптимізації державного регулювання розвитку МСБ необхідно проводити у напрямі публічності – через забезпечення відкритості та прозорості.

Таким чином, узагальнюючи теоретичні аспекти регулювання розвитку МСБ, доцільно чітко окреслити поле діяльності держави та саморегулювання бізнесу. По-перше, держава має подбати про розвиток та доступність для МСБ основних факторів виробництва: природних, трудових, фінансових та матеріальних ресурсів. По-друге, забезпечити функціональність необхідної інфраструктури. По-третє, всебічно підтримувати інноваційність МСБ та сприяти розвитку нових видів діяльності. По-четверте, тримати в полі зору і враховувати у регуляторній діяльності соціально-економічні чинники розвитку МСБ: забезпечення власних потреб та доходів, соціальний ефект для власників та працівників та вплив на соціально-економічний розвиток місцевості. По-п'яте, все суттєвішого значення набуває сприяння екологічності виробництва. По-шосте, але не останнє – МСБ потребує гарантій стабільності розвитку. Нарешті, по-шосте, держава має дбати про забезпечення внутрішнього попиту на продукцію МСП та сприяти їх виходу на зовнішні ринки.

Важливим залишається приклад розвинених держав, де підприємницькі структури працюють в умовах соціально орієнтованої економіки, счпрямовуючи свої дії на майбутнє. Відтак підприємці орієнтуються на самостійність, активність та відповідальність, а для держави суттєвим є

стимулювання ініціативної господарської діяльності, підтримка побудови сприятливого економічного режиму, захист приватної власності та свободи економічної ініціативи [107, с. 4].

Осмислюючи проблеми державного регулювання МСБ в Україні важливо, на нашу думку, зрозуміти і взяти до уваги кілька теоретичних положень:

по-перше, першочерговим завданням держави є регулювання всього економічного комплексу, частиною якого є МСБ. Заходи на підтримку МСБ не повинні шкодити іншим секторам економіки;

по-друге, МСБ є необхідною умовою розвитку ринкової економіки, додаючи їй необхідну гнучкість; сприяючи мобілізації ресурсів населення та виконуючм суттєві соціальні завдання; має значний антимонопольний потенціал; дозволяючи повніше використовувати регіональні ресурси та сприяє розвитку регіонів. Тому підтримуючи МСБ держава стимулює розвиток економіки взагалі, сприяє розвитку регіонів, вирішенню соціальних завдань тощо;

по-третє, розвиток МСБ в Україні обумовлюється трансформаційними процесами перехідного періоду та особливостями національної економіки;

по-четверте, МСБ програє великому бізнесу при отримання кредитів, доступі до ресурсів, захисту своїх прав тощо, а отже – потребує особливої уваги;

по-п'яте, розвиток МСБ можливий тільки за наявності системи державно-правових заходів, спрямованих на його всебічну підтримку;

по-шосте, зважаючи на гнучкість МСБ і його особливу роль у регіонах, потрібно максимально використовувати регулюючі можливості місцевої влади;

по-сьоме, окрему увагу необхідно звернути на підтримку розвитку МСБ у сільській місцевості, зважаючи на наслідки порівняно швидких змін у виробничих відносинах та технологіях в аграрній сфері;

по-восьме, загальна тенденція відносин держави та МСБ полягає у забезпеченні переходу від управління та підтримки до регулювання, проте в

умовах кризового стану (фінансова криза, пандемія, воєнний стан тощо) потреба у втручанні держави в економічні процеси посилюється;

по-дев'яте, на відміну від розвинутих країн, Україна, як і інші посткомуністичні держави, має набагато менше коштів для фінансування підтримки МСБ і здійснюється вона в умовах незавершеного процесу створення сприятливого підприємницького середовища.

1.2. Інституційні основи державного регулювання у сфері малого та середнього бізнесу

Становлення України як незалежної і суверенної держави та перехід до демократії та ринкової економіки вимагали створення сучасних державних інститутів, що стало нелегким завданням, зважаючи передусім на теоретичну невизначеність проблем перехідного періоду.

На наш погляд, мова йшла в першу чергу про створення умов для стабільного і комплексного розвитку ринкової економіки, включаючи й сектор МСБ. Необхідно солідаризуватися з позицією представника науки державного управління Н.С. Криштоф, яка стверджує, що регуляторна політика у сфері підприємницької діяльності ґрунтується на ефективно діючій нормативно-організаційній базі для оптимального врегулювання питань, які впливають на підприємництво [107,с.5] . Найкращими характеристиками державного регулювання бізнес-діяльності пропонується вважати її системність з точки зору права, економіки, соціальної сфери та організаційного забезпечення ефективного розвитку підприємництва.

Крім того, для ефективного розвитку МСБ в Україні необхідно вирішити загальні проблеми розвитку країни: створення адекватної вимогам часу публічної адміністрації, забезпечення дотримання прав людини, викорінення корупції, модернізації судової системи та вирішення багатьох інших проблем.

В період 80-х років XX століття виникла наукова дискусія щодо необхідності «нового інституціоналізму» як зміни парадигми «старого інституціоналізму», який особливо чітко проявлявся у 50-х-60-х роках XX

століття і ґрунтувався на поясненні суті інститутів через необхідність для індивідів певних рамок структуризації їх взаємодії.

Роль інститутів у соціально-економічних процесах досліджували Т. Веблен, А. Берлі, Дж. Гелбрейт, У. Мітчел, Д. Норт, У. Ростоу та інші. Інститут розглядається як інструмент регулювання економічних процесів для настання інституційної зміни, яка характеризується як складний процес зміни правил, неофіційних обмежень, характеру та ефективності дотримання правил.

Американський вчений Т. Веблен розглядав інститути як певні способи існування суспільства, звичний спосіб мислення, базовий регулятор суспільної поведінки. Аналіз та систематизацію наявних теоретичних підходів до визначення категорії інституту здійснив О.О. Стрижак, який виділив 7 підходів до визначення категорії інституту та навів цитати визначення від різних авторів: еволюційний підхід: У. Гамільтон., Т. Веблен, О.В. Іншаков; соціальний підхід: Е. Дюркгейм, І. О. Александров, Д. Ходжсон, В.М. Широнін, В.В. Дементьєв; нормативний підхід: Г. Шмоллер, Д. Норт, Г. Колодко, Я.І. Кузьмінов, А.М. Олійник; суспільного договору: Дж. Коммонс, С.Г. Кірдіна; теорії ігор: Е. Остром, Д. Норт; психологічний: В.М. Тарасевич; нормативно-соціальний підхід: Н.І. Литвиненко.

О. О. Стрижак наголошує, що принципова відмінність категорій «інститут» і «інституція» полягає в тому, що інституція - це звичай, порядок, прийнятий у суспільстві як моральна обов'язковість, а інститут – це звичай, порядок, але вже закріплений у вигляді закону або установи [266]

Під інституюванням економічної сфери вчені (А.О. Дегтяр, Н.М. Матвійчук, О.М. Моїсеєнко), розуміють процес прийняття правових актів для регламентації діяльності суб'єктів економічної сфери. Водночас закріплені в текстовому вигляді наміри є актом інституціоналізації [146]

Глибоке дослідження проблеми розуміння та виокремлення понять «інститут», «інституція», «інституційний», «інституціональний» провів О. Федорчак, який запропонував дотримуватися думки про можливість

ототожнення «інституційного» механізму державного управління з «інституціональним» [284].

На нашу думку, з точки зору науки державного управління, класичним є визначення Д. Норта, яке широко застосовується науковцями – інститут, це система норм та правил.

Проте в цілях нашого дослідження доцільно також зафіксувати розуміння інституту як комплексу дій та зразків поведінки; обмеження та засоби мінімізації трансакційних витрат; соціальні організації і структури; а також - сукупність звичаїв і традицій.

Створення інституційних підвалин (тобто норм права) механізмів взаємодії громадянського суспільства, влади та бізнесу вже неодноразово були предметом розгляду зарубіжних та українських вчених, зокрема, варто виділити дослідження С.В. Сімака [252; 253]

Ми підтримуємо позицію, представники якої –І. Л. Сазонець, Н.В. Куряча та інші українські вчені розкривають систему інституційного механізму забезпечення регулювання МСБ від глобального до технічного рівня управління.

Проте, згідно таблиці, яку наводять І.Л. Сазонець та Н.В. Куряча [249,с. 25], виділено інституціональний рівень управління, що, на нашу думку є неточністю.

На наш погляд, логічно було б виділити глобальний, національний та регіональний рівень управління, на кожному з яких як механізми регулювання знаходяться певні інституції, які забезпечують правові та організаційні можливості регулювання економіки.

Інституційні основи державного регулювання у сфері малого та середнього бізнесу не можна осмислювати відірвано від інституціоналізації публічного управління в Україні, яка плідно досліджувалася вченими НАДУ при Президентові України. Зокрема, у науково-аналітичній доповіді 2019 року [87], авторами якої стали понад 50 провідних науковців (докторів і кандидатів наук) системи НАДУ, розвиток публічного управління в Україні в умовах

сучасних геополітичних викликів пов'язується з глобалізацією та європейською інтеграцією, децентралізацією, розвитком сектору безпеки і та системи антикризового реагування . Зверталася увага на становлення публічного управління в Україні в умовах «внутрішньої перманентної політичної кризи та зовнішньої агресії з боку Російської Федерації» [87, с. 6]

Авторами запропоновано механізми та інструменти впливу громадськості на вироблення і впровадження публічної політики: посилення інституційної спроможності Верховної Ради України шляхом зростання відкритості та прозорості її діяльності. Наголошено на потребі інституційних змін в органах державної виконавчої влади шляхом скорочення їх складу та функцій, зокрема, позбавлення міністерств невластивих їм функцій. Обґрунтовано необхідність створення при міністерствах експертних груп – фахівців з питань реформ.

Формування інституціонального середовища системи публічного управління в умовах децентралізації пов'язується авторами з розробленням на різних рівнях влади стратегій розвитку, необхідністю методичного забезпечення інституціонального розвитку територіальних громад, зокрема, забезпечення [85]ефективного економічного розвитку. Доцільно також звернути увагу на виокремлення як ключової проблеми формування цифрової економіки у регіонах України.

У популярному курсі лекцій «Європейський досвід державного управління» [73] відзначено увагу ЄС до питань інституційного розвитку та наголошено, що у процесі підготовки до членства в ЄС адміністративні реформи в країнах ЦСЄспрямовувалися на удосконалення ключових компонентів системи державного управління: інституцій;правил і процедур;кадрового забезпечення [73, с. 4-5].

На думку авторів підручника, головним бар'єром соціально-економічного розвитку України є: стара ідеологія реформ, бюрократичний тип державного управління. Головною проблемою названо не відсутність ресурсів, а нестачу прозорого, відповідального і професійного державного менеджменту їх використання. Спираючись на працю Д. Осборна і Т. Геблера «Перебудова

уряду», українські вчені приймають їх 10 відомих принципів перебудови управління, першим з яких є: стимулююче управління: регулювати, а не керувати.

З точки зору оптимізації державного регулювання МСБ необхідно врахувати також нові фактори глобалізаційного розвитку, а саме:

- втрата державою монополії на одноосібне формування політики;
- зниження впливу держав на ситуацію у світі;
- існуючі механізми управління в таких сферах як міжнародна політика, світова економічна система або міжнародне право розбалансовані;
- зростання впливу та кількості міжнародних інституцій (особливо фінансових) знижує можливості впливу національних держав;
- відбувається процес децентралізації управління, посилюється вплив регіональних та місцевих органів влади тощо.

Отже, зростає роль міжнародних та регіональних інституцій, але зв'язок між ними забезпечується на державному рівні і регулюючі функції держави не зникають, а трансформуються у відповідності до нових викликів. Прикладом активної діяльності на підтримку МСБ стала Європейська мережа підприємств (EEN), яка є найбільшою в світі неурядовою організацією підтримки МСБ з річним бюджетом 63 млн євро.

З її допомогою здійснюються значні проекти на підтримку МСБ, наприклад, в рамках Системного перегляду якості державного регулювання. Експектами Офісу враховувалася краща світова практика регулювання діяльності бізнесу та вітчизняний історичний досвід. Так, у 2005 та 2010 роках здійснено прискорений перегляд нормативно-правової бази регуляторних актів, що дозволило відмінити дію кількох тисяч нормативно-правових актів, але бізнес не відчув позитивних наслідків, що потребувало додаткового аналізу. Тому було запропоновано комплексний, системний підхід до створення нового якісного регуляторного середовища. З 2016 року почала впроваджуватися нова комплексна методика системного аналізу регуляторної політики. Запропонована Офісом на базі британської моделі методика

Системного перегляду якості державного регулювання (Rolling Review) складається з низки етапів [82].

Для формування інституційної основи державного регулювання розвитку економіки необхідно врахувати й тенденцію до лібералізації підприємницької діяльності, на чому наголошують українські економісти. Так, І.Л. Сазонець та А.С. Саленко відзначають необхідність формування системи лібералізації підприємницької діяльності, яка ґрунтується на елементах глобального, інституційного, державного регулювання. На їх думку, на розвиток підприємницької діяльності впливають також організаційні та управлінські фактори, які можна поділити на прямі і непрямі форми впливу держави.

Доцільно звернути увагу на тезу про координуючу роль Міністерства економічного розвитку та торгівлі України (нині- Міністерство економіки України) у сфері реалізації програм підтримки малого підприємництва. До його найважливіших функцій віднесено підтримку МСП на міжнародному рівні (міжнародні кредитні лінії); а також - банківські продукти, програми допомоги МСП; підтримка МСП на регіональному та державному рівнях [248].

Міністерство економіки України (МЕУ) відіграє суттєву роль у розвитку МСБ. Це міністерство неодноразово підлягало реорганізації відповідно до розуміння керівництвом країни його завдань. Так, з 1991 по 2001 р. діяло міністерство економіки України; у 2001-2005 роках - Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України; у 2005-2010 роках – Міністерство економіки України; у 2010-2019 роках - Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; у 2019 – 2021 роках - Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (Мінекономрозвитку України). З 21 травня 2021 року діє Міністерство економіки України. Реформування затверджувалося указами Президента України чи постановами КМУ.

За нашими підрахунками за цей період (1991-2023 рр.) змінилося 30 міністрів, тобто в середньому кожен працював приблизно один рік, що загалом свідчить про суттєві проблеми в економічному розвитку країни та пошуки оптимальних варіантів керівництва.

Сьогодні МЕУ реалізує гасло: менше держави в економіці [136], що, на нашу думку відповідає інтересам МСБ. Значну увагу міністерство приділяє наданню адміністративних послуг громадянам та бізнесу, що реалізується онлайн через Портал електронних сервісів (онлайн реєстрація та оцінка інвестиційних проєктів, надання гранту на створення або розвиток переробних підприємств, надання мікрогранту на створення або розвиток власного бізнесу, подання декларацій та інше).

Варто також виділити рубрику «Розвиток підприємництва», яка містить інформацію про реформу розвитку підприємництва, сприятливі умови для бізнесу, пріоритети Уряду щодо розвитку МСБ та можливості, які може отримувати бізнес від партнерів з розвитку.

Міністерством проголошено реформу розвитку підприємництва, яка передбачає підтримку МСБ (забезпечення доступу до фінансів, ринків, створення інфраструктури розвитку МСБ; зменшення регуляторного тиску на суб'єктів МСБ через спрощення та цифровізацію дозвільних та ліцензійних процедур, впровадження сучасних інструментів регулювання доступу на ринки; розвиток саморегулювання діяльності; захист прав споживачів за принципами, підходами та практиками ЄС; удосконалення та перебудова системи державного нагляду (контролю) [140]

Міністерством спільно з партнерами з розвитку та міжнародними організаціями здійснює системну співпрацю з підтримки українського МСБ, насамперед, у рамках реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги, за якими Мінекономіки виступає бенефіціаром (Програма USAID “Конкурентоспроможна економіка України” (КЕУ) та низка проєктів, інформація про які міститься на сайті міністерства .

Лібералізація економічної діяльності неминуче пов'язується з посилення уваги держави до конкурентної політики. Система конкурентного законодавства Європейського Союзу та шляхи адаптації законодавства України біли піддані аналізу ще на початку ХХІ століття. Здійснено опис структури системи конкурентного права ЄС, розкрито взаємозв'язки між окремими

складовими елементами цієї системи, проаналізовано правове регулювання правил конкуренції в Україні та розглянуто шляхи адаптації законодавства України до законодавства ЄС [29]

Пізніше ця проблематика увійшла до переліку навчальних дисциплін [229] та неодноразово була предметом наукових досліджень (Бакалінська О.О., Смирнова К. В., Лайкова М.С. та інші). Становлення системи правового та організаційного забезпечення конкурентної політики уже неодноразово було предметом вивчення зарубіжних та українських вчених (В. Геєць, В. Липов, В. Семиноженко та інші).

Ю.І. Ясько запропонував періодизацію становлення системи інституційного забезпечення конкурентної політики в Україні, пов'язуючи її в першу чергу з формуванням нормативно-правової бази:

Перший етап – початок формування антимонопольного законодавства .

Другий етап – трансформація відносин власності, структурні зміни в економіці.

Третій етап - налагодження ринкових механізмів саморегулювання економіки.

Четвертий етап - переосмислення ролі конкурентної політики в суспільстві [301, с. 76].

Варто враховувати твердження щодо важливості створення державних інститутів регулювання суспільного життя, які діють водночас із неформальними інститутами – звичками людей. В посткомуністичних країнах забезпечення зміни світогляду громадян є нагальним завданням поряд зі зміною інституту власності, ринкових відносин тощо. Становлення ринкової економіки стало в посткомуністичних країнах основою формування нових інститутів.

Отже, для становлення ринкової економіки та регулювання її розвитку необхідно було створити відповідні економічні та політичні інститути й цілеспрямовано формувати сучасні світоглядні концепції населення. Державне регулювання МСБ з даної точки зору можна розглядати як систему

економічного, соціального, політичного, правового та організаційного забезпечення державою умов для формування і стійкого розвитку МСБ.

Представники економічної теорії посткомуністичних країн намагалися дати теоретичне обґрунтування сучасної методології державного регулювання розвитку ринкової інфраструктури, яка характеризувалася ними як сукупність інститутів (тобто норм та організацій (О.Н), які забезпечують умови для розвитку та ефективної діяльності суб'єктів господарювання. Серед основних передумов, які визначають потребу в державному регулюванні роботи ринкової інфраструктури називалися врахування законів ринку, забезпечення гласності процесу регулювання тощо. Доктрина життєво важливої інфраструктури Б. Фрішманна (США) передбачала, що держава має включати основні правові умови функціонування інфраструктури та її окремих складових, а ринок – обумовлювати кон'юнктуру необхідних послуг (їх види, обсяги, вартість тощо)

Найбільш успішно процеси посткомуністичної трансформації відбувалися у Польщі, Словенії, Словаччині, Угорщині, Чехії. Успішним можна назвати й соціально-політичний розвиток прибалтійських держав – Естонії, Латвії та Литви. Україні внаслідок відсутності чіткого політичного вибору та несприятливого поєднання економічних і соціальних факторів не вдалося оперативно створити необхідну ринкову інфраструктуру.

В Україні модель економічного та соціального розвитку формувалася внаслідок непослідовної та суперечливої політики, в умовах політичних економічних криз та під впливом олігархії, внаслідок чого склалося дезінтегроване внутрішньо суперечливе об'єднання фрагментованих ринків, які не забезпечували інклюзивності розвитку економіки, перерозподіляючи значну частку її результатів на користь невеликої але могутньої групи фінансових олігархів [278].

Відомий український економіст В.Ф. Савченко, наголошує, що впровадження основ ринкової економіки поставило у низку ключових для України питання трансформації інфраструктури, її переходу на ринкові рейки, а безсистемні спроби її поліпшення не увінчалися успіхом [247, с. 186].

Низка авторів, зокрема Ю.І. Ясько, окремо розглядають інституційне забезпечення конкурентної політики держави, наголошуючи, що саме конкурентна політика стала невід'ємним елементом системи державного регулювання та стверджуючи, що «в умовах динамічних змін в економічному житті і нового етапу соціально економічного розвитку України підвищується необхідність адаптації до сучасних тенденцій суспільного розвитку» [301,с.75].

В. Геєць стверджує, що в епоху глобалізації у конкурентній політиці простежується взаємодія між прагненнями до досягнення різних видів економічної ефективності, а конкурентна політика розглядається як діяльність держави, спрямована на підтримання конкуренції шляхом встановлення і дотримання правил поведінки на ринку [36, с. 417].

Розглядаючи державне регулювання економіки в умовах ринку, важливо звернути увагу на державну підтримку МСБ у всіх економічно розвинених державах, що здійснюється шляхом створення державою необхідних для розвитку підприємницьких структур організаційно-правових та фінансово-економічних умов. В Україні основна увага зверталася на підтримку великого бізнесу, що можна пояснити його вдалими зусиллями для забезпечення свого політичного впливу.

На початку ХХІ століття українська держава здійснювала регулювання підприємницької діяльності через законодавче забезпечення свободи конкуренції та захист споживачів; вироблення податкової та фінансово-кредитної політики. Важливим вважалося визначення соціальних норм функціонування підприємства, що сприймалося і як традиція, і як прагнення відповідати європейським стандартам. Все більше уваги зверталось на встановлення екологічних норм і нормативів. Широко практикувалося залучення підприємців до виконання регіональних і державних програм, особливо у частині, яка стосувалася їх діяльності. Поширення набувало укладання договорів на виконання робіт і здійснення послуг для державних та регіональних потреб [288; 293].

Революція 2014 року створила передумови для зміни ситуації щодо розуміння пріоритетів для українського суспільства та створення механізмів для їх реалізації. У публікаціях того часу йшлося про необхідність «вирватися з пастки» діючої моделі економіки. Вказувалося, що деформована, диспропорційна економіка не реагує на характерні для ринкової економіки стимулятори економічного розвитку. Український фонд підтримки підприємництва вважав, що причинами повільного зростання економіки були негативне сальдо торговельного балансу, а також високе боргове навантаження внаслідок непередбаченої економічної політики, що приводило до відтоку капіталу та людських ресурсів [278]. Дискусія щодо позитивів та негативів трудової міграції активно розгорталася з початку 2000-х років.

Отже, досягти сталого і динамічного розвитку було неможливо без суттєвих змін структури економіки та застосування оновлених засобів її регулювання. Відзначаючи «недостатню дієвість» заходів державної підтримки МСБ, вчені та практики вказували на необхідність реформ як на державному, так і на регіональному рівнях [278, с.186]. З 2014 року посилилася тенденція пов'язувати ефективність МСБ та його регулювання з європейською інтеграцією України.

Українські вчені відзначали доцільність здійснення якісного революційного прориву в цьому напрямі, а не просто поліпшення ситуації, а здійснити якісний революційний прорив в цьому напрямі. Вказувалося на необхідність значно посилення зусиль всіх гілок влади для забезпечення розвитку підприємництва в Україні та передачі частини державних регуляторних функцій об'єднанням підприємців [277, с. 186].

Помітно активізувалися й пропозиції щодо дерегуляції бізнесу, що знайшло відображення і у посланнях Президента України [7].

Актуалізація у 2014 році завдання європейської інтеграції України загалом позитивно вплинула на вибір механізмів та інструментів забезпечення ефективного регулювання економічних процесів. Проте Угода про асоціацію між Україною та ЄС не охоплює усі аспекти регуляторної політики. Адаптація

європейських стандартів регуляторної політики в Україні відбувається у відповідності до рекомендацій Організації економічного співробітництва та розвитку, які створюють орієнтири для формування функціонально-процедурної моделі завершеного циклу державного регулювання.

Відзначаючи у 2015 році наявність суспільного запиту на невідворотність зміни економічної моделі розвитку в Україні, вчені вказували, що економіка переживає найскладніший період свого розвитку та пропонували «дієве і рішуче» виправлення нагромаджених у попередні роки макроекономічних дисбалансів і кардинальні зміни економічної моделі розвитку [7, с. 226]

Отже, Україна стала на шлях реформування усіх сфер життєдіяльності суспільства на принципово нових засадах господарювання, які вимагають перегляду та переформатування підходів до підприємницької діяльності відповідно до вимог розвинутих країн Європейського Союзу. Проте на шляху до європейської інтеграції України на сьогодні залишається немало проблемних моментів, які гальмують розвиток країни у заданому напрямі. Одним із таких вважається занепад сфери малого та середнього підприємництва, що не сприяє адекватній інтеграції української держави до Європейського Союзу. На цьому наголошувалося у офіційних документах. Так, у Аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень у 2018 році відзначалося, що «регуляторна діяльність органів державної влади: (1) носить формалізований характер; (2) містить ознаки низької виконавчої дисципліни; (3) фрагментарно дотримується окремих вимог національного законодавства; (4) не аналізується оцінювання регуляторного впливу на конкуренцію» [296]

Отже, існує об'єктивна потреба регулювання МСБ, яка зумовлена цілями економічної політики визначеної у Конституції України та стратегіях розвитку

Особливості системи державного регулювання підприємництва показані на рис. 1.1.

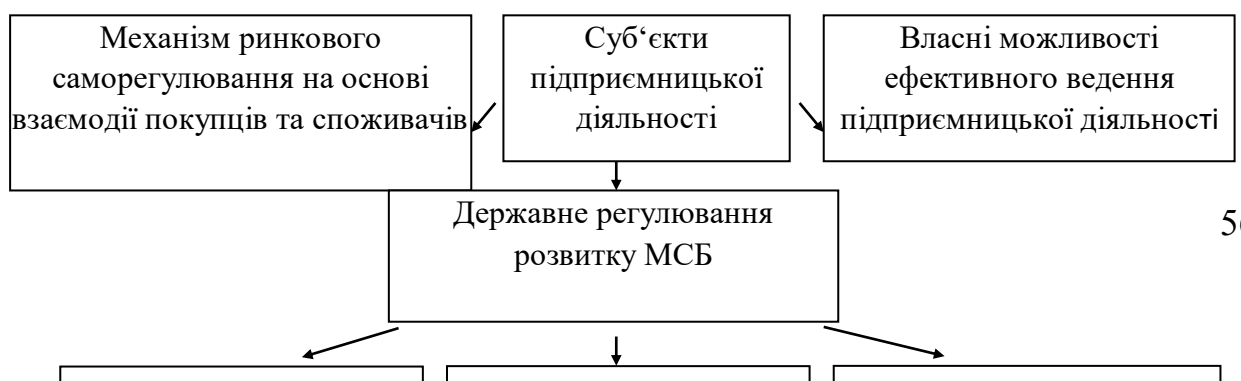

Рис. 1.1. Система державного регулювання підприємницької діяльності

Джерело: розроблено автором на основі [110].

Інституційне середовище регулювання розвитку МСБ в Україні складається з органів державної влади усіх рівнів, органів місцевого самоврядування, інфраструктури підтримки МСБ, регіональних торгово-промислових палат; громадських об'єднань підприємців та роботодавців.

Проте, змалювання інституційних основ державного регулювання МСБ в Україні не можна уявити повним без характеристики членських бізнес-об'єднань (БО) в Україні. Їх огляд було зроблено з грудня 2020 по липень 2021 року та узагальнено в Аналітичному звіті [259].

До бізнес-об'єднань відносять ділові спілки, клуби та асоціації. Авторами звіту запропоновано універсальні критерії для класифікації БО та сформовано пілотну інформаційну базу з 420 БО. Дослідження показало, що приблизно кожен десятий бізнес в Україні входить в БО. Зацікавленість в участі у бізнес-об'єднаннях залежить від потреб та проблем бізнесу, які у свою чергу, значною мірою визначаються регуляторними умовами й економічною ситуацією в країні. До 2020 року разом з економічним зростанням покращувались очікування малих і середніх підприємств, що видно матеріалів щоквартального опитування МСП. За даними опитування «Індекс конкурентоспроможності міст 2019/2020», яке проводилося у Києві та обласних центрах, 46% респондентів, які переважно представляють ММСП, знають про діяльність бізнес-асоціацій, бізнес-клубів або будь-яких інших членських об'єднань бізнесу у їхньому місті, а 11% належать до таких об'єднань [54].

БО в Україні можуть працювати за різними формами реєстрації – як громадська організація; громадська спілка; Асоціація; саморегульована організація (для фінансових установ); професійні організації та об'єднання (для підприємств і фахівців окремих галузей); інші [28,с. 30].

Такі форми бізнес-об'єднань, як торгово-промислові палати та організації роботодавців, регулюються в Україні окремим спеціалізованим законодавством Торгово-Промислова Палата України (ТПП) – це недержавна неприбуткова самоврядна організація. Станом на початок 2023 року система центральної та регіональних Палат об'єднувала в своїх рядах близько 8 тис. членів. 85% членів Палати – становили представники МСБ, 15% - великих компаній. Щодня більше 1000 представників бізнесу отримували професійні консультації та допомогу експертів ТПП [265].

Протягом останніх років спостерігається тенденція посилення інституційної спроможності Бізнес-Об'єднань, що значною мірою викликано їх участю у технічних програмах підтримки: Проєкт ПРООН «Зміцнення бізнес-об'єднань мікро, малих і середніх підприємств», Програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України» (КЕУ), Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні» (ЛЕВ), Проєкт «Партнерство для розвитку міст» (Проєкт ПРОМІС), діяльність Центру міжнародного приватного підприємництва (CIPE), та діяльність Європейської платформи кластерної співпраці (European Cluster Collaboration Platform – ECCP) в рамках програми ЄС «Конкурентоспроможність підприємств МСБ (COSME)» та низка інших [28,с.39].

На перетині інтересів Уряд-Бізнес створено низку інституцій, які мають посилити співпрацю та полегшити процес регулювання. Зокрема, у 2015 році створено Офіс ефективного регулювання - BRDO – як незалежний експертно-аналітичний центр, неурядова неприбуткова організація для допомоги уряду в проведенні економічних реформ Метою Офісу є розробка і впровадження інструментів ефективного державного регулювання, спрямованих на суспільний інтерес і розвиток малого й середнього підприємництва. Офіс бере

активну участь у вдосконаленні регуляторного поля України шляхом системного аналізу регулювання ринків та перегляду інструментів регулювання, процедур їх застосування та особливостей [304].

Варто відзначити й зростання інституційного забезпечення інформаційної діяльності органів влади. Зокрема, зростання ролі Платформи ефективного регулювання (PRO), яка надає інформацію як бізнесу, так і владним структурам. Платформа ефективного регулювання – <http://regulation.gov.ua> – була створена Офісом ефективного регулювання в рамках проекту FORBIZ ініціативи "EU4Business". 20 вересня 2017 року відбулася презентація нової онлайн-платформи для взаємодії бізнесу та держави – потужного стимулу для розвитку МСП в Україні. Інформація для бізнесу міститься за рубриками: Як відкрити бізнес; Як отримати дозволи; План перевірок; Рейтинги; Органи влади; Помічник підприємця. З 2017 року на сайті Платформа ефективного регулювання почали публікуватися кейси для малого бізнесу з прикладами кращих практик, документів, лінками на законодавство та електронні сервіси [314].

Визначити точну кількість об'єктів інфраструктури неможливо, оскільки критерії віднесення до організацій, які провадять спрямовану на розвиток і підтримку МСБ діяльність, не визначені.

На початок 2017 р. в Україні діяли 310 бізнес-центрів, 2 660 інформаційно-консультативних установ, 55 бізнес-інкубаторів, 161 фонд підтримки підприємництва, 17 індустріальних парків. У жовтні 2018 року створено Офіс розвитку малого та середнього підприємництва, як консультативно-дорадчого органу при Міністерстві економіки, який згодом мав стати державним органом підтримки підприємців. Офіс створено за фінансової підтримки ЄС в рамках проекту FORBIS та Ініціативи EU4BUSINESS.

Було заплановано у 2018-2019 роках запуснути мережу регіональних та місцевих Центрів підтримки підприємництва (ЦПП) на базі центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) з метою надання безкоштовних

інформаційних та консультативних послуг. Передбачалося також створення Державного інформаційного порталу для малого і середнього бізнесу

Цей напрям діяльності органів влади зустрів підтримку організації МСБ. Наприклад, на сайті Національна платформа малого і середнього бізнесу підтримувалися заплановані напрями роботи та заходи, зокрема, спрямовані на налагодження державно-приватного діалогу з метою посилення МСБ в Україні. Публічно-приватний (державно-приватний) діалог характеризувався як структурована взаємодія між публічним та приватним секторами з метою: забезпечення належних умов для розвитку приватного сектору; покращення бізнес-клімату; зменшення бідності [154].

11 травня 2021 року КМУ було затверджено положення про “Офіс з розвитку підприємництва та експорту”, метою діяльності якого проголошено сприяння розвитку та підтримку МСП, підтримку експорту продукції українських виробників.

Рамкове законодавство в сфері розвитку МСБ складають, зокрема: Закон України “Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні” [221], Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [212], Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р [263], Рекомендації парламентських слухань (Постанова Верховної Ради України від 13 квітня 2016 р. № 1090-VIII), інші нормативно-правові акти у сфері підприємництва.

Вирішальна роль у вирішенні питань місцевого значення належить органам місцевого самоврядування. Отже, для забезпечення ефективного виокремлення та осмислення пріоритетів державної політики у сфері розвитку МСП на рівні регіонів доцільно особливу увагу звертати на посилення діалогу між центром та регіонами із залученням органів влади та регіональних рад підприємців.

Міністерство економіки (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку) для забезпечення реалізації державної політики у сфері розвитку підприємництва виконує вузлові завдання [140] щодо визначення пріоритетів і видів підтримки суб'єктів МСП; розробки проектів державних програм розвитку МСП та забезпечення врахування загальнодержавних пріоритетів; визначення основних показників розвитку МСП; формування єдиної інформаційної системи підтримки реформування діяльності МСБ; сприяння діяльності громадських організацій МСБ; забезпечення представництва у міжнародних організаціях тощо

На даний час одним з основних завдань Мінекономрозвитку у сфері МСБ є забезпечення ефективності реалізації відповідної Стратегії, для чого двічі на рік міністерство проводить моніторинг виконання її цілей і плану заходів із залученням співвиконавців [190].

Для проведення фахових консультацій у нашій країні наприкінці 2018 р. утворено Офіс розвитку малого і середнього підприємництва [140]. Офіс спочатку буде працювати як консультативно-дорадчий орган при Мінекономрозвитку, а згодом він повинен стати держорганом, який буде надавати підтримку підприємцям. Таким чином, будуть закладені основи для функціонування ефективної інституційної моделі

Результатом роботи Офісу в 2018-2019 рр. повинна була стати реалізація пілотних проектів:

- відкриття мережі центрів підтримки МСП на базі ЦНАПів та інших установ органів місцевого самоврядування. Такі нові центри надаватимуть безкоштовні інформаційні та консультаційні послуги для МСБ, а також для осіб, які планують розпочати власну справу;
- впровадження механізмів часткового державного гарантування кредитів;
- створення Державного інформаційного порталу для МСБ;

- створення інформаційного довідника для підприємців з інструкціями про початок і веденні власної справи, отримання фінансування, розробку бізнес-моделі, виконанні регуляторних вимоги держави та ін.;

- створення Програми навчальної та фінансової підтримки стартапів. Регіональні пілотні програми підтримки будуть поєднувати навчання осіб, які планують розпочати власну справу; надання їм фінансової підтримки та менторської допомоги. Програма буде охоплювати і соціально вразливі групи населення.

Отже, відповідно до нормативно-правової бази України, метою державної підтримки МСП є створення умов для структурних змін в економіці України; сприяння розвитку МСП як важливої сили в подоланні негативних процесів в економіці; підтримка вітчизняних виробників; створення умов для забезпечення зайнятості населення України.

Виходячи з цього, встановлено такі напрями державної підтримки МСБ:

- 1) формування інфраструктури підтримки та розвитку МСБ;
- 2) організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів;
- 3) встановлення системи пільг для суб'єктів МСБ;
- 4) перехід до спрощеної системи оподаткування та бухгалтерського обліку і звітності;
- 4) фінансова та кредитна підтримка МСБ;
- 6) залучення суб'єктів МСБ до виконання державних та регіональних соціально-економічних та інших програм.

Отже, державне регулювання діяльності МСБ можна визначити як процес, який здійснюється на основі нормативно-правових актів, що є обов'язковими при здійсненні цієї діяльності.

На основі досліджень українських вчених процес регулювання МСП можна розподілити за етапами відповідно до змісту діяльності (табл. 1.5).

Україна як самостійна, незалежна держава гарантує сьогодні всім підприємцям, які діють на її території, рівні права і створює однакові

можливості для ведення бізнесу [224].

Втручання державних органів до господарської діяльності суб'єктів підприємницького бізнесу допускається лише у передбачених чинним законодавством випадках.

Підтримка економічної конкуренції, обмеження монополізму, розвиток конкурентних відносин закріплені у Законі України «Про захист економічної конкуренції» [58].

Отже, існуюче в Україні інституційне забезпечення державного регулювання розвитку МСБ включає систему правових засобів, інструменти фінансово-кредитної, інвестиційної та податкової політи, засоби державної системи інкубаторів з розвинутою мережею центрів зайнятості та засоби державного контролю

На нашу думку, можна дати визначення інституціонального механізму державного регулювання МСБ як комплексу нормативно-правового забезпечення та сукупності компетентних органів державного управління, які спільно з бізнесовими структурами та громадськістю забезпечують прогнозованість та контрольованість процесу розвитку МСБ

1.3. Зарубіжний досвід регулювання розвитку малого та середнього бізнесу

Вивчення зарубіжного досвіду регулювання розвитку МСБ здійснювалося в працях, авторами яких є Варналій З.С., Думенко О.В., Г.В. Колеснікова, В.І. Ляшенко, І.Б. Назаркевич, В.В. Стрілець, Г.В. Толмачова, Шевчук А.В та інші вчені, праці яких підтверджують «високу соціально-економічну значущість» МСБ та «надзвичайну багатогранність» практики державного регулювання підприємницького сектора» [275, с. 157].

Розроблена В.Ю. Стрілець «Методологія дослідження державних ініціатив у забезпеченні розвитку малого бізнесу» [268, с. 95-96] ґрунтується на

проведенні дослідження літератури, законодавчих актів та статистичних джерел інформації. Ключовими показниками визначено результати реалізації програм.

Сучасні концепції структурної трансформації у світовій економіці з точки зору досвіду для України систематизує і характеризує І. Б. Назаркевич у низці публікацій, серед яких потрібно виділити монографію [150] І.Б. Назаркевич вважає, що єдиної абсолютно придатної концепції для здійснення повномасштабних ефективних структурних змін у системі національної економіки немає. Кожна концепція має певні обмеження. Реальні умови для її успішності не завжди вдається забезпечити. Тому структурні трансформації необхідно здійснювати з урахуванням положень різних концепцій, залежно від ресурсного забезпечення стратегії розвитку країни та зовнішніх факторів впливу [150,с. 52].

Водночас, помітним є й застереження від сліпого копіювання зарубіжного досвіду, яке можна знайти у багатьох працях українських вчених. Так, С.М. Скуріхін відзначає, що в нових умовах держава та суспільство змушені більш серйозно ставитись до своєї правової спадщини, враховувати особливості національної правової культури. «Унаслідок поспішного та непродуманого перенесення чужорідних правових інститутів з метою «цивілізувати» українську правову систему, відбувається їх органічне відторгнення. І це пов'язано, більшою мірою, не з формально-юридичним аспектом, а з тим, що такі нововведення не знаходять підтримки в ментальних установах українського народу. Це призводить до дестабілізації правової системи, посилює зневіру громадян в державно-правових інститутах, формує стійке небажання виконувати нормативні приписи тощо. За таких обставин дедалі більшої актуальності набуває необхідність врахування української правової культури, традицій, менталітету народу, що дозволить визначити курс розвитку України зі збереженням самобутньої духовної специфіки[265, с. 6] .

Увагу вчених привертає досвід різних держав світу. Проте, як правило, відзначається специфіка підтримки МСБ у розвинених країнах та країнах, що

розвиваються. Відзначається, що у розвинених країнах більше уваги звертається на підтримку МСБ, а у інших державах є необхідність підтримки всієї економіки та активнішого використання державних можливостей для її регулювання. Вказується й на специфіку за регіональним принципом.

Н.Є Стрельбіцька відмічає закономірність: чим менше населення країни, тим більший внесок у її ВВП здійснюють МСБ [265, с.121]. Проте цей висновок потребує перевірки, зокрема й щодо України.

Обидва ці зауваження важливі з точки зору нашого дослідження, враховуючи низький на даний час стан економіки України, наявність значних проблем у сфері розвитку малого та середнього бізнесу та, водночас, наші амбіційні плани відносно європейської інтеграції та неодноразово задекларовані сподівання на стрімкий економічний розвиток у процесі відбудови країни.

Крім того, по-різному проявляється розуміння рівня державного втручання в економіку (ліберальний, ринковий, соціально орієнтований, консервативний та інший підходи). В частині країн більше проявляються ринкові механізми. Державна підтримка МСБ в них полягає насамперед у забезпеченні мобільності ресурсів, удосконаленні інформаційної політики, спрощенні адміністративних процедур. В інших країнах, де більше використовуються адміністративні методи впливу, держава частіше змушена вдаватися до змін у сфері регулювання. Це особливо помітно в періоди змін та економічних криз.

Необхідно погодитися з тими політиками та вченими, які пропонують звертати увагу в першу чергу на досвід держав з соціально-ринковою економікою – передусім європейських посткомуністичних країн. Водночас необхідно враховувати, що в Україні реформи відбувалися повільніше, оскільки адміністративно-командна система вкоренилася значно глибше, ніж у більшості країн Центрально-Східної Європи, які менше існували в умовах впливу комуністичної системи господарювання, мали досить розвинутий приватний сектор, особливо у сфері аграрного виробництва, діяв малий бізнес та політичні

партії їх представників. Яскравим прикладом можуть служити Польща, Чехія, Східна Німеччина, Угорщина.

Формування в Україні характерної для європейських держав соціально ринкової економіки як системи самоорганізації суспільного життя вимагає також узгодження публічних та приватних інтересів.

Ще на початку ХХІ століття (2006 р.) українські вчені висловлювали думку, що дотримання принципів соціальної ринкової економіки виступає “рятівною соломиною”, яка здатна вирвати економіку з лежачих неефективного господарства та низьких соціальних стандартів [257, с.8].

У наступні роки з’явилася низка праць відносно орієнтирів соціально-економічного розвитку України та соціалізації економіки шляхом соціалізації малого підприємництва. Відзначалося, що посилення соціалізації малого підприємництва та підвищення ефективності соціального регулювання вимагає комплексного підходу до визначення цілей [175]

У 2016 році вчені Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана (О. Длугопольський, О. Іваницька, Н. Рингач та інші), спільно з Представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні характеризували соціальну ринкову економіку як орієнтир для євроінтеграційних трансформацій України. Цінними вважаємо висновок щодо наявності «відчутного інформаційного розриву» між поширеними в українському академічному світі ідеями, пов’язаними із соціальною економікою, та владою, яка самостійно формує та втілює в життя рішення відносно стратегії і тактики реформ [257, с. 26].

Узагальнюючи дослідження зарубіжного досвіду регулювання МСБ ми дійшли також висновку про необхідність взяття до уваги не лише досягнень, а й шляхів вирішення існуючих проблем, що стає можливим як завдяки аналізу офіційних даних, так і на основі вивчення основних праць з даної проблематики зарубіжних вчених.

Аналіз праць українських вчених з цього питання свідчить про використанні саме такого підходу, показує їх увагу як до позитивних

прикладів, так і до проблем розвитку, що виникають в процесі вироблення та реалізації державної політики.

Варто відзначити різні методологічні підходи до оцінювання. На нашу думку, найважливішими є два підходи: ринковий та етатизм. Проте реально мова йде про їх поєднання: визнаючи в принципі необхідність ринкових підходів до регулювання економіки, українські вчені переконані у необхідності державного регулювання. Часто використовується поняття «патронат держави», проте йому надають різного значення. Так, Т.В. Гончарук використання бюджетних коштів, політичних важелів, спроможних залучати кошти суб'єктів господарювання в малий бізнес [43].

О. В. Квасниця пише про фінансову підтримку суб'єктів малого бізнесу у країнах із розвинутою економікою під патронажем органів влади із використанням коштів бюджету, авторитету держави та важелів державної економічної політики [95,с. 177]

В.О. Капітан вказує на наявність трьох стратегічних підходів:

1. Найбільш розвинені держави пріоритетним напрямом політики розвитку МСБ вважають інтеграцію малого і великого бізнесу шляхом впровадження субконтрактних угод, лізингових схем, франчайзингу тощо.
2. Країни «другого ешелону» прагнуть максимально використати переваги МСБ та утримання нормативних параметрів його розвитку в структурі економіки.
3. Країни «наздоганяючого економічного розвитку» впроваджують стратегії форсованого розвитку підприємств МСБ [92, с. 116]

Суттєвим є й спостереження, на яке ми вже звертали увагу: політика прямої державної підтримки в розвинених державах здійснюється в основному до МСБ, тоді як у країнах, що розвиваються важливо забезпечувати розвиток всіх секторів економіки.

Вивчення та аналіз зарубіжного досвіду державного регулювання МСБ дає змогу по-новому подивитись на перспективи його в Україні.

Зважаючи на євроінтеграційні прагнення України та її статус як кандидата на членство в ЄС, важливо адаптувати відповідні законодавчі норми та стандарти ЄС, що є прямим завданням органів влади.

Європа. Досвід Європи особливо важливий для України з огляду на її євроінтеграційні амбіції. З 1 січня 2016 року діє Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі між Україною та ЄС, яка значно розширила доступ українських підприємств до європейських ринків. Передбачено внесення змін до українського законодавства відповідно до стандартів та норм ЄС, що значно скорочує нетарифні бар'єри для українського експорту у Європу. Тому варто узагальнити досвід нормативно-правового, організаційного та кадрового забезпечення процесу регулювання, що частково зроблено українськими вченими, зокрема, при підготовці практичного посібника «Вихід українського МСБ на ринки ЄС» [26]. Цей посібник став наслідком копіткої роботи в рамках проекту «Інтеграція українського МСБ в ланцюги доданої вартості ЄС», який впроваджувався в Україні EasyBusiness.

Аналіз конкурентного права Європейського Союзу міститься в монографії [29], автори якої - Т.В. Вовк та С.В. Перемот описують правила конкуренції Співтовариства, включаючи спеціальні секторальні. В першу чергу варто взяти до уваги застереження, що дії держави мають підлягати певному обмеженню. Рівень державного втручання, на думку авторів, варто шукати не у юридичній, в економічній площині. В основу такої політики покладено впевненість у тому, що лише умови моделі "ідеальної конкуренції" чи близької до неї моделі є прийнятними (бажаними) для ринку, оскільки лише такі умови здатні забезпечити ефективне функціонування ринкової системи [297, с. 106].

Для Європи, де частка зайнятих у малому бізнесі становить приблизно 70 % від загального числа зайнятих в економіці, понад 20 млн підприємств МСБ дають більше половини доданої вартості, МСБ є свого роду підвалиною соціально-економічного розвитку і має значні історичні традиції. Переважна кількість малих підприємств в Європі працює у таких сферах господарства, як торгівля, будівництво та харчова промисловість (в Україні – в аграрній сфері).

Можна зробити висновок, що МСБ у Європі є «штовхачем» економіки, що стимулює виробників до конкурентної боротьби. Тому економічне благополуччя ЄС в значній мірі залежить від успішної діяльності МСБ. Відтак в рамках Євросоюзу проводять активну політику підтримки МСП, основною метою якої є досягнення балансу інтересів держави і бізнесу та забезпечення найкращих умов для підприємницької діяльності, збільшення конкурентоспроможності малого бізнесу [293].

Доцільно також відмітити спостереження, що для розвитку МСБ у країнах ЄС характерна диференціація за сферами економічної діяльності. У 2015 р. МСБ в Європі посідав передові позиції в таких галузях, як виробництво, будівництво, торгівля, бізнес-послуги, харчова промисловість, забезпечуючи роботою дві третини від загальної кількості працівників та більше половини сукупного ВВП. Ці п'ять секторів становлять 4/5 всього МСБ в ЄС [268, с. 998].

У Європейському Союзі макроекономічна політика зорієнтована на підтримку розвитку МСБ. В.В. Стрілець [268, с. 95] та автори колективної монографії [145, с.81] відзначають, що ця політика здійснюється на двох рівнях: через діяльність країн та через програми ЄС. Необхідно також звернути увагу на регіональний та місцевий рівні, діяльність яких значно активізується останнім часом і враховується в стратегії ЄС.

Саме в ЄС найбільшого поширення отримала практика аналізу регуляторного впливу (АРВ), яка еволюціонувала у нові форми. На початку ХХІ століття Європейською Комісією було розроблено та розпочато впровадження методу т.зв. «якісного регулювання» («betterregulation»), який незабаром було замінено на метод «розумного регулювання» (smartregulation) [295].

У Європейському Союзі АРВ піддаються всі регуляторні та інші пропозиції з економічними, соціальними чи екологічними наслідками (політика сталого розвитку), які змінюють параметри регулювання, а також дії із

засобами та інструментами регуляторної політики (делегування повноважень, оприлюднення, обрання регулюючих інструментів тощо).

Сучасна система регулювання розвитку МСБ в Європі започаткована у 2000 р. прийняттям Європейської хартії для малих підприємств, яка передбачала спрощення законодавства [308].

У 2008 році у ЄС було прийнято Акт з питань малого бізнесу (The Small Business Act For Europe), який переглянуто у 2011 році [316]. Його основне завдання – спрощення регуляторної політики та введення принципу «думай спочатку про малих». Підтримано запровадження диференційованого підходу до компаній різного розміру з пріоритетністю підтримки мікропідприємств. Увага звертається на зниження адміністративного навантаження на МСБ.

Аналізуючи Акт з питань малого бізнесу, українські дослідники виокремлюють його основні принципи:

- оцінка впливу на майбутні зміни законодавства («тест для СМП»);
- консультації із зацікавленими сторонами, включаючи організації розвитку МСП (не менше, як за вісім тижнів до прийняття будь-якої пропозиції, що впливає на бізнес);
- зменшення податків, зборів та часу, необхідного для створення бізнесу;
- спрощення ліцензійних та дозвільних процедур;
- доповнення існуючих веб-сайтів ЄС, що присвячені державним закупівлям, спеціальною інформацією для МСБ;
- адаптація та вдосконалення законодавства про державну допомогу МСБ та закупівлі [268,с. 96].

Заслуговує, наприклад, на увагу прийнята у окремих країнах Європи практика уведення регуляторних актів для МСБ лише у визначені дати (6 квітня та 1 жовтня у Великобританії), що дозволяє МСБ вчасно врахувати зміни та підготуватися до них внаслідок роз'яснювальної компанії, що проводиться владою.

Для підвищення інноваційного потенціалу МСБ в ЄС використовується пряме фінансування окремих проектів через гранти та непряме фінансування

через фінансових посередників. Використовується також цільова допомога на створення та збереження робочих місць. Європейська Комісія на національні уряди підтримують також діяльність центрів інновацій.

Підсумком цілеспрямованого регулювання МСБ в Європейському Союзі є зростання його ролі в економіці та формування низки ознак, які узагальнені українськими вченими (Стоянєнко І.В., Біленко Я.О.) і можуть трактуватися як відповідність соціально-ринковій економіці (швидке перетворення ідей в ринкову продукцію; міжнародна орієнтація; високий рівень спеціалізації; адаптація до ринків; низька капіталомісткість; зниження бюрократизму в управлінні; увага до екології; стійкість до зовнішніх змін [261, с. 998].

У Німеччині до малих відносять підприємства з персоналом до 9 осіб, до середніх – до 499 осіб. Активна державна підтримка МСБ застосовувалася вже на етапі відбудови господарства після Другої світової війни. Були створені Банк кредитних гарантій (1948 р.) та регіональні кредитні корпорації, які активно надавали МСБ кредити для розвитку. Активно співпрацюють з державою у сфері законотворчості, надають фінансову, інформаційну та консультативну підтримку МСБ Торгово-Промислові палати (ТПП), які об'єднані в Асоціацію, що представляє інтереси МСБ на державному та регіональному рівнях.

Діяльність МСБ регулюється Федеральним міністерством економіки і технологій (узгодження дій учасників процесу), Комітетом з економіки і технологій (розробка державної політики), Генеральними директорами (оперативні питання). У їх діяльності враховуються такі принципи: невтручання держави у реалізацію окремих проектів; заохочення інноваційності; захист від монополістичного тиску; непряма фінансова підтримка бізнесу.

Таблиця 1.4.

Специфіка регулювання МСБ у Федеративній Республіці Німеччина

Основні інституції	Принципи регулювання	Вузлові напрями регулювання
--------------------	----------------------	-----------------------------

Федеральне міністерство економіки і технологій, Комітет з економіки і технологій, Генеральні директори, Торгово-Промислові палати	Невтручання держави у реалізацію окремих проєктів; заохочення інноваційності; захист від монополістичного тиску; непряма фінансова підтримка бізнесу.	Надання кредитів на придбання, створення, розширення, реконструкцію підприємств; гарантування перед кредитними товариствами; інвестиційна допомога в проведенні енергозберігаючих заходів; підвищення кваліфікації кадрів, охорона навколишнього середовища; субсидування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт; регулювання доходів підприємств
---	---	--

Підготовлено автором згідно: [294].

Порівняльне дослідження розвитку МСБ у Німеччині та Україні, проведене у 2019 році Центром Економічної Стратегії (ЦЕС), показали, що в Україні забагато індивідуальних підприємців та недостатньо МСБ і експортних компаній: на 1 тисячу осіб припадає 8 МСП та менше одного експортера, а у німців – 30 та 6 відповідно. Німецький досвід Mittelstand розглядався як корисний для перетворення українських ФОПів у МСП. Відзначався також значний інноваційний потенціал німецьких середніх підприємств.

Для того, щоб український МСБ також став мотором економічного зростання, ЦЕС рекомендував уряду впровадити заходи, які ефективно спрацювали в Німеччині, зокрема, страхування експортерів, реалізацію вузькоспеціалізованих програм фінансової підтримки; посилення захисту прав інтелектуальної власності. Також відмічено, що «українські МСП досить різні, тому якогось єдиного підходу бути не може». Відтак рекомендовано підтримувати створення та діяльність галузевих бізнес-асоціацій, технологічних парків та кластерів. Доцільно також заохочувати бізнес до тіснішої взаємодії з тими громадами, біля яких базуються виробничі потужності [135].

У Великій Британії держава відіграє роль організатора, спонсора та головного виконавця заходів у фінансовій системі, намагаючись підтримувати малий бізнес, насамперед, через банківську систему. Урядова програма гарантування кредитів стосується більшої частини (70- 80 %) кредитів, наданих банками дрібному бізнесу. На покриття гарантій банкам за кредитами МСБ щорічно в бюджеті виділяється близько 50 млн ф. ст.

Кожен банк має власну програму кредитування створення та розширення МСБ. Ці програми передбачають надання кредиту від 5 до 100 тис. ф. ст. терміном на 5 років. Проте 15-17 % стягуються не з суми кредиту, а з суми річного обороту фірми.

Інша програма встановлює розмір кредиту від 5 до 500 тис. ф. ст., він видається на термін від 2 до 20 років на покупку заводу, обладнання тощо. Відсоток за такий кредит встановлюється відповідно до діючої ставки [282].

Значна роль у стимулюванні МСБ належить і податковій політиці уряду, яка передбачає знижену ставку оподаткування, ефективну систему знижок у сплаті прострочених позичок тощо.

Узагальнюючи досвід Великобританії, Н.В. Гончарук [43] та В.І. Рибчак [243], звертають увагу на спеціальні програми підтримки МСБ та виділяють такі їх напрями:сприяння створенню малих підприємств, які започатковують бізнес; гарантії кредитів у малий бізнес через резервування до 50 млн.ф.ст. щорічно; створення самостійних регіональних бюро для фінансової підтримки МСБ; допомога молоді у створенні та розвитку власного бізнесу; допомога місцевим владам у розвитку МСБ;створення мережі спеціалізованих фондів для фінансування МСБ [44].

Це ж відмічає О. Квасниця, характеризуючи британські урядові програми:

- «Схема сприяння створенню підприємств» (допомога безробітним);
- «Програма гарантування кредитів» (поширюється на70-80% кредитів банків МСБ);
- «Агенція допомоги підприємствам місцевого значення» (через близько 200 регіональних бюро підтримки МСБ);

- Програми допомоги молоді;

-Програми допомоги місцевій владі у розвитку МСБ [95, с. 182]

Цікавим для України є британський досвід участі у кредитуванні МСБ великих банків, які реалізують спеціальні програми кредитування початку бізнесу та створення спеціальних фондів, наявність яких допомагає МСБ подолати виникаючі ризики діяльності.

Водночас у Великобританії діє досить жорстка система контролю задіяльністю підприємств.

Франція, де 10-12 % населення постійно не мають роботи, за допомогою розвитку МСБ намагаються вирішити проблему зайнятості. У Франції нараховується близько 3 млн малих підприємств. Вони функцінують у сфері надання послуг (1,5 млн), сфері торгівлі (780 тис.), а також – у будівництві (350 тис.) та промисловості (303 тис.).

Досить активним у Франції є процес створення нових підприємств (щороку виникає понад 250 тис. нових малих підприємств, а банкрутує 50 тис.).

В Італії щорічно МСБ поповнює державну скарбницю на 70 млрд євро. Бізнес в цій країні класифікують за кількістю зайнятих на підприємстві: мікрофірми (кількість зайнятих становить 20 осіб);

малі фірми (кількість зайнятих від 20 до 100 осіб);

середні підприємства (від 100 до 500 працівників);

великі (понад 500 осіб) [4].

Спеціалізація МСБ дуже різноманітна, починаючи з виробництва взуття, пошиття одягу тощо до виготовлення вина, оливкової олії, оброблення овочів і фруктів. Необхідним для значної частини МСБ є кооперативне кредитування, яке здійснюється через систему кооперативних банків, які становлять 61 % від усіх банківських установ країни. За останнє десятиліття частка таких банків у кредитуванні бізнесу збільшилася від 20 до 33 %. При цьому частка малих і середніх кредитів досягла 46 %, а мікрокредитів (до 250 тис. євро) – 12,5 %.

Цікавим для України є досвід Італії по умовному поділу країни на так звані округи - територіально-виробничі системи, які здійснюють діяльність на

основі спеціалізації і кооперування. Для них найважливішим вважається завдання максимального використовувати ресурсів, яв першу чергу тих, які знаходяться на території цих округів. Таким чином максимально використовуються місцеві ресурси.

Окрім виробничих є також близько 300 туристичних округів. У яких діють майже 600 тис. підприємств МСБ. Щорічно ці підприємства надають послуги до 200 млн італійських та іноземних туристів.

Промислові округи засновують свою роботу на основі трьох головних принципів: самоврядування, асоціативність та партнерство [4].

В Іспанії малий бізнес сформувався у 1970- х роках. І завдяки саме малому бізнесу країна досягла високих економічних показників. Саме підприємства МСБ позбавили країну безробіття і забезпечили економічне зростання. Саме завдяки діяльності МСП Іспанія вийшла на одне з перших місць у світі з виробництва вина та розвитку туризму. В Іспанії активно будуються Іспанці будують сімейні готелі, тримають невеликі сімейні ресторани і бари, активно займаються побутовим обслуговуванням.

Як позитив у розвитку МСБ і Іспанії варто відмітити увагу з боку держави до скорочення бюрократичних процедур. Наприклад, щоб оформити підприємство та отримати ліцензію, достатньо 24 год. При цьому діють спеціальні програми допомоги на відкриття бізнесу. Як правило, перші 5 років підприємець не платить податки. Він також має право на отримання безстрокового кредиту для розвитку бізнесу, гарантом якого виступає Державний інститут офіційного кредитування[111].

Позитивним прикладом щодо проведення інституційних реформ для України є *досвід Польщі*. Як уже відзначалося нами, у цій країні навіть в соціалістичні часи функціонували малі приватні фірми та фермерські господарства, що дозволило зберегти дух підприємництва. З 1990 по 2010 рік вклад МСБ у ВВП країни зріс з 27 до 50%. У МСП зайнято 90% поляків, які працюють у фірмах і підприємствах.

Удосконалення правового та організаційного забезпечення підприємницької діяльності дало змогу країні піднятися в рейтингу цієї країни у сфері публічного адміністрування МСБ. Цікавим виявилось й дослідження форм регіональної допомоги, дій держави для створення та забезпечення системи стимулів. Активно використовується також система державних грантів для МСБ.

Реформи в Польщі почали проводитися ще в період 1980-х років, активізувавшись на початку наступного десятиліття. Стимулом до реформ стали європейські амбіції Польщі, що вмагало впровадження стандартів ЄС. Реформи проводились за такими основними напрямками: спрощення адміністрування, особливо у сфері оподаткування, де процедура стала простішою для МСБ. Заохочувалося електронне подання даних до податкової адміністрації, удосконалювалося функціонування платіжних систем, полегшувалася реєстрація нерухомості тощо [92].

Організацією і підтримкою МСБ у Польщі займаються кілька недержавних організаційних структур, які широко використовують державну підтримку. Серед них варто виділити Польське агентство розвитку підприємництва. Активно розвивається мережа центрів Євро Інфо. Крім того, доцільно враховувати діяльність Міністерства економіки Польщі, Агенції розвитку підприємництва, АТ «Корпорація страхування експортних кредитів».

Позитивною рисою реалізації польської державної політики у сфері зняття адміністративних бар'єрів у розвитку МСБ є наявність Сеймової Комісії у справах МСП. Її основними завданнями підготовка законодавчих ініціатив на підтримку сектору МСБ та співучасть у роботі над проектами нормативно-правових актів у сфері МСБ.

Українськими вченими окремо вивчався також польський досвід органів територіального самоврядування з адміністративної підтримки МСБ в умовах протидії COVID-19 (Гудзь П.В.) Зокрема, відмічено, що у польських комунах та провінціях було прийнято рішення: 1) пом'якшити втрати МСБ через зниження рівня податкового регулювання орендної плати за худобу, магазини, ресторани

(дерегуляція), зменшення або звільнення від плати за землю, відстрочки платежів тощо; 2) виділяти кошти на мікрокредитування БМ, який було перетворено на логістику або надання послуг онлайн; 3) посилити політика безпеки місцевих органів влади щодо майна підприємців; 4) активізації виплат звільненим працівникам тощо [51].

Важливим для МСБ є державне регулювання еластичності ринку праці. Цей досвід відображено нами у публікаціях 2019 та 2021 років [114; 160;162].

Отже, можна зробити висновок, що урядові структури ЄС відносно розвитку МСБ проводять зважену, але активну політику, що враховує особливості розвитку регіонів та галузей.

Головними цілями наддержавного рівня в ЄС є формування єдиного внутрішнього ринку, забезпечення інтернаціоналізації підприємницької діяльності, активізація впровадження інновацій, спрощення процедур для відкриття бізнесу.

На державному рівні політика ЄС націлена на усунення перешкод для ефективної роботи суб'єктів підприємництва, для чого розроблено та впроваджено декілька програм:

- Програма SLIM (спрощення законодавства ЄС в секторі МСБ);
- Євроінфоцентри: (сприяння діяльності МСБ);
- Програма оцінювання впливу нормативних актів (порівняння витрат, вигод і ризику);
- «Центр єдиного вікна» (співробітництво між державними органами та підприємницькими структурами) [94].

Заслуговує на увагу й необхідна для України європейська практика стимулювання експорту МСБ, частка якого в експорті окремих країн (Італія, Іспанія, Португалія) сягає від 40 до 50%.

Узагальнюючи європейські підходи до регулювання МСБ, варто відзначити такі пункти: відсутність бюрократизму в управлінні; підтримка швидкого перетворення ідей в ринкову продукцію; сприяння міжнародній орієнтації МСБ; забезпечення високого ступеня спеціалізації; забезпечення

посилення здатності МСБ успішно знаходити і займати ніші на ринках; зниження негативного екологічного впливу на довкілля тощо. На думку експертів, процес адаптації для малого бізнесу найближчим часом буде заснований на гнучких бізнес-стратегіях.

Важливо також звернути увагу на диференціацію щодо ролі МСБ у високотехнологічних галузях – від 1 до 10% в країнах ЄС при 30% в Ірландії та 18% у Мальті. Більш інноваційними є експортно орієнтовані МСП.

Інтеграція України в економічну систему ЄС можлива лише з отриманням членства в цій організації. Але розглядаючи інтеграцію як поступовий процес, можна зазначити, що він уже давно відбувається і інтенсифікується з підписанням Угоди про Асоціацію шляхом виходу українського МСБ на ринки ЄС. Перспективи для МСБ України розкриті низці публікацій, прикладом чого може бути посібник для МСБ [95]. Зокрема, у посібнику відзначається, що попри відкритість європейського ринку для українських товарів, багато підприємств, особливо МСБ, досі не змогли скористатися цими перевагами через низький доступ до фінансових ресурсів, знань та інформації, технологій та інновацій [26,с. 2]

На основі наявних публікацій нами також зроблено узагальнення щодо особливостей державного регулювання МСБ у розвитнених державах Америки та Азії.

Сполучені Штати Америки. У США малий бізнес охоплює 77 % зайнятих у приватному секторі і дає 47 % від загального обсягу продажу товарів та 50 % валового внутрішнього продукту [125].

Конгрес США постійно тримає розвиток МСБ на контролі, наприклад, створено програму розвитку інновацій для МСБ. Відрахування на підтримку МСБ щорічно збільшуються на 1 млрд дол. Спеціальний орган державної підтримки МСБ - Адміністрація малого бізнесу (SBA – Small Business Administration)забезпечує його фінансову підтримку, сприяє в отриманні державних замовлень, наданні технічних і консультаційних послуг з питань, що стосують управління бізнесом та відносин з органами влади.

США можна вважати світовим законодавцем мод у сфері регулювання бізнесу в його обмеженому варіанті. На початку 1980-х років в США було унормовано поняття та процедуру аналізу регуляторного впливу (АРВ) (Regulatory Impact Assessment – RIA). Доцільно зауважити, що в США процедури АРВ поширюються на всі нові закони та підзаконні НПА, які передбачають видатки із бюджету. У Великій Британії принципи АРВ впровадили у 1985 році та удосконалили у 1996 році, в Польщі - у 2002 році, в ЄС – у 2003 році. Поступово процедуру АРВ впровадили більшість країн світу. Аналіз регуляторного впливу активно використовується і в Україні [5]. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 р. № 308 затверджена «Методика проведення аналізу впливу регуляторного акта» [214]

У США відбулась своєрідна революція франчайзингу. Так, протягом останніх десятиліть обсяг продажу франчайзингових компаній становив 40 % від загального обсягу роздрібної торгівлі, загальний валовий продаж перевищив 800 млрд дол.

Ознайомлення зі станом державного регулювання МСБ в **країнах Азії** також свідчить про значну увагу до державного регулювання МСБ. Серед азіатських розвинутих країн варто виділити **Південну Корею**, де МСБ розвивається особливо інтенсивно.

Підприємства МСБ в Південній Кореї становлять 99,5% усіх зареєстрованих суб'єктів підприємництва. На них приходить близько 50% обсягу виробленої в країні продукції. Урядом створено розгалужену мережу мережа інститутів підтримки МСБ . Так, з 1962 р. діє Корейська федерація малого і середнього бізнесу. Створений при ній Фонд взаємодопомоги реалізує окрему програму сприяння розвитку оптової торгівлі, що вигідно для підприємців.

У 1996 р. створена Адміністрація МСБ, яка є державним органом, виступає як секретаріат при Президентській Комісії з МСБ і займається розробкою державної політики у цій сфері.

Заходи для підтримки МСБ здійснюються державою на основі низки законів. Держава через уряд та спеціалізовані органи надає МСБ фінансову та правову підтримку. До пріоритетних відносять програми модернізації устаткування МСП; програми координації зусиль МСП по створенню конкурентоспроможної промислової продукції.

Цікавою є й практика, згідно якої законодавство зобов'язує великі промислові підприємства передавати морально застаріле обладнання для МСП. При цьому воно має бути фізично придатним для експлуатації.

У реалізації державних програм важливе місце відводиться також Корпорації сприяння МСП (SMTPC). Її основним завданням є розробка конкретних програм сприяння розвитку МСП. Ця Корпорація реалізує спеціалізовані програми з розробки технологій для МСБ, а також сприяння його комп'ютеризації та автоматизації виробництва[172].

Японія є також яскравим прикладом країни МСБ., у якому зайнято 88 % усіх працюючих. Малих підприємств найбільше у трудомістких галузях (у роздрібній торгівлі, громадському харчуванні, сфері послуг, будівництві та машинобудуванні).

Характерною рисою Японії є високий рівень впливу держави на основні процеси функціонування економіки. Починаючи з післявоєнного часу прийнято понад 40 нормативно-правових актів, спрямованих на створення цілісної системи підтримки розвитку МСБ. Економіка розвивається через призму співіснування великих і малих підприємств.

Так, будівництвом житла займається малий бізнес, зважаючи, що більшість японців віддають перевагу індивідуальним невеликим будинкам. Великий бізнес займається будівництвом об'єктів інфраструктури - доріг, заводів, торгових центрів тощо, а також - багатоповерхівок, оскільки це вимагає значних ресурсів. У відносинах між великим і малим бізнесом активно використовується аутсорсинг.

Особлива увага звертається на полегшення створення нового бізнесу. Згідно Закону 2000 року для малого бізнесу максимально спрощено процедуру

банкрутства. Передбачено процедуру звернення власників таких підприємств до суду для захисту від кредиторів ще до того, як зобов'язання перевищили активи. Таким чином держава запобігає розпорошенню активів та забезпечує захист власників МСБ.

За законом 2003 р. мале підприємство можна відкривати, маючи символічну одну ієну, тобто - без початкового капіталу. Таким шляхом вже створено 32 000 підприємств. Отже, держава не надає фінансової допомоги підприємцям, але забезпечує їм юридичну та інформаційну підтримку і сприяє активізації відносин МСБ з великим [126].

Таким чином, досвід державного регулювання МСБ у зарубіжних країнах свідчить про необхідність для визначення норм державного регулювання МСБ врахування принципів, які ефективно діють на практиці. Водночас, не можна не помітити спільних тенденцій трансформації відносин між державою та підприємницьким сектором, щодозволяє здійснити узагальнення.

На наш погляд, основними елементами системи державного регулювання МСБ можна вважати:

- прогнозування, планування та програмування соціально-економічного розвитку;
- антимонопольно-конкурентну політику для забезпечення цивілізованих конкурентних відносин;
- продуману податкову та інвестиційну політику, яка стимулює та підтримує розвиток підприємництва;
- інноваційну політику та стимулювання, що сприяють підвищенню ефективності виробництва та конкурентоспроможності всієї економіки;
- створення можливостей для полегшення доступу МСБ до капіталу шляхом поглиблення контактів з міжнародними кредитними організаціями;
- розширення доступу МСБ до міжнародних та вітчизняних програм навчальної та консультативної підтримки бізнесу.

Суттєвим, судячи з досвіду Японії, є державна підтримка взаємодії великого бізнесу з МСБ.

Компаративний аналіз державного регулювання розвитку МСБ в зарубіжних країнах дозволяє зробити висновок про необхідність для України в першу чергу вивчення та впровадження досвіду посткомуністичних країн, де МСБ має особливо важливе значення як з економічної та соціальної, так і з політичної точки зору, створюючи критичну масу підтримки населенням засад демократії та ринкової економіки. Нами це здійснювалося в основному на прикладі Республіки Польща.

Висновки до розділу 1

В Україні, незважаючи на задекларовану з боку держави підтримку малого підприємництва, вплив останньої на процес його становлення явно недостатній, що в першу чергу стосується питань вдосконалення механізмів реалізації державної політики у сфері МСБ.

1. Сутність державного регулювання розвитку МСБ в умовах глобалізації та євроінтеграції стала предметом ретельних досліджень українських та зарубіжних вчених, переважно представників економічних та юридичних наук. Значно меншою мірою ця проблематика досліджена представниками науки державного управління.

В рамках роботи над дисертаційним дослідженням нами проведено огляд висвітлення у науковій літературі основних тенденцій і закономірностей застосування інструментів публічного адміністрування та нормативного, організаційного і економічного забезпечення оптимізації державного регулювання МСБ в Україні. Виявлено, що процеси глобалізації та інтеграції глибоко впливають на українську економіку, яка має відкритий характер. Першочерговим завданням держави стає вироблення адекватних методів публічного управління соціально-економічними процесами.

МСБ є необхідною умовою розвитку ринкової економіки, додаючи їй необхідну гнучкість; сприяючи мобілізації ресурсів населення та виконуючм суттєві соціальні завдання; має значний антимонопольний потенціал; дозволяючи повніше використовувати регіональні ресурси та сприяє розвитку

регіонів. Тому підтримуючи МСБ держава стимулює розвиток економіки взагалі, сприяє розвитку регіонів, вирішенню соціальних завдань тощо

Подальшої активізації потребує робота з виявлення реальних причин низької ефективності використовуваних форм і методів адміністрування і розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення інститутів публічного управління, формування (і моніторингу реалізації) програм розвитку малого бізнесу, прийнятих з цього приводу планів, рішень, розпоряджень, продуктивності участі громадських об'єднань в публічному управлінні, виявлення тенденцій і закономірностей у взаємодії держави і малого підприємництва. Зважаючи на гнучкість МСБ і його особливу роль у регіонах, потрібно максимально використовувати регулюючі можливості місцевої влади.

Загальна тенденція відносин держави та МСБ полягає у забезпеченні переходу від управління та підтримки до регулювання, проте в умовах кризового стану (фінансова криза, пандемія, воєнний стан тощо) потреба у втручанні держави в економічні процеси посилюється, що підтверджено практикою переходу до мобілізаційної економіки, в умовах якої регулювання МСБ потребує особливої уваги.

Умовами підвищення ефективності публічного адміністрування у сфері розвитку МСБ є також створення умов для підвищення ступеня участі населення і суб'єктів підприємництва в публічному управлінні, формування відповідальності за добробут громадян не тільки з боку держави, а й інститутів громадянського суспільства, бізнес-спільноти, забезпечення балансу інтересів держави, органів місцевого самоврядування та підприємців шляхом використання перевірених практикою форм і методів руху на зустріч один одному.

2. Інституційну основу публічного адміністрування у сфері розвитку МСБ складають вищі органи центральної влади – Президент, Верховна Рада, уряд, а також низка міністерств та інші центральних органів влади. Серед них варто виокремити Міністерство економіки. Значну роль відіграє Рада підприємців

при Кабінеті Міністрів України. На регіональному та місцевому рівнях активно діють обласні та районні місцеві державні адміністрації, а також територіальні структури центральних органів влади. Окремо варто назвати центри зайнятості, які реалізують програми підтримки підприємництва та протидії безробіттю. Відчувається необхідність у посиленні ролі громадських інституцій, які б забезпечували узагальнення та захист інтересів МСБ.

Крім того, існує значна кількість різноманітних нормативних актів, що регулюють діяльність МСБ в Україні, система яких характеризується підприємцями як складна і нестабільна.

3. Огляд досвіду державного регулювання малого і середнього підприємництва у зарубіжних країнах свідчить про необхідність звернення уваги в першу чергу на інституційне забезпечення розвитку МСБ у ЄС та країнах- членах ЄС, зокрема, на досвід посткомуністичних країн.

Аналіз свідчить, що дійсно існують відмінності в ролі держави в економіці, однак в основному вони виявляються не у ступені державного регулювання, а у засобах, які використовуються для його здійснення.

Водночас помітні спільні тенденції розвитку взаємовідносин між державою та МСБ, аналіз яких дозволяє здійснити узагальнення та вважати, що основними елементами системи державного регулювання МСБ є: прогнозування, планування та програмування соціально-економічного розвитку; антимонопольно-конкурентна, податкова та інвестиційна політики, які стимулюють та підтримують розвиток виробництва взагалі, а значить, і МСБ, зокрема; інноваційна політика та стимулювання НДДКР, що сприяє підвищенню ефективності виробництва та конкурентоспроможності всієї економіки.

Необхідність вдосконалення публічного адміністрування у сфері МСБ вимагає розробки і впровадження його дієвого механізму на основі глибокого наукового аналізу реальної практики в цій галузі, виявлення основних тенденцій і закономірностей на всіх етапах його функціонування в сучасній Україні і у зарубіжних країнах.

Основні положення розділу оприлюднені в публікаціях і включені до основного списку літератури [153; 154; 156; 158; 159].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ НА РОЗВИТОК МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

2.1. Становлення та розвиток державної політики підтримки малого та середнього бізнесу в Україні (1991-2019 роки)

Як вже неодноразово вказувалося вітчизняними та зарубіжними вченими (Я. Бальцерович, Г. Іздебський (Польща); В. Баштанник, М. Лахижа (Україна), посткомуністичні трансформації не мали належного теоретичного обґрунтування і шляхи суспільного розвитку обиралися в кожній з країн залежно від розкладу політичних сил [13; 110]

Я. Бальцерович в інтерв'ю 2005 року для українського видання відзначав, що 1999 року Польща мала дві основних проблеми — висока (майже гіпер-) інфляція і недосконала економічна система. Все це потребувало радикальних змін, зняття обмежень, реструктуризації та рішучої стабілізації... «Сама по собі революція 1999 року не забезпечила економічного зростання. Але завдяки їй польські реформатори змогли здійснити радикальні реформи. Напрошується аналогія з помаранчевою революцією...» [118]

Зазначаючи, що кращих показників домоглися країни з ринково-орієнтованою економікою, котрі активніше проводили ринкові реформи, Я. Бальцерович відзначив, що економіка розвивається активніше, коли вона рухається в напрямі стабільного й конкурентного ринку, невід'ємною частиною якого є лібералізація.

Отже, теоретичні досягнення та практика капіталістичного розвитку у США та країнах Західної Європи стали орієнтиром для посткомуністичних держав, проте використання цього прикладу на практиці мало свої особливості, які й визначали успіх перетворень.

Аналіз розвитку посткомуністичних країн свідчить, що у всіх них стояло завдання переходу до демократії та ринкової економіки, вирішення якого значною мірою залежало від розвитку малого та середнього бізнесу. Узагальнюючи, можна зробити висновок, що МСБ розглядався як запорука:

утвердження приватної власності, вільної конкуренції та підприємництва;

створення робочих місць при відносно невеликих капіталовкладеннях (що було особливо важливо при мінімальних розмірах стартового капіталу);
формування середнього класу з менеджерськими вміннями;
впровадження високотехнологічного виробництва;
ліквідацію дефіциту товарів та створення ринку послуг тощо.

Становлення та розвиток державної політики підтримки МСБ в Україні приходить на період посткомуністичного реформування економіки, коли Україна керувалася рекомендаціями МВФ та Світового банку щодо ліберального підходу до регулювання економічних процесів. Наукові спостереження та практика розвитку економіки протягом ХХ століття засвідчують по-перше, наявність «регулятивного маятника» від лібералізму та саморегуляції до посилення державного регулювання; по-друге, тенденції до посилення державного регулювання залишається визначальною [32, с. 315]. Регулятивний маятник як специфіка капіталістичної економіки описаний у багатьох теоретичних працях, зокрема відомим теоретиком і практиком Д. Соросом [256].

Наявність такого маятника пов'язана із циклічним характером розвитку капіталістичної економіки, що в різний час відзначали М. Кондратьєв (теорія довгих хвиль) , П. Шумпетер (теорія інноваційного економічного розвитку), У. Ростоу (теорія лінійних стадій розвитку, М. Туган-Барановський (теорія циклічних криз), М. Калетський (теорія політичного ділового циклу), Р. Гаррод (теорія торговельних циклів)

Маятник регулювання економіки описує багато авторів, стверджуючи, що в різний час, і в різних країнах як посилене державне регулювання економіки, так і саморегулювання давали прекрасний ефект, але на певний час. І цей маятник буде гойдатися до тих пір, поки існують ринок і держава. Узагальнення дискусії здійснив І.Б. Назаркевич [151].

Цей регулятивний маятник яскраво проявився і в Україні, як у сфері економіки, так і у теоретичних напрацюваннях.

Зарубіжний досвід свідчить, що неодмінною умовою успіху в розвитку МСБ є всебічна і стабільна державна підтримка. Вважається, що підтримка бізнесу зародилася ще у XV столітті у вигляді протекціоністських тарифів та заохочення експорту. В кризових умовах розвитку економіки, саме допомога держави МСБ може призвести до поліпшення економічної ситуації. Досвід європейських країн показує, що сьогодні саме з МСБ пов'язується надія на швидкі позитивні структурні зміни в економіці. Державна підтримка є найбільш важливою особливістю сучасної політики у галузі МСБ. Проте в Україні останньої на процес становлення МСБ явно недостатній. У цілому розвиток національного приватного підприємництва в період незалежності можна охарактеризувати як проблемний та непослідовний.

Історію розвитку МСБ в Україні та регулювання цього процесу державою висвітлювали З.С. Варналій, І.М. Колесніченко, Д.Я. Ляпіна, Л.В. Пащук, І.К. Стаднік В.І. Шпак та інші вчені. Аналіз їх досліджень свідчить про прагнення пов'язувати загальні проблеми розвитку економіки та його регулювання із проблемами розвитку та регулювання МСБ.

Початок формування підприємницького середовища в країні (приватний МСБ) припадає на момент проголошення незалежності України. Період становлення українського МСБ ретельно вивчався українськими вченими з точки зору виявлення природи малого підприємництва, його ролі в економіці країни, врахування кращого зарубіжного досвіду тощо. Питання періодизації розкривають Г. Білоус, З. Варналій, Л. Дмитриченко, О.Є. Дякуновський, Н.В. Карпенко, Л.В. Пащук, В. Шпак та інші вчені, пропонуючи свої варіанти періодизації процесу становлення МСБ в Україні та його регулювання. Розходження у кількості етапів та їх датуванні свідчить про необхідність вироблення єдиних критеріїв. Досі переважна орієнтація здійснюється на нормативно-правове регулювання процесу.

Н.В. Карпенко, використовуючи запропоновану ще у 1992 році методологію польського вченого Б. Пясецького [312], етапи розвитку МСБ в

Україні розглядає на фоні розвитку ринкової економіки, що на наш погляд, дає можливість краще обґрунтувати особливості етапів:

- перший етап (1985-1987 - зародження);
- другий етап (1988 р. – 1990 - народження);
- третій етап (1991- 1994 – бурхливого зростання);
- четвертий етап (1995-1998 - насичення);
- п'ятий етап (1998-2006 – саморегуляція) [93,с. 80]

О.Є. Дякуновський здійснив характеристику окремих етапів державного регулювання підприємництва з огляду на їх нормативно-правове забезпечення:

- I етап - (24 серпня 1991 р. – 27 червня 1996 р.);
- II етап - (28 червня 1996 р. – 15 січня 2003 р.);
- III етап - (16 січня 2003 р. – 21 березня 2012 р.);
- IV етап - (22 березня 2012 р. – 15 вересня 2014 р.);

V етап- (16 вересня 2014 р. – по теперішній час) [68], Наприклад, формування державної політики підтримки МСБ починається з лютого 1991 року, з прийняттям Закону України «Про підприємництво» [224]. Тоді ж створено Державний комітет України зі сприяння малим підприємствам і підприємництву.

Н.В. Голич виділяє 4 етапи розвитку МСБ в Україні, наголошуючи на першочерговості формування правової бази [40, с. 38-39]:

- перший етап (1991 р. – 1995 р.) (від прийняття ЗУ «Про підприємництво»);
- другий етап (1996 р. – 1999 р.) (від схвалення КМУ Концепції державної політики розвитку малого підприємництва) ;
- третій етап (2000 р. – 2008 р.) (від ухвалення Господарського кодексу);
- четвертий етап (2009 р. – 2021 р.) (від початку фінансової кризи);

Схожу за підходами, але відмінну за хронологією періодизацію процесу розвитку МСБ в Україні пропонує Л.В. Пашук:

- перший етап (1991 р. – 1999 р.) (від прийняття ЗУ «Про підприємництво» та створення Державного комітету зі сприяння малим підприємствам і підприємництву);

другий етап (2000 – 2006 р.) (етап зростання кількості підприємств та забезпечення навчання бізнесменів) ;

третій етап (2006 р. – 2013 р.) (адаптивний розвиток, впровадження низки НПА, зміни критеріїв до класифікації МСП);

четвертий етап (2014 р. –2020 р.) (від Революції Гідності, підписання Угоди про Асоціацію з ЄС) [180]

Розходження та окремі неточності у наведених даних періодизації спостерігаються і при порівняння з відповідними таблицями, підготовленими іншими авторами, що підтверджує висновок про умовність такої періодизації.

Для сприяння розвитку підприємництва, у тому числі МСБ, у березні 1993 року Кабінетом Міністрів України прийняв першу Програму державної підтримки підприємництва [225].

Непідготовленість нових бізнесменів до роботи в умовах ринку та відсутність капіталу для початку виробничої діяльності була однією з причин переміщення малого підприємництва у невиробничу сферу. Більшість таких підприємств ґрунтувалися на колективній формі власності. Тому особливо важливою була підтримка держави та іноземних партнерів, що найпомітніше проявлялося у забезпеченні кредитування МСБ. Середні підприємства формувалися в основному за рахунок приватизації державних.

Негативний вплив на МСБ мала й специфіка проведення в Україні приватизації, яка здійснилася відповідно до інтересів корпоративних структур.

Підтримка держави була непостійною через зміну політичної кон'юктури, що особливо негативно впливало на якість нормативно-правового забезпечення діяльності МСБ. Саме в середині 1990-х років дослідники відзначають надмірну унормованість його діяльності. Так, Г.В. Козаченко пише, що щодо підприємницької діяльності в Україні існували 288 законів, 142 постанови Верховної Ради, 305 указів Президента, 797 постанов Кабінету Міністрів, 266 інструкцій, 215 положень, усього – 3127 документів [98,с 46]. На його думку, виникла правова залежність підприємців, яка змушувала їх вдаватися до незаконних дій – корупції.

Відзначається й нерівномірність розвитку МСБ за регіонами, найбільше таких підприємств створювалося у Києві та Дніпропетровській, Донецькій, Львівській, Харківських областях. Кількість МСП відносно кількості населення в Україні була значно нижчою, ніж у європейських державах.

Початок новому етапу розвитку державної політики підтримки МСБ поклало звітження Кабінетом Міністрів України Концепції державної політики розвитку малого підприємництва [59] (квітень 1996 р.) та закріплення свободи підприємництва в Конституції України (червень 1996 р.). Одним з механізмів підтримки МСБ стала державна Програма розвитку малого підприємництва в Україні на 1997-1998 рр. [226], розроблена Міністерством економіки відповідно до положень зазначеної Концепції.

Метою Програми було визначено забезпечення сталого розвитку МСБ як суттєвої частини ринкової економіки та основного фактора створення робочих місць, що було надзвичайно важливо, зважаючи на призупинення роботи багатьох великих підприємств.

У 1998 році зі створено Державний комітет з питань підприємництва. Цим започатковано наступний етап у реалізації політики державної підтримки МСБ. Суттєве значення мав Указ «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» [234], згідно з яким уряду та міністерствам було доручено забезпечити скорочення затрат підприємницьких структур діяльності, пов'язаних з виконанням норм права. Йшлося також про забезпечення рівних умов захисту суб'єктів підприємницької діяльності, незалежно від форм власності (що особливо важливо в умовах перехідної економіки як з економічної, так і з політичної точок зору); спрощення змісту НПА та інше. , механізму їх впровадження та прозорості контролю за їх виконанням. Зафіксовано вимогу зростання відповідальності органів влади та їх службовців за прийняття незаконних рішень, а також за дії чи бездіяльність, які призвели до заподіяння шкоди підприємцям та порушення встановлених законом їх прав.

Отже, держава намагалася декларувати свою діяльність в рамках перехідного періоду, включаючи підтримку МСБ.

Розроблені Держпідприємництвом та ухвалені на основі діалогу з підприємницькою громадськістю Укази Президента України «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності» (1998 р.) [196] та «Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва» [219], а також відповідні рішення Кабінету Міністрів України стали важливими інструментами системної роботи з ліквідації штучних бар'єрів на шляху вільного підприємництва.

Одним із найвпомітніших кроків на підтримку МСБ в Україні було впровадження нової податкової політики, надання пільг МСБ у сфері оподаткування. 1 січня 1999 року видано Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» [230]. Замість 16 видів податків і зборів вводився єдиний податок.

Процес становлення МСП в Україні відбувався повільно і нерівномірно. На початку 2000-х років спостерігалася сповільнення темпів зростання кількості малих підприємств, яке з середини 2010-х років перетворилося на тенденцію абсолютного зменшення їх кількості. Помітною стала і галузева деформація, оскільки МСБ діяв переважно у сфері торгівлі та громадського харчування, що пояснюється кількома причинами: відносно незначними витратами на створення таких підприємств; швидким обігом вкладеного капіталу; наявністю певного досвіду власників бізнесу, значна частина яких до цього працювала у сфері торгівлі.

Зусилля органів влади у сфері регуляторної політики на початку XXI століття були сконцентровані навколо чотирьох основних напрямів:

- зменшення кількості НПА з питань регулювання діяльності МСБ, скасування таких, що стримують його розвиток;
- спрощення системи реєстрації;
- удосконалення дозвільної та ліцензійної системи;

- удосконалення процедур контролю та перевірок.

У перше десятиліття ХХІ століття в Україні більше уваги почали звертати на узгодження інтересів держави та МСБ на регіональному рівні. Державне регулювання та державна підтримка МСБ на рівні областей, районів і міст здійснювалася через впровадження регіональних і місцевих програм відповідно до Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва» [201].

Підтримка розробки стратегій соціально-економічного розвитку окремих регіонів України та стимулювання розвитку МСБ полегшилися у зв'язку із впровадженням регіональних програм на виконання затвердженням постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 року Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року [53 , с.182].

Проте у 2009-2010 роках за даними Державного комітету статистики кількість зайнятих у малому бізнесі скоротилася з 6,5 млн. чол. до 4,9 млн., щ Тому наприкінці 2010 року Верховна рада прийняла низку законів, спрямованих на дерегуляцію роботи МСБ.

Для українських підприємців основна користь від результатів прискореного перегляду норм законодавства полягала у скороченні нормативно-правової бази; якісному поліпшенні умов провадження господарської діяльності; удосконалення роботи ОМС .

Щодо спрощення дозвільної й реєстраційної системи, то на сьогодні на законодавчому та нормативно-правовому рівні ліквідовано всі перешкоди для здійснення реєстрації за принципом «єдиного вікна» – який досить ефективно застосовувався в розвинутих країнах для проведення реєстрації суб'єктів господарювання ще в 1970–1980-х рр.

«Єдине вікно» – це зручне для підприємців та іншого населення місце зосередження представників органів влади для приймання та розгляду заяв щодо відкриття підприємницької діяльності та їх видача. Це означає, що всі питання, пов'язані із власне реєстрацією, а також із взяттям на облік у відповідних структурах підприємець вирішує в одному офісі, а не в багатьох

кабінетах, як це було раніше [193].

Проте, радикального спрощення реєстраційної процедури досягти вдалося. Починаючи з 2014 року, було поставлено завдання переглянути систему отримання дозволів та ліцензій на здійснення господарської діяльності. Питання активно обговорювалося громадськістю. Критично оцінювалася робота попереднього періоду. Відзначалося, зокрема, що за півтора десятиліття безсистемного хаотичного економічного регулювання накопичилася величезна кількість документів дозвільного характеру, які видавались органами влади всіх рівнів. Система видачі дозвільних документів, сформована у попередні роки, критикувалася через невиправдано широкий перелік документів дозвільного характеру, обов'язкових для початку здійснення господарської (підприємницької) діяльності, нормативно-правову суперечливість, нечіткість дозвільних процедур та відсутність ефективного механізму забезпечення видачі документів дозвільного характеру. Це стало однією з причин зростання рівня корупції. Особливе незадоволення представників МСБ викликала корупція у сфері контролю.

Важливим для МСБ стало впровадження моделі єдиних офісів для спрощення процедури видачі дозвільних документів (значно (у 3–4 рази) скорочення термін дозвільних процедур; вдвічі зменшення витрат при отриманні документів; забезпечення МСБ необхідною інформацією; зведення до мінімуму можливості для корупції [179].

Дещо інша ситуація складається у сфері ліцензування підприємницької діяльності. До 2010 р. практично ліцензуванню підлягали 212 видів діяльності і 1500 видів робіт. У наступні роки було вжито заходи зі скорочення переліку видів господарської діяльності, що підлягають [199].

Актуальною залишається проблема щодо унормування процедур проведення контролю та перевірок. Довгоочікуваним для підприємців став прийнятий Закон України «Про основні засади державного контролю (нагляду) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 року № 877-V [223], суть

якого полягає у фактичному припиненні валу часто невиправданих перевірок з боку чиновників різних рівнів.

Посилено відповідальність службовців. Так, нормами Закону України «Про внесення змін до Кодексу про адміністративні правопорушення», який набув чинності 18 січня 2008 р. встановлено відповідальність посадових осіб органів влади, що здійснюють державну реєстрацію суб'єктів господарювання та ліцензування певних видів господарської діяльності.

У ході обговорення депутатами Верховної ради України відхилено ряд законопроектів, якими передбачалося увести зміни у законодавстві щодо заборони проведення позапланових перевірок митними та контрольно-ревізійними органами без належних на те підстав. Водночас визнано необхідність подання у електронному вигляді всіма суб'єктами підприємницької діяльності податкової декларації з ПДВ [223]

Важливою стала робота щодо удосконалення контролю за підприємницькою діяльністю. До 31 грудня 2018 р. на законодавчому рівні було встановлено мораторій на проведення органами державного нагляду (контролю) планових перевірок у сфері господарської діяльності. У ст. 3 Закону України «Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [233] визначено такі особливості контролю [233].

Отже, проведений аналіз формування державної політики свідчить, що розвиток МСБ можливий лише за наявності політичної волі держави та її зобов'язання сформулювати необхідні для цього передумови (соціальні, економічні, правові, політичні та інші).

Світові фінансові кризи 1998 та 2008 років, структурні зрушення у рівні розвитку продуктивних сил, які вимагали змін у виробничих відносинах та переходу від індустріального до інформаційного суспільства призвели до необхідності зміни парадигми економічного розвитку.

Серед публікацій українських вчених того часу варто виділити ті, автори яких намагалися осмислити нову парадигму економічного розвитку. На нашу

думку, ці пошуки активізувалися на початку ХХІ століття у вигляді критики існуючих економічних теорій та вироблення пропозицій. Зросла увага до пошуків закордонних вчених. Наприклад, у 2003 році опубліковане ґрунтовне видання за редакцією В.М. Гейця, у якому визначено стратегію та політику розвитку економіки України [70]; у 2003 році вийшла в світ монографія А.А. Чухно, присвячена теоретичним питанням постіндустріальної економіки [289]; у 2006 році в Україні було опубліковано переклад з німецької монографії про форми вияву, причини і наслідки нової економіки» [156]; видано також монографію про інноваційні перспективи України (Геєць В.М., Семиноженко В.П. [35] тощо

Особливої уваги варта публікація рекомендацій щодо економічного розвитку України та її регіонів, які стали узагальненням пропозицій пленумів Спілки економістів України та науково-практичних конференцій за період 2004—2011 рр. [241]

У цих та інших публікаціях (Оскольський В.В., Пирог О.В., Поляков В.М., Радченко В.В. та інші) йшлося про зміну парадигми відносин власності, виробничих відносин, формування гнучкого ринку праці, підготовку нового типу працівника та власника (що особливо важливо для МСБ), інновації як основу економічного зростання тощо. Вже наведені вище публікації свідчать про значні теоретичні напрацювання українських вчених – від теоретичних осмислень до рекомендацій -, які проте не були втілені у практику.

Для України як переломний у багатьох відношеннях розглядається 2014 рік: активізувалися процеси політичної та економічної інтеграції з Європейським Союзом; з політичних причин посилилася необхідність скорочення паливно-сировинної залежності від Росії; чітко проявилася необхідність формування нової економічної парадигми, що знайшло відображення у наукових дослідженнях того часу.

2014 рік увійшов в історію як рік укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, стала стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні, зокрема, у частині регулювання

економічного розвитку. Передбачене нею створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС визначає основу для формування правової бази на основі європейських стандартів. Цей підхід дозволяє приєднатися до вільного переміщення товарів, послуг, капіталів та частково - робочої сили між Україною та ЄС, також для імплементації регуляторних стандартів ЄС у національне законодавство для забезпечення поступового входження економіки України до спільного ринку ЄС.

Усвідомлення недоліків попереднього економічного розвитку, наслідками якого стало останнє місце України в Європі за рівнем ВВП на душу населення, призвело до зміни пріоритетів, включаючи й посилення уваги до МСБ.

Активізація курсу на європейські інтеграцію примусила змінити практику економічних реформ, включаючи й регулювання розвитку МСБ. Особливу увагу звернено на визначення стратегічних орієнтирів.

У опрацьованих нами наукових працях того часу авторами відмічається низка недоліків українських стратегічних документів. Так, автори Наукової доповіді, підготовленої у рамках НДР «Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток» у 2015 році відзначають такі проблеми: відсутність чіткої системи ієрархії пріоритетів; велика кількість цілей і завдань у всіх напрямках, величезна кількість пріоритетів та завдань розвитку; присутність рис, характерних для документів «радянської» епохи (декларативність, наукоподібність, значний обсяг, відсутність можливості для подальшого контролю тощо); відсутність чітких механізмів моніторингу виконання програм [269, с. 229].

Відштовхуючись від аналізу проблем, автори називають 11 напрямів удосконалення, спрямованих на вироблення нового підходу до процесів цілепокладання та управління змінами в умовах ринкової економіки та характерних воки що для України несталих демократичних традицій. Йдеться також про вироблення послідовної, чіткої та зрозумілої нормативно-правової регламентації; впровадження інтегрованого підходу; посилення комунікативної складової; інноваційність тощо [269, с. 229-230].

Вкрай важливою була економічна і методологічна допомога закордонних партнерів. Так, у 2015 році урядом було підписано першу за останні 5 років угоду, якою відкрито програму підтримки України у відновленні її економіки з боку ЄС. Згідно програми - EU SURE (EU Support to Ukraine to Re-launch the Economy), в 15 регіонах України передбачалося створення центрів розвитку бізнесу, для надавання консультаційної допомоги МСБ. Об'єм донорської допомоги становив 55 млн євро. Крім того, за окремою програмою українські банки отримували 40 млн євро для фінансування фонду гарантування кредитів МСБ. Підтримувалася участь України у Програмах ЄС “Конкурентоспроможність малих і середніх підприємств” та “Горизонт-2020”.

Важливою стала й робота, проведена у 2015 році експертами Програми USAID ЛЕВ в рамках діяльності Агентства США з міжнародного розвитку Програма «Лідерство в економічному врядуванні» (ЛЕВ) виконана на замовлення Міністерства економічного розвитку і торгівлі. Програма USAID ЛЕВ впроваджувалася консорціумом на чолі з МБО «Фонд Східна Європа» в партнерстві з ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій», ГО «Центр соціально-економічних досліджень «CASE Україна» та ГО «Київський економічний інститут» підготовлено Білу книгу «Політика розвитку МСП в Україні». Авторами документу стали відомі в Україні вчені-економісти: І. Бураковський, А. Ковальчук, О. Бетлій, К. Кравчук, О. Кузяків, М. Риженков, І. Федець, які використовували консультації керівників та працівників міністерства[17].

Розглядаючи даний документ як програмний, вважаємо за доцільне виділити і процитувати кілька наріжних, на нашу думку, пунктів:

1. Однією із причин невдач названо відсутність цілеспрямованої і комплексної державної політики, спрямованої на сприяння розвитку МСП. Політика трактується як сукупність цілей і принципів діяльності органів влади, інструментів реалізації та критеріїв оцінювання результатів.

2. Угода про асоціацію між Україною та ЄС спрямована на глибоке співробітництво її сторін із питань політики у сфері економіки. Запропоноване

впровадження стратегій розвитку ґрунтуються на Європейській хартії малих підприємств. Передбачено проведення моніторингу процесу імплементації шляхом щорічного звітування та діалогу [17, с.3].

3.Розвиток МСП визначається трьома групами економічних чинників.

4.На думку підприємців, в Україні найбільшими проблемами для них є недостатній попит на продукцію, надмірне оподаткування, несприятливий регуляторний клімат та високий регуляторний тиск [17, с. 15].

5. Необхідним є зв'язок політики розвитку МСП з іншими політиками (бюджетна, торговельна, регуляторна, політика в галузі освіти і науки. Політика регіонального розвиткумаєґрунтуватися на надії на швидкі позитивні структурні зміни в економіці На даний момент, з метою підвищення підприємницької активності суб'єктів МСБ органи публічного управління, що здійснюють публічне адміністрування в сфері розвитку МСБ розробляють і впроваджують нові підходи у своїй діяльності, які пропонувалося звести до таких напрямів:

- спрощення процедури реєстрації нових підприємств;
- надання послуг суб'єктам МСБ через центри надання адміністративних послуг та Єдиний держаний портал адміністративних послуг;
- вдосконалення ліцензійної та дозвільної системи.

Частково ці пропозиції вирішувалися вже у 2015-2016 роках відповідно до плану заходів з реалізації Стратегії реформування державного управління України на 2016—2020 роки. Ця (затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474)

Питання делегування ОМС повноважень щодо надання деяких адміністративних послуг вирішувалося в межах реалізації плану заходів в рамках виконання Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 688 [182].

Варто зазначити подальше вдосконалення ліцензійної та дозвільної системи, яке реалізувалося на засадах виконання плану заходів щодо

дерегуляції господарської діяльності (затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 615).

У світлі євроінтеграційних прагнень України важливою стала адаптація законодавства у сфері технічних регламентів, що передбачено Стратегією розвитку системи технічного регулювання на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 р. № 844. Відповідно до цього документу, необхідно приведення нормативно-правових актів та технічних регламентів у відповідність із законодавством ЄС.

Надзвичайно актуальним є зниження контролюючого тиску на МСБ, що здійснювалося в рамках виконання плану заходів, спрямованих на дерегуляцію господарської діяльності (затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 615) (зменшення кількості органів державного нагляду (контролю), координація їх функцій, чітке визначення необхідності розміщення на офіційних веб-сайтах органів державного нагляду (контролю) текстів тих нормативно-правових актів, згідно проводиться перевірка), створення інтегрованої бази даних усіх органів державного нагляду (контролю), яка містить інформацію про перевірки та їх наслідки.

У сфері податкового адміністрування у 2018 році реалізовано запровадження електронної податкової реєстрації, а також забезпечення функціонування сучасного електронного сервісу «Електронний кабінет платника податків». Ставилося завдання спрощення системи податкової звітності, в тому числі, через зазначений сервіс, що реалізовуватиметься у межах виконання плану заходів Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 415. Напрямами відповідних дій мають бути створення єдиного рахунку для сплати податків і зборів платниками; впровадження повноцінної системи обслуговування платників через електронний кабінет; запровадження єдиної єдиної форми оподаткування ПДФО та єдиного соціального внеску.

Важливим завданням публічного адміністрування в економічній сфері є

сприяння легалізації вітчизняної економіки. У сфері МСБ зменшення обсягів неформальної зайнятості та сприяння її переходу у формальну реалізується у межах виконання плану заходів з реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 415.

Виконання заходів, спрямованих на зменшення обсягів тіньової зайнятості, передбачалося також планами заходів з реалізації Стратегії подолання бідності, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 99. Передбачалося зростання ефективності та результативності соціального діалогу між трьома партнерами: державою, профспілками та організаціями роботодавців. Планувалося обговорити проблеми формування та реалізації соціальної політики, регулювання трудових відносин; підтримка укладення колективних договорів; удосконалення відповідного законодавства; забезпечення дієвого контролю в частині укладення трудових договорів; постійне стимулювання офіційного оформлення зайнятості та інформування про це працездатного населення та інше.

Публічне адміністрування у сфері підприємництва повинно спрямовувалося також на вирішення гендерних проблем, серед них й забезпечення рівних прав та можливостей представників різних статей у сфері МСБ. Таке завдання повинно реалізовуватися у межах виконання Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 229, зокрема в частині сприяння розширенню економічних можливостей жінок у сфері зайнятості та розвитку підприємницького потенціалу, усунення негативних гендерних стереотипів, урахування особливих потреб усіх категорій жінок.

Частково ці завдання ставилися і в межах реалізації Експортної стратегії України (“дорожньої карти” стратегічного розвитку торгівлі) на 2017—2021 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017.

Соціально важливою функцією публічного адміністрування в період після 2014 року стала адресна підтримка тих МСБ, власниками яких були колишні військовослужбовці, внутрішньо переміщені особи, молодь та пенсіонери, що реалізується в межах виконання плану заходів з реалізації Стратегії подолання бідності, якою передбачено розширення їх можливостей для працевлаштування, у тому числі шляхом видачі ваучера на професійну перепідготовку або підвищення кваліфікації.

Суттєвим стало запровадження додаткових стимулів для окремих категорій громадян (осіб передпенсійного віку, молоді, осіб з малолітніми дітьми та осіб з інвалідністю) а також інших в рамках Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1071. Серед інших, йшлося про посилення роботи по інформуванню населення, в першу чергу - внутрішньо переміщених осіб, про програми та проекти, спрямовані на розвиток МСБ.

Крім того, публічне адміністрування у сфері МСБ спрямовувалося на розвиток соціального підприємництва. Вивчався зарубіжний досвід та внутрішні можливості, зокрема, щодо роботи соціальних підприємств для працевлаштування вразливих категорій громадян, в першу чергу - внутрішньо переміщених осіб та учасників АТО.

З точки зору регіонального аспекту розвитку МСБ, актуальним стало зростання уваги до цільових ініціатив щодо створення та підтримки кластерів і ланцюгів доданої вартості, як це й передбачалося в середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року (затверджений розпорядженням КМУ від 3 квітня 2017 р. № 275), в якому, крім інших, ставилися завдання сприяння інтеграції існуючих кластерів України з Європейською платформою співпраці кластерів. Передбачалася також розробка методики розвитку кластерів та визначення смарт-спеціалізацій та подання Кабінетові Міністрів України проекту постанови щодо її затвердження. Проводилася значна робота по вивченню потреб МСБ, зарубіжного досвіду та прийняттю нормативно-

правових актів для стимулювання розвитку МСБ.

Аналіз свідчить, що для розв'язання існуючих проблем, які на теперішній час перешкоджають ефективному функціонуванню МСП, потрібна зміна ідеології розвитку МСБ в Україні. Нова державна політика, щодо МСБ у сучасних умовах має будуватися на двох важливих складових: збереження досягнутих результатів щодо кількісного стану розвитку МСП та покращення і забезпечення нового рівня якісного стану розвитку МСБ.

По перше, збереження досягнутих результатів щодо кількісного стану розвитку МСБ. Це завдання базується на принципі непогіршення умов для ведення економічної діяльності. Враховувалася також інертність громадян до дії державної влади. Збереження досягнутих результатів – це важливе завдання, яке не може вирішуватися автоматично, а має здійснюватися на основі збереження уведених норм спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів МСБ, досягнутого рівня відкритості влади та проведення консультацій з громадськістю.

По-друге, покращення і забезпечення зростання рівня якісного стану розвитку МСБ, яке базується на визнанні великого значення МСБ для національного розвитку та сприйнятті його всіма державними органами як важливого завдання. При цьому система публічного управління має постійно і проводити цей принцип в життя.

Важливим інструментом вдосконалення публічного адміністрування вважаємо запровадження у 2015 році М-тесту (тесту малого бізнесу). Основною метою М-Тесту є зменшення вартості державного регулювання для суб'єктів МСП. Для досягнення цієї мети в рамках М-Тесту проводиться розрахунок витрат стандартного представника МСБ на здійснення вимог регулювання, і на основі цих розрахунків для суб'єктів МСБ вносяться зміни процедур регулювання, які передбачають економію коштів.

Отже, М-тест є інструментом реалізації публічного адміністрування у малому та середньому підприємстві, в основі якого лежить принцип «Think Small First» («Спочатку думай про малих»): створення сприятливого

середовища; гарантування підтримки чесних підприємців під час банкрутства; першочергове врахування інтересів МСБ при розробці актів державного регулювання; адаптація інструментів державної політики регулювання до потреб МСБ; полегшення доступу МСБ до фінансування та забезпечення розвитку сприятливого для нього бізнес-середовища; допомога у зовнішньоекономічній діяльності МСБ; сприяння підвищенню кваліфікації в МСБ та впровадженню всіх форм інновацій; сприяти перетворенню екологічних викликів на бізнес-перспективи; заохочувати і підтримувати МСБ в отриманні вигоди з росту ринків [124]. Оцінку здійснених реформ можна здійснювати з багатьох позицій.

З 2006 року Світовим банком визначається та публікується індекс легкості бізнесу країн світу, яким визначається рівень лібералізації економіки та впливу на неї держави. Його результати показують тісний зв'язок між покращенням правил ведення бізнесу і зростанням економіки і, як правило, приймається у порівняльних дослідженнях. Методика підготовки звітів Світового банку неодноразово піддавалася критиці, в т.ч. й українськими авторами (наприклад: Чечетова-Терашвілі Т. М., Малишко Ю.М. [288], Сарапіна О.А, Пінчук Т.А. [250], але навіть такі результати важливі для порівняння.

Індекс вираховується на основі 10 показників: відкриття бізнесу (процедури, витрати часу та капіталу); дозволи на будівництво (процедури, час та витрати); отримання електропостачання (процедури, час та витрати); реєстрація комерційної нерухомості (процедури, час та витрати); отримання кредиту (юридичне забезпечення, якість кредитної інформації); захист прав інвесторів (відкритість фінансових показників, відповідальність керівництва, можливість судового захисту інвесторів); сплата податків (кількість податків, час на виплату податків, частка суми податків до прибутку); міжнародна торгівля (кількість документів, затрати часу та коштів для експорту та імпорту); забезпечення контрактів (процедури, час та витрати); закриття підприємства (відсоток відшкодувань, час та витрати).

На основі річних рейтингів ми виділили в таблицю показники України.

Таблиця 2.1: Рейтинг легкості ведення бізнесу. Україна

Рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Місце	124	128	139	145	142	145	152	137	112	96	83	80	76	71

Джерело: підготовлено автором за [305]

Наведені в таблиці цифри свідчать, що в період з 2006 по 2012 роки Україна знаходилася в періоді регресу, опустившись з 124 місця до 152. У наступні роки почався період покращення показників. У підготовленій в 2014 році Стратегії Україна -2020 ставилося завдання увійти до числа провідних держав світу, яке частиною економістів оцінювалося як нереальне. Експерти відзначають, що основні позитивні зміни відносно забезпечення легкості ведення бізнесу в Україні відбулися у 2014-2015 роках.

За наслідками 2020 року Україна посіла 64-у сходинку. Її результат порівняно до 2019 року покращився на сім позицій (з 71 до 64 місця), та на 48 позицій порівняно до 2006 року.

Оцінюючи проведену в Україні роботу по забезпеченню легкості ведення бізнесу генеральний директор Співки підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України В. Биковець в інтерв'ю УКРІНФОРМ 24.10.2019 року відзначав хаотичність та непослідовність проведеної в Україні роботи, вказавши, що влада міняється, але продовжує нехтувати інтересами МСБ [240]

Очевидно, що таке категоричне твердження має підстави, але ми приєднуємося до думки більшості експертів, позитивно оцінюючи таку зміну позицій України та пов'язуючи це з результатами державної політики регулювання бізнесу. Водночас, доцільно зробити застереження, що всі регулювання, які стосуються прав найманих працівників та регулювання заробітної плати з точки зору методології підготовки рейтингу Doing Business,

оцінюються як такі, що мають негативний вплив. На нашу думку, в Україні ці показники теж мають важливе значення.

Кабінет міністрів України, оцінюючи свою роботу щодо забезпечення лібералізації державного регулювання бізнесу, очікував, що у 2021 році Україна у рейтингу Doing Business може піднятися щонайменше на 10 позицій. Проте у 2021 році керівництво Групи Світового банку, переглянувши наявну на той час інформацію про ведення бізнесу, включаючи висновки минулих оглядів, звітів та аудитів, враховуючи проблеми, які виникли у 2018 та 2020 роках, прийняло рішення припинити ведення рейтингу Doing Business.

У той же час продовжував оновлюватися рейтинг міст із погляду легкості ведення бізнесу Forbes. Рейтинг міст складено на основі 10 критеріїв рівної ваги (прозорість міської влади, ділова активність, «Регіональний Doing Business», купівельна спроможність, транспортне сполучення, міграційна привабливість, екологічна ситуація тощо. Критерій «сприйняття міст мешканцями» було замінено на «Готовність до пандемії». Перші 5 місць зайняли Київ, Вінниця, Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль [152].

Менш відомими є бізнес-аналізи Європейської Бізнес Асоціації, яка була заснована в 1999 році за підтримки Європейської Комісії в Україні. З того часу Асоціація стала найбільш впливовим та найчисельнішим об'єднанням бізнесу в Україні. Наразі Асоціація регулярно проводить 12 досліджень:

Індекс інвестиційної привабливості, Митний індекс, Податковий індекс, Судовий індекс, Інфраструктурний індекс, Індекс цифрової трансформації, Міжнародний комплаєнс індекс, Індекс сталого розвитку, Індекс настроїв малого бізнесу, Легкість ведення бізнесу в регіонах, Барометр щастя, Прогнози бізнесу. У електронній формі вони доступні на сайті Асоціації [65]

Для прикладу варто ознайомитися з останнім Індексом настроїв малого бізнесу, опитування для якого проведено у грудні 2021 року на основі опитування 241 представника малого бізнесу. Цей індекс дає уявлення про стан, проблеми та запити МСБ напередодні російсько-української війни.

Оцінюючи стан власного бізнесу 5% опитаних назвали його «дуже добрим», 27% - «добрим», 16% - дали нейтральну оцінку, 32% «скоріше незадовільно» і 20% - «незадовільно». Частка тих, хто не задоволений поточним станом власного бізнесу, складає більше половини опитаних. Одночасно зросла частка тих, хто задоволений (32% у 2021 р. проти 24% у 2020 р.), і зменшилась частка тих, хто не задоволений (52% у 2021 р. проти 58% у 2020 р.) поточним станом власного бізнесу. Оцінка стану та перспектив змін економічної ситуація покращилася порівняно з попереднім роком, але була нижчою, ніж до пандемії.

Підприємці продовжували звертати увагу на негативи, вказуючи на несприятливість і навіть катастрофічність економічної ситуації (62%). Свої проблеми вони пояснювали податковим тиском (26%), низьким рівнем купівельної спроможності (19%), обмеженнями в рамках карантинних заходів (19%), підвищенням цін (16%). Проте, частка тих, хто передбачав покращення стану бізнесу в наступні півроку (41%), виявилася більшою за частку тих, хто переконаний у зворотному (39%).

Переважає більшість опитаних (65%) планували розширення власного бізнесу, за рахунок переважно власних коштів (49%), пояснюючи це недоступністю кредитів (40%). На думку бізнесменів, для розвитку малого бізнесу потрібно зменшення фіскального тиску і податків (22%), спрощення оподаткування, обліку та звітності (13%). ТОП-3 державні електронні послуги, на які очікує малий бізнес: прозора і проста онлайн-сплата податків (9%), електронна дозвільна система (9%), електронний документообіг з державними органами (8%) [86]

Таким чином, оновлена державна політика щодо розвитку МСБ має ґрунтуватися на позиції, що розвиток малого та середнього та середнього підприємництва становить завдання національного розвитку і має вирішуватися всіма органами публічного управління та базуватися на принципі не погіршення умов ведення господарської діяльності суб'єктами МСБ, концентруватися навколо проблем збільшення його експортного потенціалу та частки у сукупній доданій вартості.

2.2. Досвід державного регулювання малого та середнього бізнесу в умовах пандемії та воєнного стану в Україні (2020-2023 роки)

Проблематика регулювання економіки загалом та МСБ, зокрема, в умовах кризи, викликаній впливом пандемії та війни, питання формування мобілізаційної економіки та ролі в ній МСБ знаходяться в центрі уваги органів влади, громадських інституцій та стала предметом досліджень багатьох українських авторів. Зокрема, до проблематики подолання кризових впливів неодноразово звертався Центр Розумкова, дослідження якого стосувалися як впливу пандемії [71; 180], так і російської агресії [38], а висновки здійснювалися на основі результатів соціологічних опитувань та теоретичних узагальнень.

Варто звернути особливу увагу на твердження про необхідність збереження в умовах мобілізаційної економіки економічних свобод для зміцнення соціально-економічного розвитку України в період глобальних трансформацій. Заходи централізації та обмеження розглядалися як тимчасові.

Нами у 2020-2023 роках проводилося вивчення практики регулювання МСБ на регіональному рівні, аналіз інституційних змін та узагальнення теоретичних напрацювань, результатом чого стали публікації [157; 158;159; 161; 163 та ін.]

В кінці 2019- на початку 2020 року Україна, як і інші країни світу, зіткнулася із пандемією COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (далі — COVID-19).

Урядом було запровадженотермінові карантинні заходи, локдауни та вимоги соціального дистанціювання. Але ці заходи, необхідні для запобігання поширенню коронавірусної інфекції і порятунку людських життів, виявилися водночас суттєвим викликом як для національної економіки загалом та пересічних громадян, так і для МСБ. Тому основним завданням в умовах кризи

стало розроблення та впровадження таких антикризових заходів, які б мінімально впливали на економіку.

МСБ в Україні, як і в більшості країн світу, відчув негативний вплив пандемії вже на початку 2020 року. У квітні 2020 року Спілка українських підприємців провела опитування вітчизняного бізнесу, щоб з'ясувати, як вони оцінюють вплив пандемії на власні компанії та українську економіку. Результати опитування показали необхідність запровадження радикальних заходів з боку влади на підтримку економіки [108].

Період пандемії став значним викликом для бізнесу, що особливо було помітно першого року. Власні враження від початку пандемії та проблем, що виникли для населення і бізнесу, були опубліковані нами у статті 2021 року [159]

Для розуміння того в чому держава повинна підтримувати МСБ було виділено основні труднощі та перепони з якими стикається МСБ у процесі ведення своєї господарської діяльності: корупція та бюрократизм; занадто високий рівень оподаткування, що підвищує вірогідність банкрутства; неефективні механізми кредитування та страхування суб'єктів МСБ; недоступність бізнес-освіти для персоналу МСБ; відсутність соціальних гарантій. Вказувалося також на політичну та економічну нестабільність [45].

Виділивши основні проблеми та складнощі подолання наслідків пандемії COVID-19, необхідно проаналізувати запроваджені антикризові заходи в Україні. Варто відзначити, що політика української влади на початку кризи не була адекватною ситуації, що стало підставою для нищівної критики [297; 298].

Найбільш проблемним для Уряду та конфліктогенними для суспільства питаннями економічної політики називалися практична реалізація аграрної реформи, поєднання реформ у різних сферах економіки, намагання забезпечити зростання доходів держави за рахунок впровадження більш сучасних методів обліку та контролю доходів та сплати податків, з одного боку, та необхідністю стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу, особливо його інноваційно активної частини, – з іншого, протиріччя між поточними цілями

макроекономічної стабільності, з одного боку, та необхідністю забезпечувати масштабні технологічні прориви в майбутньому в умовах поширення у світі технологічних досягнень Четвертої промислової революції – з іншого [285;с. 116].

Розглянемо основні заходи державної підтримки МСБ в умовах пандемії COVID-19 в Україні. У літературі та при опитуванні бізнесменів одним із основних заходів називають державну програму "Доступні кредити 5-7-9%"

МСБ отримав нові можливості підтримки, якими можна скористатися протягом карантину та 90 днів після його завершення. Серед іншого: кредит на поповнення обігових коштів; рефінансування інвестиційних та кредитів на оборотний капітал.

Протягом року дії програми банки видали 8 тисяч 430 кредитів на суму 19,7 млрд грн. З квітня 2021 не лише фізичні-особи підприємці, а й наймані працівники отримали право на одноразову матеріальну допомогу у розмірі 8000 грн.

Тимчасово на період дії карантину на всій території України було уведено мораторій на податкові перевірки, органам державного контролю заборонено проведення планових перевірок, штрафні санкції не застосовуються за порушення, які викликані надзвичайною ситуацією.

Платники податків, у тому числі громадяни, отримали право на часткове погашення податкового боргу у сумі до 3060 грн, якщо його не було погашено станом на 01.11.2020 року. ФОП першої групи тимчасово звільнялися від сплати єдиного податку (грудень 2020 року та січень - травень 2021 року). На час карантину заборонялося збільшення процентів за користування кредитом.

Суттєвим для МСБ стало також затвердження права для орендатора домогтися зменшення чи відстрочення сплати орендних платежів, якщо доступ до орендованих будівель був обмежений чи неможливий.

Згідно ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» введення карантину є форс-мажорною обставиною. Тому ТПП посилили свою роботу по сприянню діяльності МСБ [183].

З точки зору комплексного підходу, стабілізації та досягнення цілей сталого розвитку важливою стала затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 №534 «Державна програма стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID- 19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки». Цією Програмою гарантувалося надання дієвої підтримки малому підприємству шляхом впровадження заходів, спрямованих на збереження робочих місць, спрощення доступу до фінансів та зменшення витрат бізнесу. Передбачалося також розширення доступу до ринків завдяки залученню суб'єктів МСБ до заходів, спрямованих на соціально-економічний розвиток окремих територій. Оптимізація регулювання адміністративних процедур для малого підприємства мала супроводжуватися створенням ефективної інфраструктури його підтримки. Зокрема, передбачалося створення державного Фонду з метою залучення прямих іноземних інвестицій у розвиток МСП через проведення консультацій з Європейським інвестиційним фондом

Здійснений нами в період карантину огляд інтернет-ресурсів показав наявність дискусії. Представники МСБ критично оцінювали наявні заходи і відзначали, що державна підтримка МСБ має ґрунтуватися на таких складниках [15]: дозвіл ФОПам не платити ЄСВ та послаблення його юридичних осіб; зниження виплат у Фонд оплати праці; надання податкових канікул; компенсація вартості робіт консультантів; підтримка роботи в онлайн-режимі; зупинення нарахування будь-яких фінансових санкцій через прострочені виплати за кредити.

Відзначалося, що вжитих державою заходів підтримки МСБ недостатньо для тих викликів і перешкод, з якими щодня стикаються підприємці. Крім того, ці заходи, оцінювалися бізнесменами як несистемні.

Поступово в ході дискусії було визначено пріоритетні заходи підтримки та розвитку МСБ:

розвиток інституту публічно-приватного партнерства,

створення індустріальних парків та бізнес інкубаторів,
зниження рівня втручання державних органів у діяльність МСБ,
усунення адміністративних бар'єрів,
зниження рівня корупції,
модернізація податкової системи, на основі запровадження раціональних податкових новацій,
підвищення доступності кредитів для МСБ,
розширення можливостей зовнішньо-економічної діяльності МСБ,
цифровізації державних послуг тощо

Йшлося також про зростання обсягів електронної комерції, запуск та популяризацію державних онлайн платформ для підтримки МСБ

Отже, протягом 2020-2021 років питання державного регулювання МСБ набули особливого значення, зважаючи на критичку економічну ситуацію. Вжиті заходи сприяли виживанню МСБ. Водночас, у публікаціях того часу зазначалося, що державна підтримка та стимулювання розвитку МСБ не має закінчуватись разом з закінченням пандемії, а бути системною та послідовною, що в свою чергу має забезпечити розвиток культури підприємництва в країні.

Підбиваючи підсумки, важливо зазначити, що пандемія негативно вплинула на всю економіку, стала великим випробуванням для більшої частини МСБ. Держава здійснила низку заходів для підтримки економіки. Проте на думку МСБ, ці заходи бути недостатніми.

Проведений нами у 2020 році аналіз [159] засвідчив, що ефективна і системна протидія епідемії можлива лише за умови активної державної політики регулювання діяльності МСБ, злагодженої та системної співпраці усіх державних інститутів. Зростає роль інтенсифікації державно-приватного партнерства, посилення цифровізації послуг тощо. Оптимізація державного регулювання діяльності МСБ в той час передбачала його активну державну підтримку.

Водночас, карантин поставив нові вимоги й перед підприємцями та всіма громадянами, змусивши бізнес шукати адекватні ситуації шляхи отримання прибутку. Особливого розвитку досягли інтернет-торгівля, онлайн-навчання, онлайн-консультації, онлайн-розваги. Державна підтримка розвитку МСБ сприймалася як обов'язкова умова відновлення економіки України [159].

Наслідки COVID-19 для регулювання соціально-трудових відносин в сфері МСБ України проаналізовано у низці публікацій, зокрема, в рамках проекту «Підтримка діяльності УНП ФГС СхП». Цей проект реалізовував Інститут економічних досліджень та політичних консультацій за фінансової підтримки ЄС. Відзначено падіння виробництва, зростання реального та прихованого безробіття. Відмічено також переміщення частини робочої сили у тіньову економіку та зростання трудової міграції [25].

Важливим наслідком пандемії стало прискорення диджиталізації економіки та формування нового ринку праці, пріоритетами на якому стала кваліфікована робоча сила та створення для неї умов віддаленої діяльності.

З точки зору регулювання розвитку МСБ варто відзначити тенденцію до зменшення рівня державного втручання у його діяльність, зниження адміністративних бар'єрів для бізнесу та спрямування зусиль на системну протидію корупції. Варто відзначити також активну роботу у сфері децентралізації, яка посилювала роль органів місцевого самоврядування.

У наукових дослідженнях 2020-2021 років вже з'явилися узагальнені пропозиції щодо реформування державної політики у сфері регулювання МСБ в умовах пандемії. Наприклад, Гейко Т.Ю. у статті 2000 року пропонувала переформатування державної політики через реалізацію антикризового Плану дій щодо підтримки підприємництва; розроблення запобіжних заходів для недопущення корупційних зловживань та інше [37]. Особливої уваги заслуговує також досвід публічно-приватного партнерства, яке вже розглядалося нами як метод співпраці органів державної влади та бізнесу [164; 166].

У 2022 році передбачалося введення в дію кількох нормативно-правових актів, зокрема змін до Продаткового кодексу.

Отже, вимушений карантин призвів до необхідності активніше використовувати сучасні форми виробничої діяльності та надання послуг.

Ще більшим викликом для суспільства і держави стала російсько-українська війна, яка з перших же днів російського вторгнення негативно вплинула на економіку країни.

Економісти (Я. Брюховецький, Р. Головін, О. Вдовін, О. Лисенко, О. Скопирський, М. Чеховська, О. Чорна) та політики почали використовувати поняття «мобілізаційна економіка», відзначаючи, що на фронті працює командна економіка із застосуванням екстрених засобів та поєднанням мобілізації із фінансуванням, грантами тощо, а в тилу зберігається більш ринкова економіка. Базові принципи мобілізаційної економіки – децентралізація інфраструктури, логістики і зберігання, що покликане запобігти втратам від воєнних дій, а також мобільність і гнучкість дій. На наш погляд, ці висновки прямо стосуються МСБ, мобільність якого чітко проявилася вже в перші воєнні дні.

Питання захисту країни розглядалося вже в перші роки незалежності. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (1993 р.) розглядав мобілізацію як комплекс заходів, включаючи й економічні. При внесенні змін до Закону у 2005 році планомірне переведення національної економіки на організацію і шати військового часу вже ставилося на перше місце. Цей закон діє й сьогодні з поправками та змінами, 10 з яких внесено вже після лютого 2022 року.

Проект нового Закону України «Проект Закону про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» було внесено на розгляд Верховної ради України 7.02.2017 року з ініціативи Кабінету Міністрів України (В. Гройсман) на виконання Указу Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016, щодо юридичного забезпечення імплементації оборонної реформи у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Отже, МСБ України вже з початку масштабної військової агресії довелося діяти в умовах мобілізаційної економіки, головними національними пріоритетами в умовах якої стали: армія, продовольча безпека, нова економічна політика (дерегуляція), соціальні програми, енергетика та логістика (О. Чорна, Я. Брюховецький).

До початку повномасштабної російської агресії МСБ в Україні був найбільшим роботодавцем (4,8 млн. осіб або 75% всіх зайнятих). Найпопулярнішою сферою діяльності МСБ були торгівля, ремонт автотранспорту, промисловість, логістика та сільське господарство. Вплив війни на МСБ відрізняється залежно від галузі та території, яку умовно можна поділити на безпечні, опорні, прифронтові та окуповані зони. Додаткові проблеми мають переміщені підприємства [119].

За даними експертів та матеріалами опитування бізнесменів, МСБ, окрім прямих воєнних втрат внаслідок руйнувань, потерпає від падіння платоспроможності населення, відсутності робочої сили, труднощів логістики тощо. Суттєві проблеми виникли внаслідок необхідності переміщення бізнесу та значного рівня внутрішньої та зовнішньої міграції робочої сили.

Національними пріоритетами під час війни в Україні стали: забезпечення армії; продовольча безпека; забезпечення функціонування економіки шляхом зняття частини податкових та інших обмежень (нова економічна політика); соціальна підтримка населення, включаючи вимушених переселенців; забезпечення функціонування енергетики та логістики; поглиблення європейської та євроатлантичної інтеграції. Суттєвими стали програми диджиталізації, які активно впроваджувалися й у попередні роки [112].

Впровадження принципів мобілізаційної економіки вимагає також поглиблення взаємодії влади, громадськості та бізнесу та концентрації їх зусиль на досягнення головних цілей.

Урядом впроваджено низку програм допомоги бізнесу, серед них: платформи для організації допомоги у пошуку регіональних постачальників роздрібним торговцям продуктів харчування; координація дій виробників та

роздрібних торговців з військово-цивільними адміністраціями та міжнародними організаціями; державної підтримки аграріїв. Діють кілька програм пільгового кредитування.

За даними Кабінету Міністрів України в Україні у 2022 році було профінансовано всі витрати бюджету. За рахунок випуску військових облігацій було отримано близько 600 млрд грн. Загалом український бізнес сплатив у 2022 році на 80 млрд грн більше податків, ніж за 2021 рік. Очевидно, що значну роль у цьому відіграла державна політика щодо підтримки МСБ[55].

Першочерговим завданням влади було забезпечення внесення змін до законодавства, які б дозволили реалізувати потенційні можливості МСБ в умовах воєнного стану. В узагальненому вигляді перелік нормативно-правових актів розміщено в рубриці «Бізнес під час війни (доповнюється)» (LIGA ZAKON) [14].

Уведення військового стану супроводжувалося масштабними змінами до трудового законодавства щодо робочого часу, відпусток, прийому та звільнення з роботи, зміни суттєвих умов праці тощо. Впроваджено спрощене врегулювання трудових відносин.

Європейська Бізнес Асоціація у вересні 2022 року оприлюднила результати опитування бізнесменів щодо підсумків роботи та основних подій [293]. Найбільшим досягненням названо здобуття статусу кандидата на членство в ЄС, а також - розблокування портів Одеси для «зернового коридору», запровадження транспортного та митного безвізів, скасування переліку критичного імпорту та відповідних валютних обмежень, включення української енергосистеми до об'єднаної енергосистеми Європи, введення мораторію на планові перевірки тощо.

У квітні 2022 року Асоціація оперативно відгукнулась на пропозицію Міністерства економіки та надала низку пропозицій по дерегуляції господарської діяльності. Умовно пропозиції Асоціації можна було поділити на дві категорії – тимчасові спрощення, пов'язані із введенням воєнного стану та більш комплексні пропозиції, які пропонувалося втілити на постійній основі

15 червня 2022 року на засіданні Міжвідомчої робочої групи з питань дерегуляції господарської діяльності схвалено проєкт оновленого Плану підтримки бізнесу та дерегуляції з опрацьованими пропозиціями та зауваженнями органів влади і бізнес-спільноти. Проєкт було виставлено для обговорення на сайті Державної регуляторної служби України [56]

В умовах воєнного стану та руйнування економіки її відновлення займає важливе місце як з точки зору забезпечення процесу виробництва необхідних товарів, так і задля вирішення соціальних питань.

Урядова Програма релокації підприємств передбачає збереження економічного потенціалу держави за рахунок переміщення підприємств з територій, що наближені або знаходяться у зоні бойових дій, в безпечні регіони Західної України. Програма реалізується Міністерством економіки України спільно з обласними державними адміністраціями, Укрзалізницею та Укрпоштою. Подача заявок відбувається в електронній формі (<https://auction.e-tender.ua/register>). Заявка розглядається протягом 1-3 днів. Підприємство може отримати державну допомогу з таких питань:

- вибір місця розташування для потужностей підприємства в одному з дев'яти західних регіонів України ;
- допомога з перевезенням на нове місце;
- сприяння у розміщенні працівників та пошуку нових;
- підтримка у відновленні логістики, закупівлі сировини та пошуку ринків збуту [209].

Урядовими структурами проведено значну роботу. За рік війни у відносно безпечні місця було переміщено 800 підприємств, 623 з яких вже відновили роботу на новому місці,. Для ще 239 у березні 2023 року продовжувався пошук підходящої локації або способу транспортування. Ще більше 650 підприємств, щодо яких вирішувалося питання релокації, відмовились від переміщення, оскільки території їх постійног розміщення на той час вже були деокуповані

Важливим напрямом роботи Кабінету міністрів України з підприємцями є їх підтримка через центри зайнятості, в роботу яких запроваджуються кращі європейські практики. З початку воєнних дій Державна служба зайнятості максимально спростила та автоматизувала ряд послуг, запровадила нові сервіси та працювала над реалізацією урядових програм, спрямованих на працевлаштування та розвиток підприємництва. Оцінюючи завдання ДСЗ у нових умовах директор Державного центру зайнятості Ю. Жовтяк відзначила: «Враховуючи потужні виклики, які стоять зараз перед українським ринком праці через військову агресію, служба зайнятості змінюється, запроваджує нові підходи до надання послуг, розвиває співпрацю з учасниками ринку праці в питаннях підбору та професійної підготовки кадрів» [186]

У 2022 році зі службами зайнятості співпрацювали понад 100 тисяч роботодавців, які надали інформацію про майже 400 тисяч вакансій. Спільно з порталом державних послуг “Дія” реалізовано проекти, завдяки яким роботодавці можуть подати документи на отримання компенсації за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб.

Однією з європейських практик є впровадження моделі надання клієнтоорієнтованих послуг із застосуванням підходу «кейс-менеджменту» – в залежності від типу, потреб, можливостей та особливостей клієнта.

17 березня 2023 року Кабінет міністрів України затвердив Порядок надання соціальних послуг суб’єктам ринку праці. Йшлося про роботу кар’єрних радників та консультантів по роботі з роботодавцями. Передбачено підвищити якість та адресність соціальних послуг.

Велике значення для МСБ має програми eРобота, яка спрямована на започаткування та розвиток бізнесу. У березні 2023 року Кабінет міністрів України перерахував 170 млн грн на рахунки отримувачів грантів за поданими в кінці 2022 та на початку 2023 року заявками 717 переможців - учасників, бажаючих відкрити власну справу. Наймасовішою із програм, які реалізувалася в рамках урядового проєкту eРобота стала Програма “Грант на власну справу” в

рамках у 2023 році передбачено фінансування на 1,8 мільярда гривень та 20 хвиль прийняття заявок. Це дозволить видати близько 10 000 мікрогрантів.

Суттєве значення для поглиблення взаємодії органів влади з МСБ має науковий супровід цього процесу. Важливо, що він активно підтримується міжнародними організаціями. Наприклад, у 2022 році започатковано нову (п'ятирічну) програму Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Лідерство в економічному врядуванні».

На нашу думку, важливою є й інформаційна кампанія для населення та бізнесменів щодо державної політики та її здійснення в умовах війни. Регулярне інформування населення мало велике психологічне значення.

Надзвичайно важливою в Україні стала диджиталізація, яка активізувалася у 2019 році і активно проводилася в наступні роки, що Лахижа М.І. вважає об'єктивним процесом, у якому відображається в першу чергу нестабільність та непослідовність українських реформ та необхідність їх роз'яснення [112].

Нами розвиток електронної демократії в Україні розглядався як необхідний для розвитку МСБ процес [165].

Цифрова інфраструктура підтримки МСБ в Україні з урахуванням досвіду діяльності в умовах пандемії вже була предметом досліджень українських вчених. Так, Овсієнко О.В. виділяє такі чотири складові цієї інфраструктури, як онлайн-платформи на яких здійснюється взаємодія «бізнес-держава», «бізнес-бізнес», «бізнес-суспільство» [167].

Прискорення диджиталізації було викликано необхідністю удосконалення процесів публічного управління в умовах пандемії, що пізніше полегшило дії влади в умовах воєнного стану. Так, розділ «Підтримка підприємців» на «Дія. Бізнес в умовах війни» включає такі пункти:

урядові програми, якими передбачено працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, а також - тимчасове переміщення підприємств і огляд всіх ініціатив щодо переміщення;

кредитні програми (5–7–9%, кредитування та інші підтримка аграріїв);

експортна діяльність [63].

Популярним є також дайджест законодавчих новацій від експертів, який дозволяє керівникам МСБ орієнтуватися у змінах в організації їх діяльності. Наприклад, для МСБ важливою є інформація, що у 2023 році передбачено зростання ліміту доходу для спрощенців, подання фінансової звітності виключно в електронній формі, впровадження нового Митного тарифу України, підготовка податкової реформи та інше [284].

Водночас, потрібно зважити на пропозиції частини представників МСБ та вчених щодо необхідності максимальної цифровізації усіх послуг для зменшення кількості прямих контактів з представниками податкових та митних органів.

Варто відзначити й посилення інформування громадян, бізнесу та влади. Суттєвими інформаційними джерелами для представників МСБ є інформресурси органів влади та виступи їх керівників. Так, вже 23 березня 2022 року до київських підприємців звернувся перший заступник голови КМДА Микола Поворозник, закликавши малий, середній та великий бізнеси працювати на економіку держави для забезпечення її обороноздатності [127]. Увагу бізнесменів привернуто до таких кроків держави для підтримки бізнесу в умовах війни: Програма «Доступні кредити», підтримка працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, призупинення перевірок бізнесу, дерегуляція, спрощення започаткування та ведення бізнесу, переміщення потужностей у безпечні місця тощо. Уваги представників МСБ заслуговують сайти Державної регуляторної служби України, Державної податкової служби України та інших центральних органів влади, які декларують: «Завжди на боці бізнесу!» [56; 176].

Проведений нами аналіз офіційних веб-порталів обласних військових адміністрацій свідчить про наявність інформаційних рубрик для громадян та бізнесу, оприлюднення рішень органів влади тощо. Як приклад такої роботи можна навести веб-портал Полтавської обласної військової адміністрації. Серед інших матеріалів розміщено й «Державну програму підтримки та активізації підприємництва», «Стратегію розвитку малого та середнього підприємництва у

Полтавській області на 2021-2027 роки», «Стратегію розвитку малого і середнього підприємництва на період до 2020 року», а також посилання на портал "Дія. Бізнес", де майбутні та сучасні підприємці можуть безкоштовно отримати консультації від досвідчених експертів та рекомендації для вирішення різних питань [192]. Офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету містить інформацію для бізнесу та інвесторів тощо.

Прикладом постійних інформаційних дій може бути рубрика «Бізнес під час війни» (продукт LIGA360 та компанії LIGA ZAKON), яка дає в умовах війни важливу інформацію для бізнесу задля його збереження. У рубриці згідно певної тематики вміщено аналітичні матеріали, консультації, а також – нові нормативно-правові акти та їх роз'яснення [14].

Активно підтримується також діяльність приватних та громадських консалтингових кампаній, які здійснюють консультації для бізнесу в умовах війни. Так, Національна платформа МСБ була створена для забезпечення «ефективної взаємодії МСБ, громадянського суспільства, уряду, парламенту, інших стейкхолдерів для вдосконалення державної політики у сфері розвитку підприємництва задля створення максимально сприятливого для розвитку МСБ бізнес-середовища, в якому малі та середні підприємства процвітають та відіграють ключову економічну й соціальну роль у сталому розвитку України» [154]. На наш погляд, особливо важливими є рубрики «Аналітика» (законодавство, податкова реформа, коментарі експертів, дослідження, інтерв'ю) та «База знань» (консультації, методики, історії успіху, перевірки тощо). Бюро розвитку [2] є консалтинговим (консультаційним) агентством, основними напрямками діяльності якого, є створення алгоритмів загального розвитку особистості; відкриття нового бізнесу; подолання кризових явищ в бізнесі; розширення і перепрофілювання діючого бізнесу. Варто виділити також аналітичні матеріали Центру розвитку інновацій (ЦРІ)

Особливо важливою стала в умовах воєнного стану робота аналітиків та експертів щодо виявлення та узагальнення потреб МСБ. Так, Європейська Бізнес Асоціація (ЄБА) завжди виступала за необхідність дерегуляції бізнесу. З

початком війни ЄБА ЕВА повністю підтримала ініціативу Міністерства економіки щодо збору пропозицій від бізнесу щодо його дерегуляції та оперативно провела відповідну роботу [16]. Пропозиції бізнесу умовно поділено на дві частини – ті, що спільнота пропонує ввести тимчасово на період воєнного стану та ті, що запропоновано імплементувати в національне законодавство на постійній основі.

У січні 2023 року в рамках Ініціативи щодо відновлення економіки, розвитку підприємництва та експорту України проведено чергове дослідження за методологією Advanter Group. Більшість опитуваних (52,8%) – були представниками МБ, в якому задіяно до п'яти осіб, і лише 1,7% – представниками компанії з персоналом від 251 до 1000 осіб. 46,8% учасників мали статус ФОП, а 53,2% – статус юридичної особи.

Названо 7 головних чинників, що заважають розвивати бізнес: відсутність платоспроможних клієнтів (50,5%), непрогнозованість ситуації – 48,4%, недостатній капітал – 40,4%, непередбачуваність дій держави – 26%, недоступність кредитних програм, які оголошені Урядом – 25,8%, недоступність грантових програм, які оголошені Урядом, перешкоди з боку регуляторних та фіскальних органів – 19,4%. Через ці проблеми за 2022 рік 55% компаній не найняли жодного нового працівника, скоротивши понад 21% персоналу. З тих працівників, що залишились, 18,5% працювали на умовах скорочення платні, а 11% були відправлені у відпустку.

Відзначено також проблеми бізнесу у взаємодії з органами влади: блокування податкових накладних – 42,2%, затримки з логістикою на кордонах – 21,1%, відмова від бронювання призовників – 17,6%, необґрунтована відмова у доступі до держдопомоги бізнесу – 13,9%, перевірки з боку податкових органів – 9,1%.

Учасники опитування вказали, що найчастіше під час перевірок бізнесу порушували законодавство працівники Держпраці (18,5%), органів місцевого самоврядування: за місцем реєстрації бізнесу (18,5%) та за місцем роботи бізнесу (15,2%) та Державна служба надзвичайних ситуацій (ДСНС) (11,8%).

82,2% опитаних підприємців підтримують (у тому числі – з деякими обмеженнями) впровадження невідвізних перевірок бізнесу. 81,9% відзначили, що не взаємодіють з відповідальними за розвиток підприємництва представниками ОДА, а 86,2% не знали про існування жодної з програм [268]. Отже, можна зробити висновок про необхідність посилення роботи органів влади з МСБ, багато представників якого або не знають про державні програми, або не взаємодіють з органами влади.

Питання державного регулювання розвитку МСБ в умовах пандемії та воєнного стану внаслідок своєї актуальності широко обговорюється громадськістю, стало предметом аналізу експертів та висвітлюється у наукових дослідженнях. Наявні публікації свідчать про увагу до значної роботи, яка проводиться в Україні щодо підтримки МСБ. В умовах пандемії та воєнного стану держава знайшла методи забезпечення функціонування економіки та соціального захисту громадян. Варто відзначити також активну роботу, що проводилася в період пандемії відносно реформи децентралізації, яка посилювала роль органів місцевого самоврядування. У результаті відзначається зростання довіри МСБ до органів публічного управління, що проявлялося, зокрема, у планах розширення бізнесу та зростанні податкових надходжень тощо.

В умовах пандемії та воєнного стану спостерігалася концентрація зусиль влади для виконання першочергових завдань. Публічна влада намагалася вивчити і врахувати громадську думку. Наприклад, для прийняття рішень використовувалися результати опитування підприємців, які регулярно проводилися громадськими інституціями. Їх роль варто окремо відзначити.

На наш погляд, мова має йти не лише про політику підтримки бізнесу, а й про політику на ринку праці відносно всіх його учасників, включаючи державу, організації роботодавців та об'єднання працівників (профспілки), політику щодо вільної торгівлі чи протекціонізму тощо. Суттєвим є й узгодження політики на національному та регіональному рівнях, її нормативно-правове забезпечення, впровадження та інформаційний супровід. Як показує наше

дослідження державного регулювання еластичності ринку праці на основі польського досвіду [114], становище на ринку праці має бути постійно в центрі уваги органів влади. Особливо це важливо у кризових ситуаціях. Саме в таких випадках еластичні можливості ринку допомагають забезпечити певну стабільність для економіки та у соціальній сфері.

З методологічної точки зору потрібно врахувати пропозиції Б. Данилишина, який у програмній публікації 10 березня 2022 року відмітив, що під час війни економіка має працювати; держава стає головною дійовою особою в економічній площині й потрібно перейти до практично ручного управління економікою; водночас необхідно спростити умови для підприємців; найуспішнішою є робота в формі державно-приватного партнерства. Головним завданням України названо інтенсифікацію економічних процесів на територіях, де не ведуться бойові дії [54].

Проведені наукові розвідки дозволяють зробити узагальнення щодо напрямів регулювання МСБ в кризових ситуаціях, проте залишається низка дискусійних питань, особливо у сфері податкового законодавства, які вимагають подальших наукових пошуків.

2.3.Адміністративні бар'єри та інші перепони для розвитку малого і середнього бізнесу

Перспективи входження України до ЄС, а відтак й до глобального бізнес середовища, посилюють увагу вітчизняних вчених до питань державного регулювання економічних відносин. Регулювання економічних процесів, зокрема, розвитку малого та середнього бізнесу вимагає поєднання багатьох чинників та подолання перепон, частина з яких має штучний характер, створюючись у процесі регулювання економіки.

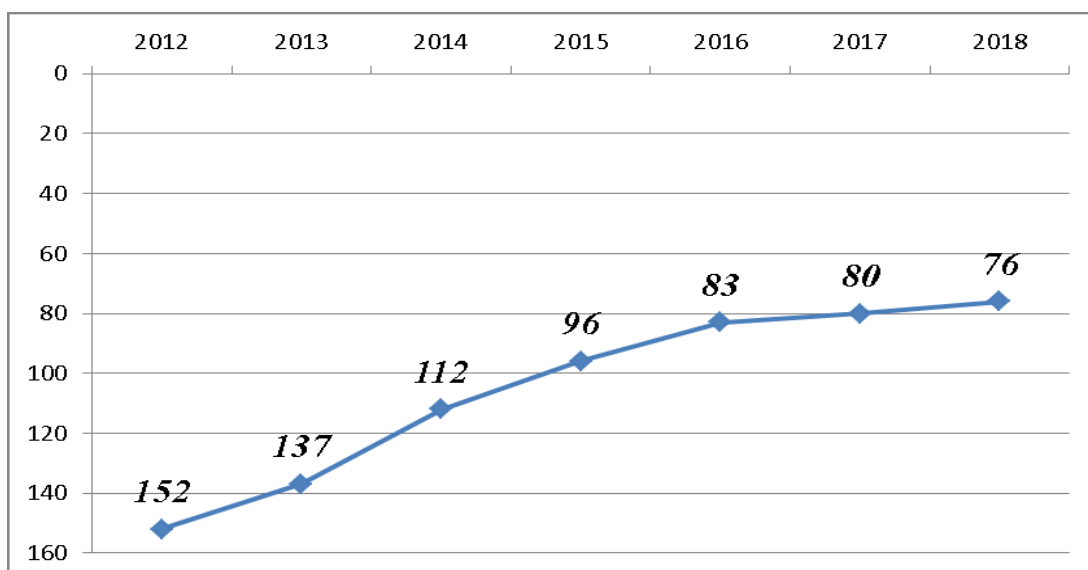
Після значного падіння валового внутрішнього продукту у 2014 - 2015 роках (6,6 і 9,8 відсотка відповідно) та швидкого зростання споживчих цін (24,9 та 43,3 відсотка відповідно) у 2016 році помітними стали перші ознаки

відновлення. Укрстатом відзначалося посилення позитивних тенденцій в економіці: зростання ВВП (2,3 відсотка),ріст капітальних інвестицій (18 відсотків). Зріс також обсягу прямих іноземних інвестицій , уповільнилися темпи зростання споживчих цін.

Сьогодні Україна воює і економіка перебуває в режимі нераціональних економічних відносин, які спричинені тимчасовою втратою територій, що примусило підприємців припинити свою діяльність, розривом економічних зв'язків та іншими з війною факторами[58].

Дослідження Світового банку, яке має назву «Doing Business», оцінює регуляторний клімат в країні та методи впровадження змін у законодавстві з метою покращення підприємницької діяльності. Цей рейтинг охоплює 190 країн, які оцінюються за 10-ма компонентами. Світовий банк опублікував рейтинг легкості ведення бізнесу Doing Business 2018, де Україна піднялась на 4 пункти в порівнянні з рейтингом 2017 року і зайняла 76-те місце (2010 р. - 142-ге; 2014 р. - 112-ге). Відзначалися такі досягнення, як спрощення процедури отримання дозволу на будівництво; покращення системи оподаткування та показників відповідальності топ-менеджерів і легкості виплат акціонерам [302].

Рис. 2.1. Місце України у рейтингах Doing Business

Джерело: побудовано автором за даними [302]

Суттєвою проблемою на шляху створення сприятливого бізнес-клімату є корупція. Вона вважається однією з ключових причин уповільнення зростання та низького рівня диверсифікації економіки, експорту та продуктивності. У рейтингу «Індекс сприйняття корупції» (2022 р.) Україна займає 116-е місце з 180 країн (33 бали зі 100 можливих проти 25 балів у 2013 році.) Успіхи України в Індексі сприйняття корупції за останні 10 років показали, що позитивні зміни можливі, якщо на це є політична воля. Проте ці успіхи відносні. Опитування власників МСБ свідчать, що вони продовжують відчувати корупційний тиск під час ліцензування, оподаткування, перевірок, митних процедур тощо.

Дослідження стану розвитку МСБ в Україні дозволило сформувати такі результати SWOT-аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища МСБ в Україні (табл. 3.3. - Додаток D)

Наведений аналіз свідчить про те, що проблеми у сфері МСБ спостерігаються як на макрорівні, так і на мікрорівні. Для їх усунення потрібні кардинальні економічні, а можливо й політичні реформи.

Проблеми, що перешкоджають розвитку сучасного МСБ в Україні, називаються у багатьох офіційних документах та наукових дослідженнях. Ми розкривали ці проблеми у кількох публікаціях та виступах на наукових конференціях [158;161; 163].

Проблематика перепон для розвитку бізнесу неодноразово була предметом дослідження українських вчених, переважно у сфері економічних та юридичних наук – Герасименко А.Г., Малишко Ю.М., Малій О.В. Вивчається ця проблематика й представниками науки державного управління: Бабенко К.Є., Гришина В.В та інші. Аналіз цих та інших публікацій показує, що предметом дослідження є в основному перепони для розвитку МСБ. Визнаючи важливість їх вивчення, систематизації та подолання, водночас необхідно звернути більшу увагу на проблеми регуляторного процесу. З точки зору МСБ наявність адміністративних чи інших перепон для функціонування бізнесу

свідчить про проблеми регулювання економіки. На це вказують й дослідники. Наприклад, Ю.М.Малишко саме адміністративні бар'єри вважає основною причиною негативних процесів у розвитку малого підприємництва. Запропоновано заходи щодо дерегулювання діяльності МСБ [128, с. 6].

Такий підхід можна назвати типовим для переважної більшості авторів, що обґрунтовується визнанням значної ролі регулюючого впливу держави в економічних процесах. Поняття «бар'єр» в українській мові має переважно негативне значення, сприймаючись як перепона, перешкода. Водночас, варто наголосити, що перешкода може бути й захистом від чогось. Це внутрішнє протиріччя, закладене у сприйнятті поняття, яскраво помітне у протиставленні політики протекціонізму та лібералізації. Складне для сприймання значення терміну не тільки не заважає, а й стимулює його активне використання для позначення суспільних відносин, що проявляється, наприклад, у нормативно-правовій діяльності.

Розглядаючи глобальне бізнес-середовище у функціональному плані як комплексне явище, яке складається з глобальної фінансової системи, системи просування товарів і послуг (транспортування, збереження, страхування, маркетинг, реклама та інші необхідні операції), М.І. Мельник стверджує, що для українського бізнесу входження нашої країни у світову економіку за відкритості національної економіки означає, що в глобальному середовищі опиняються всі виробники і продавці, що проявляється у посиленні конкуренції, необхідності дотримання всіх міжнародних правил торгівлі, розрахунків й ін. [134, с. 255]

Такий же дуалізм виникає й при регулюванні внутрішніх економічних процесів, наприклад, пов'язаних з вимогами забезпечення сталого розвитку. Так, на думку І. Зварич, імплементація практики циркулярної, зеленої економіки можуть призупинити безліч бар'єрів (Таблиця 2.2)

Таблиця 2.2

Бар'єри (перепони, перешкоди) переходу до циркулярної економіки

Вид бар'єрів	Примітки
--------------	----------

Адміністративні бар'єри	Недоліки регулювання
Відсутність державної підтримки	Питання пріоритетності
Фінансові бар'єри	Питання наявності коштів та пріоритетів їх розподілу
Недостатність інформації	Наявність об'єктивних та суб'єктивних причин
Недостатність технічних навиків	Проблеми розвитку чи інерції, відсутність можливостей
Недостатність або відсутність підтримки мережі постачання	Проблеми взаємодії та конкуренції
Енвіронментальна культура	Дивергенція поглядів стосовно зеленого бізнесу

Підготовлено автором за: [76; 316; 319].

Адміністративні бар'єри виділено нами у назві параграфа як ключові, пов'язані з регулятивною функцією держави. Рівень інших бар'єрів може піддаватися впливу через встановлення, відміну, зростання чи зниження адміністративних бар'єрів.

Для потреб нашого дослідження використано розподіл адміністративних бар'єрів за етапами здійснення господарської діяльності, який запропонував А.М. Малько [129,с. 14]. Розглянуто три етапи господарської діяльності: входження, поточна діяльність та вихід.

На етапі входження виділено бар'єри, які виникають при створенні та реєстрації підприємства; отримання ліцензії, дозволу; сертифікації продукції, експертизі; реєстрації товарних знаків, патентів; укладенні договору оренди землі та приміщення; отримання кредиту.

На етапі господарської діяльності перепонами є відсутність стабільної нормативно-правової бази, проведення перевірок, труднощі подачі звітності, неефективність тендерних закупівель та низький рівень роботи судової система. Перепони виникають також при виході з господарської діяльності: ліквідація, реорганізація чи продаж підприємства. Відтак, подолання адміністративних бар'єрів розглядається як актуальне завдання

Українськими вченими в галузі науки державного управління (Лахижа М.І., 2012) уже зверталася увага на характеристику адміністративних бар'єрів та висвітлення зарубіжного досвіду їх подолання на прикладі Республіки

Казахстан. На основі аналізу нормативно-правових документів та робіт казахстанських авторів виділено 28 адміністративних бар'єрів та розкрито запропоновані шляхи їх подолання [115]. І.В. Стояненко та Я.О. Біленко прослідкували роботу по зниженню адміністративних бар'єрів для МСБ в країнах ЄС, дійшовши до висновку про важливість цього напрямку підтримки МСБ. На рівні ЄС та держав-членів відповідні заходи зниження бар'єрів передбачають: спрощене законодавство для внутрішнього ринку (sliM – simplified law of internal Markets); програму оцінки наслідків змін нормативного поля для бізнесу; заходи прямої підтримки (створення інформцентрів, організація конференцій, зустрічей тощо); координацію політики держав-членів шляхом створення спеціальної групи з підприємців, держслужбовців та експертів [261, с. 999].

Важливим є й врахування специфічних бар'єрів місцевого рівня у сфері розвитку МСБ. Відоме нам відповідне дослідження у 2017 році було проведено в рамках проекту «Стимулювання міжсекторного партнерства влада-громада-бізнес в прикордонних містах Жовква та Яворів Львівської області з метою покращення умов розвитку МСП» за підтримки Фонду Східна Європа [6]. Дослідження проводилося у порівнянні із загальнообласними відповідними показниками Львівщини та України за 2016 рік та з використанням даних Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку (ДСУ РПР) підприємництва, Львівського обласного управління статистики та матеріалів Інституту регіональних досліджень НАН України (ІРД).

За висновком ДМУ ОПР, основними перешкодами для розвитку підприємництва у Львівській області названі низку факторів. На перше місце власники поставили обмеженість доступу до фінансових ресурсів. Другим фактором названо невпорядкованість механізму звільнення від сплати податків. Третій фактор - відсутність необхідної інформації для відкриття, ведення та закриття власної справи.

Ширше коло проблем окреслено у дослідженнях ІРД: надмірна кількість перевірок суб'єктів господарської діяльності; недостатній розвиток

інфраструктури; недієздатність значної кількості нормативно-правових актів; слабкий захист від «рейдерських атак»; слабка підтримка державою виходу вітчизняних підприємств на зовнішні ринки; недостатня адаптованість підприємств до зміни факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища; слабке забезпечення рівноправної участі МСБ у державних та регіональних тендерах; неефективність антимонопольної політики, а також судового захисту прав суб'єктів господарської діяльності; високий рівень корумпованості влади, лобіювання чиновниками інтересів окремих підприємств.

ІРД виділено та досліджено три групи бар'єрів: ринкові, податкові та адміністративні.

Певні відмінності у переліку бар'єрів в окремих містах підтверджує висновок про можливість вирішення частини проблем і на місцевому рівні, а доброзичливі, партнерські відносини між владою та підприємцями є обов'язковим фактором налагодження ефективної роботи бізнесу.

Як уже наголошувалося нами, однією з суттєвих проблем розвитку України є наявність значного сектору тіньової економіки, яка, за оцінкою більшості дослідників, є однією з найбільших перешкод розвитку конкурентоспроможності країни. Серед системних наслідків розвитку тіньової економіки українські вчені відзначають дисбаланс у механізмі фінансово-кредитного регулювання, зниження рівня конкурентоспроможності, соціально-економічної ефективності та фінансової стійкості вітчизняної фінансової системи.

Зарубіжними та українськими вченими питанню тінізації економіки приділяється багато уваги. При цьому застосовуються різні терміни (непостережна економіка, незаконна економіка, тіньова економіка, нелегальна економіка, неформальна економіка, неформальний сектор, домашнє господарство та інше. Розходяться також оцінки значення тіньової економіки – від вкрай негативного до визнання не лише допустимості, а й необхідності певного рівня тінізації економіки як необхідного клапана для її ринкового

регулювання. Відповідно відрізняються й рекомендації щодо розмірів, форм і методів державного регулювання цієї сфери.

У державних документах та виступах керівників України наголошується, що детінізація економіки є пріоритетним напрямом державної політики України. У наукових дослідження відзначається двоїстий характер впливу тіньової економіки: з одного боку вона певною мірою забезпечує додаткову зайнятість і доходи та покращує доступ до дешевших товарів і послуг, а з іншого - знижує ефективність діяльності органів влади, пов'язаної зі збором та розподілом бюджетних коштів тощо.

Водночас, відзначається, що тіньова економіка є своєрідним стабілізатором економіки, а саме: чим повільніший приріст виробництва в офіційному секторі, тим більший підйом в нелегальному, і навпаки, що особливо помітно в умовах глобалізації економіки.

Варто відзначити дослідження проблем тінізації ринку праці України як частини тіньової економіки представниками науки державного управління, викладачами та аспірантами Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України (Боков О.В., Венгер І.О., Ворона П.В., Дубич К.В., Єгоричева С.Б., Качан Я.В., Лахижа М.І., Міщенко К.С., Носков О.М. та інші) в рамках НДТ (державний реєстраційний номер 0118Г004241) [281].

Автором в межах цієї теми виконано дослідження ринку праці в Республіці Польща [114,с. 98-106]. Забезпечення ефективності державного регулювання ринку праці розглядається в монографії як важлива умова сталого розвитку.

Доцільно виділити публікації К.В. Дубич з питань тінізації ринку праці в Україні. У статті [66] стверджується, що сучасний стан державного регулювання економічних відносин зумовлює наявність тіньового ринку праці, який сприяє окремим суб'єктам економічної діяльності вдаватися до недотримання чинного законодавства, та не виконувати окремі норми права.

Охарактеризовано й таке типове для МСБ явище як неформальна зайнятість (тіньова, необлікована, непрозвітована, неофіційна). Автором

виділено політичний, економічний, соціально-демографічний, нормативно-правовий та технологічно-інноваційний фактори тінізації ринку праці.

Для цілей нашого дослідження ми використали узагальнення чинників, що сприяють розвитку тіньової економіки, яке здійснили кілька груп учених. Так, експерти Міжнародного центру перспективних досліджень (А. Бочі, В. Поворозник, а також асистенти проекту – О. Захарова, Р. Басалига, Т. Близнюк, О. Кучинська, Я. Ковальчук, С. Судак) до найістотніших чинників тінізації національної економіки відносять: неефективне державне регулювання економіки та адміністрування податків; низькі економічні стимули до офіційного працевлаштування працівників; недосконале грошово-кредитне регулювання; недосконалість бюджетної, судової та правоохоронної системи; високий рівень загальної злочинності [274].

Чинники, що сприяють розвитку тіньової економіки характеризують Морицан О.М., Морицан В.Ф. та Стефанишин Б.М, виділивши правові, фінансово-економічні, адміністративні та соціально-політичні чинники впливу [147].

Таблиця 2.3.

Чинники, що сприяють розвитку тіньової економіки

Правові	Фінансово-економічні	Адміністративні	Соціально-політичні
недосконалість податкової системи; суперечності і прогалини у законодавстві; відсутність антикорупційної, кримінологічної ситуативної експертизи проектів нормативних правових актів; відсутність державної програми жорсткої системної боротьби з організованою злочинністю; незахищеність відкритого і ефективного приватного бізнесу від «правоохоронного терору»,	недосконалість податкової системи; великомасштабні розкрадання бюджетних коштів; архаїчна структура фінансів.	адміністративні бар'єри для легального бізнесу; некомпетентність управлінського апарату; незалежність рівня оплати праці чиновників від конкретних результатів їх роботи.	невпевненість підприємців у стабільності ринку; високий рівень оподаткування; деградація культури; низький рівень соціального захисту працівників

посягань криміналу і рейдерства «олігархів».			
--	--	--	--

Згідно: [147, с 63; 234].

Проведений аналіз літератури з питання дозволяє нам дійти висновку, що загальні рекомендації вже давно вироблені вітчизняними вченими, але не впроваджені або лише частково впроваджені у практику. Прикладом можуть бути рекомендації експертів МЦПД, опубліковані у 2014 році у рамках проекту «Приховані тригери економічного зростання в країнах Вишеградської четвірки та в Україні», що реалізується Міжнародним центром перспективних досліджень за підтримки Вишеградського фонду. Автори вважають пріоритетами детінізації економіки у контексті реалізації економічних реформ детінізацію фінансових потоків та легалізацію ринку праці. Виділено і конкретизовано такі завдання: посилення ринкового регулювання економіки та проведення антикорупційної, податкової, судової реформ, а також реформи банківської системи та ринку праці [271; 272]

О.Б. Бутнік-Сіверського та О.П. Петренко стратегічною метою детінізації економіки вважають створення для бізнесу сприятливих умов щодо залучення тіньових капіталів в легальну економіку. Вказуючи на необхідність для цього поліпшення інвестиційного та підприємницького клімату в країні, автор наголошує, що це дасть змогу зробити тіньову економіку неефективною [270, с. 90].

До політичного фактору можна віднести й наявність такого складного феномену як корупція, вплив якої в першу чергу відчують представники МСБ. Питання протидії корупції постійно викликають увагу суспільства та декларуються владою і пов'язується з регуляторною діяльністю.

Так, на думку представник Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва О.В. Кужель ще у статті 2002 року [109] відмічала, що суттєвою перешкодою на шляху рішучих реформ стала неадекватність системи державного управління відносно нових соціально-економічних умов та принципів ринкової економіки.

Вказувалося на такі проблеми, як відсутність діалогу між владою, підприємцями та громадськими об'єднаннями та відсутність зворотного зв'язку між державою і суспільством. Ці проблеми обумовлювали випадки продукування структурами держуправління центрального рівня неефективних регуляторних актів, які негативно впливали на економіку. Спираючись на результати наукових досліджень, О.В. Кужель назвала головною умовою подолання корупції у сфері економіки ефективну регуляторну реформу для забезпечення прозорості, гласності, передбачуваності, послідовності та економічної ефективності регуляторних актів, виданих центральними та місцевими органами виконавчої влади.

Навряд чи можна погодитися з думкою О.В. Кужель, що вже на початок 2000-х років «в Україні уже позначився прорив» у розв'язанні проблеми корупції. Проблема корупції турбувала представників МСБ і у наступні роки. Звіт про дослідження мікро-,малого і середнього підприємництва, проведений у вересні 2022 року ТОВ «ІНФО САПІЄНС ІНТЕРНЕШНЛ» для Представництва Центру міжнародного приватного підприємництва в Україні (CIPR) свідчить, що для ФОП після війни (34%), податкової системи (9%) саме корупція (5%) віднесена до найбільших перешкод для ведення бізнесу (для юридичних осіб відповідно 38%,14% та 11%) [77, с. 19]

Ця больова точка МСБ найчастіше обговорюється в ЗМІ. Наприклад, у серпні 2022 року критиці піддалася щойно створена Державна інспекція архітектури та містобудування (ДІАМ), яку замінила Державну архітектурно-будівельну інспекцію (ДАБІ), що звинувачувалася в корупції. На думку експерта Г. Могильного, внаслідок реформи зі створенням ДІАМ покращилися умови для великого бізнесу, але «катастрофічно»стала гіршою ситуація для громадян і малого бізнесу [155].

Частка незаконних повернень повідомлень на доопрацювання в ДІАМ на середину 2022 року в середньому у 2,5 рази перевищувала показники ДАБІ, а в органах державного архітектурно-будівельного контролю (ДАБК), які діяли при органах місцевого самоврядування, частка відмов підскочила втричі.

В іншій публікації цього автора негативно характеризувався новий механізм державного регулювання невеликого будівництва. З одного боку, внаслідок інформатизації процесу було повністю знято адміністративні бар'єри для отримання дозволу на початок будівництва – це можна зробити особисто через ЦНАП, надіслати рекомендованим листом чи використати портал «Дія» або Єдину державну електронну систему в сфері будівництва (ЄДЕССБ) (пункт 41 постанови КМУ від 13.04.2011 №466).

Природно, що законодавчо було передбачено окремі процедури для скасування права на будівництво у випадку надання недостовірної інформації у надісланому повідомленні. Передбачено також підставу для проведення позапланової перевірки.

Проте корупція значно посилилася на етапі реєстрації дозволів через її ускладнення (реєстраційний номер повідомлення, запис у державному реєстрі. Діяльність нової структури було піддано критиці з боку міністра цифрової трансформації М. Федорова у грудні 2019 року [281] .

Зокрема, критикувалася ініціатива чиновників ДІАМ, які створили документ дозвільного характеру, що дало можливість зловживати щодо його видачі. Це стало предметом розгляду Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради з питань розслідування фактів корупції в органах державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду. Найвищою частка повернення документів на доопрацювання була у Харківській області - 31.7%.

Отже, вирішуючи дилему – було обрано дерегуляцію, але не було відпрацьовано оптимальну схему запобігання порушенням, що й стало причиною корупції як у державному органі, та і , особливо, в органах місцевого самоврядування.

Розглядаючи державне регулювання економіки, важливо пам'ятати, що значною мірою успіх такого регулювання залежить від якості нормативно-правового забезпечення та рівня підготовки і етики публічних служб. Недостатній рівень кваліфікації працівників та низький рівень їх етики стають причинами неефективних дій органів влади, в т.ч. і у питаннях регулювання

суспільних відносин. Почасти вони стають причиною зростання рівня корупції, знижують рейтинг органів влади та негативно впливають на соціально-економічні процеси.

Це переконливо показано у аналітичних матеріалах Національного агентства з питань запобігання корупції, підготовлених до громадського обговорення у листопаді 2022 року Проекту Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки» [59].

Тому логічним винядає посилення уваги до цієї проблеми Національного агентства України з питань державної служби, зокрема, організація проведення планових навчань в рамках підвищення кваліфікації державних службовців.

Важливим напрямом удосконалення державного регулювання стала інформатизація. Її проведення активно декларується державою. Наприклад, ще в перше десятиріччя ХХІ століття ставилося завдання створення електронного урядування, забезпечення навчання державних службовців, використання сучасних інформаційних технологій для інформування громадян та бізнесу. Після 2014 року увага до диджиталізації посилилася, досягнуті успіхи дозволили навіть писати про найбільш успішні дії влади щодо реформування публічного управління [221].

Досі органи влади не повноцінно забезпечують інформаційної доступності, особливо у ході судових процесів та при наданні адміністративних послуг. З початком повномасштабної війни зросла також потреба у доступності екстренної інформації.

Не всі громадяни, а серед них і власники МСБ, мають доступ до цифрової інфраструктури, низьким залишається рівень цифрової грамотності, публічні цифрові сервіси мало адаптовані для різних груп населення, що вимагає розробки та впровадження нових стандартів.

У науковій літературі та в пресі відзначається також необхідність державної підтримки локалізації українською мовою соціально цінних додатків на державних та комунальних сайтах

Отже, сучасний стан бізнес-середовища в Україні є незадовільним для розвитку малих та середніх підприємств. До основних причин, що стримують розвиток МСБ відносять: існування корупційної практики; обмеженість доступу до фінансових ресурсів; неможливість здійснювати господарську діяльність повністю прозоро та легально; надмірний податковий тиск; домінування на загальнодержавному рівні інтересів великого бізнесу; низький рівень забезпечення комунікаційної, інформаційної, консультативної сфери МСБ; відсутність стимулів МСБ до виробничої діяльності та застосування інноваційних технологій; недосконала система підготовки та перепідготовки кадрів для суб'єктів МСБ; низька ділова культура, недостатній рівень правової обізнаності власників МСБ [106]. Відтак, можна говорити про недостатню державної підтримки МСБ.

Водночас, проведений аналіз свідчить про усвідомлення керівництвом держави наявності значної кількості перепон для соціально-економічного розвитку країни та необхідності їх подолання. Зокрема, у затвердженій Розпорядженням Кабінету міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р Національній стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні передбачено створення безбар'єрного середовища для всіх груп населення та виділено фізичну, інформаційну, цифрову, соціальну, громадянську, економічну та освітню безбар'єрності. Проект Стратегії готувався ретельно. До її підготовки долучилися 230 експертів, 50 громадських організацій, отримано 600 пропозицій, проведено 15 публічних сесій. Відзначалося, що рівень безбар'єрності України суттєво гірший, ніж в інших європейських країнах. Переважна кількість громадян України зустрічалися з соціальними бар'єрами. Відмічено економічні бар'єри у доступі до підприємницької діяльності, до працевлаштування та під час роботи. Визнано також, що не використовується

повною мірою потенціал підприємництва та самозайнятості для забезпечення економічної вободи громадян.

Сьогодні проблеми безбар'єрності стосуються всіх українців, оскільки повномасштабна війна створила багато перепон у всіх сферах життя та вкрай загострила цю проблему як для громадян, так і для бізнесу та влади. Тому особливо важливо сприймати плани реалізації Стратегії безбар'єрності як плани змін, які мають впроваджуватися оперативно, широко та у співпраці влади, громадськості і бізнесу.

Висновки до розділу II

1. Аналіз розвитку державної політики підтримки МСБ бізнесу в Україні (1991-2019 роки) засвідчує складність цього процесу. Становлення та розвиток державної політики підтримки МСБ в Україні відбувалися в умовах посткомуністичної трансформації – демократизації та переходу від планової до ринкової економіки. Радикально змінювалися відносини власності та виробничі відносини: утверджувалася приватна власність, формувався ринок праці, розвивався бізнес як важлива частина суспільного поділу праці.

Розвиток МСБ в Україні відбувався згідно законів ринкової економіки, які доповнювалися не лише державним регулюванням, а й політичним впливом олігархічних структур.

Впливом зовнішніх та внутрішніх політичних і соціально-економічних факторів пояснюється наявність «регулятивного маятника» від лібералізму та саморегуляції до посилення державного регулювання.

Період становлення українського МСБ ретельно вивчався українськими вченими з точки зору виявлення природи малого підприємництва, його ролі в економіці країни, врахування кращого зарубіжного досвіду тощо. Поділ цього періоду на етапи можна вважати умовним, зорієнтованим в першу чергу на нормативно-правове забезпечення процесу розвитку МСБ. Усвідомлення недоліків попереднього економічного розвитку, наслідками якого стало останнє

місце України в Європі за рівнем ВВП на душу населення, призвело до зміни пріоритетів, включаючи й посилення уваги до МСБ. Державне регулювання малого та середнього бізнесу в період прискорення ринкових реформ (2014-2019 роки) в Україні здійснювалося передусім під впливом прискорення реформ та необхідності врахування вимог Угоди про Асоціацію. Активізація курсу на європейські інтеграцію примусила змінити практику економічних реформ, включаючи й регулювання розвитку МСБ. У світлі євроінтеграційних прагнень України важливим стало внесення змін до законодавства у сфері технічних регламентів та оцінки відповідності (сертифікації) згідно з європейськими стандартами та вимогами. Особливу увагу звернено на визначення стратегічних орієнтирів. Вкрай важливою була економічна і методологічна допомога закордонних партнерів.

Суттєвого значення набув процес диджиталізації економіки та управлінських процесів. Важливим завданням публічного адміністрування в економічній сфері стало сприяння легалізації вітчизняної економіки, зменшення обсягів неформальної зайнятості, удосконалення законодавства з питань соціального діалогу, посилення колективно-договірного регулювання тощо. Відбулися позитивні зміни відносно забезпечення легкості ведення бізнесу.

Водночас залишалися невирішеними багато проблем, які стримували розвиток МСБ.

2. Узагальнення досвіду державного регулювання МСБ в період пандемії та воєнного стану в Україні (2020-2023 роки) засвідчує, що основна складність переходу до мобілізаційної економіки полягала у необхідності реалізації завдань воєнного часу при збереженні економічних свобод та прав громадян. Заходи централізації та обмеження розглядалися як вимушені, тимчасові. В період пандемії до традиційних труднощів розвитку МСБ додалися ще й нові, ті що пов'язані з проти епідеміологічними заходами. Епідемія поставила під загрозу економіку України, змінивши діяльність більшої частини суб'єктів господарювання. Карантин зрізко вплинув на життя людей та змусив бізнес

шукати адекватні шляхи отримання прибутку. Особливого розвитку досягли інтернет-торгівля, а також онлайн-навчання, онлайн-консультації, онлайн-розваги. Посилилася увага до безготівкових розрахунків.

Завдяки цим змінам можна було спокійніше сприймати карантин та планувати бізнес у 2021 році. Державна підтримка розвитку МСБ сприймалася як обов'язкова умова відновлення економіки України

Ще більшим викликом для суспільства і держави стала російсько-українська війна, яка з перших же днів російського вторгнення негативно вплинула на економіку країни. Уведення військового стану супроводжувалося утвердженням мобілізаційної економіки: концентрації зусиль на забезпеченні національних пріоритетів (армія, продовольча безпека, нова економічна політика (дерегуляція), соціальні програми, енергетика та логістика), масштабними змінами до трудового законодавства щодо робочого часу, відпусток, прийому та звільнення з роботи, зміни суттєвих умов праці тощо. Впроваджено спрощене врегулювання трудових відносин. Проведено суттєву роботу по релокації бізнесу та відновлення економіки для забезпечення виробництва необхідних товарів та вирішення соціальних питань. Важливим напрямом роботи Кабінету міністрів України з підприємцями є їх підтримка через центри зайнятості. Активно підтримується також діяльність приватних та громадських консалтингових кампаній, завданням яких є надання консультацій для бізнесу в умовах війни.

3.Проведений автором огляд адміністративних бар'єрів та інших перепон для розвитку МСБ та SWOT-аналіз середовища для МСБ в Україні у 2023 році показали, що основними з них є нечіткість нормативно-правової бази, значний розмір корупції, високий рівень тіньової економіки, низький рівень виходу на зовнішні ринки, фінансові та інші проблеми бізнесу. Узагальнення цих проблем дозволило запропонувати у III розділі вузлові напрями їх вирішення та виробити проект Концепції оптимізації державного регулювання МСБ на 2024-2030 роки

Недоліки законодавства простежуються на основі Закону України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні", який є рамковим. Відсутність норм прямої дії є його недоліком. Крім того, державна політика щодо МСП розглядається як вузько-відомча політика і не є частиною державної політики зайнятості та економіко-соціального розвитку.

Суттєвими стали розробка та впровадження Стратегії безбар'єрності, необхідність якої стала особливо помітною в умовах повномасштабної війни, яка створила нові, досі неочікувані проблеми для громадян та бізнесу і примушує владні інституції шукати нові шляхи вирішення існуючих проблем.

Основні положення розділу оприлюднені в публікаціях і включені до основного списку літератури [157; 160; 161; 162; 165].

РОЗДІЛ 3. ЗАВДАННЯ, НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

3.1. Оптимізація механізмів державного регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в умовах євроінтеграції

Подолання адміністративних бар'єрів та інших перепон для розвитку МСБ є необхідною складовою частиною відбудови економіки України в умовах євроінтеграції. Українськими вченими (С.В. Іванов та інші) вже після анексії Криму та початку збройного конфлікту на Сході нашої країни у 2014 році піднімалося питання економічного відновлення після збройних конфліктів та воєн [83]. Почалося вивчення феномену «економічного дива» у післявоєнних

Німеччині, Японії, Південній Кореї та інших країнах, що досягли значного економічного зростання. Вказувалося на необхідність розробки і реалізації сучасної, інноваційної концепції відбудови країни з урахуванням геополітичної ситуації.

Ці дослідження інтенсифікувалися у 2022 році після повномасштабного вторгнення Росії. Визначилися основні точки зору щодо «перезапуску» економіки у воєнних умовах та формування бачення повоєнного розвитку (В. Антонюк, В. Гаврилишин, Л. Дейнеко, Я. Жаліло, В. Новіков, Н. Швець, Г. Шевцова та інші)[290].

У цих дослідженнях відзначаються не лише проблеми, а й перспективи. Зокрема, вказується, що всупереч трагічним обставинам перед Україною відкриваються нові можливості для прискореного якісного розвитку завдяки потужній партнерській підтримці з боку розвинених держав та отримання статусу кандидата в ЄС, що вимагає реалізації таких фундаментальних цінностей, як верховенство права, зміцнення демократичних інституцій, підвищення ефективності публічного управління тощо. Проте, українські вчені мало уваги звертають на той факт, що залишається нереалізованим питання подолання перепон для розвитку МСБ, незалежно від того, що воно піднімалося в Україні постійно, конкретизуючись залежно від політичної, економічної та соціальної ситуації.

Наше дослідження теорії та практики подолання перешкод для МСБ свідчить про необхідність виявлення причин виникнення цих перешкод та концентрації зусиль на їх усуненні. Їх розгляд нами уявляється через призму реалізації принципів та стандартів Європейського Союзу.

Зокрема, необхідно враховувати роботу з підготовки та організації виконання планів реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Наприклад, план на 2023-2024 роки містить 130 пунктів за 6 напрямками безбар'єрності: фізична, інформаційна, суспільна, освітня та економічна. Економічна безбар'єрність передбачає забезпечення розвитку ветеранського бізнесу, популяризацію підприємництва

на ринку праці, підтримку соціального підприємництва, сприяння повній продуктивній зайнятості тощо.

Загалом погоджуючись з таким поділом напрямів досягнення безбар'єрності, доцільно згадати наявність різних підходів до цієї проблематики, політичні та наукові дискусії. Повною мірою це стосується й регулювання розвитку МСБ.

Для нашого дослідження суттєвими стали підходи авторів Національної стратегії до визначення критеріїв оцінювання результатів її реалізації. По кожній стратегічній цілі визначено та конкретизовано цільові індикатори у інституційних (правових та організаційних), кількісних та відсоткових показниках. Особлива увага звертається на підтримку цільових груп населення.

Передбачено реалізувати положення Стратегії через підготовку планів, програмних та стратегічних документів тощо. Важливим є й положення про врахування норм Стратегії при реалізації вже діючих нормативно-правових актів.

Традиційно, в Україні сприяння розвитку МСБ розглядалося з різних точок зору, а саме: з політичної, спрямовуючись на формування середнього класу; з економічної – сприяючи виробництву нової продукції; із соціальної – формуючи ринок праці та забезпечуючи надання послуг і товарів громадянам. Розвиток МСБ підтримувався завдяки створенню інституційних передумов – юридичних та організаційних; залученню власних та зарубіжних інвестицій; реалізації через центри зайнятості та освітні установи освітніх програм тощо.

Так, у листопаді 2016 року Верховна Рада України прийняла закон про внесення змін до законодавчих актів України щодо усунення адміністративних бар'єрів для експорту послуг (№ 4496) [207]. Метою закону стало легалізація експорту послуг, збільшення притоку валютної виручки та спрощення ведення підприємницької діяльності для МСБ. У пояснювальній записці відзначалося, що прийняття цього проекту Закону дозволить максимально знизити адміністративні бар'єри під час процедур укладення зовнішньоекономічних договорів, а також при зарахуванні валютної виручки та фінансової звітності.

Законом передбачено зняття адміністративних бар'єр для компаній, що займаються експортом послуг. Зокрема, передбачено можливість укладення договорів шляхом обміну листами або просто виставлення інвойсу. Таке нововведення дало експортерам послуг низку зручностей: з'явилася можливість укласти контракти як у письмовій, так і в електронній формі, Банкам було заборонено вимагати переклад документів на українську мову, у разі оформлення їх англійською.

Суттєвим напрямом сприяння розвитку МСБ в Україні є зниження негативного впливу адміністративних бар'єрів, забезпечення вищого рівня економічної свободи шляхом дерегулювання (дерегуляції). Слово «дерегуляція» походить від латинського *regula* — "правило" і приставки "де-", що означає заперечення. Традиційно поняття застосовується у сфері економіки, означаючи зменшення державного контролю над веденням бізнесу в тій чи іншій сфері діяльності.

В Україні цей термін розуміється в першу чергу як спрощення, зниження адміністративного навантаження на бізнес. Такий висновок можна зробити, зокрема, на основі аналізу матеріалів сайту Державної регуляторної служби України (ДРСУ). Дерегуляція є одним із напрямів її діяльності. Так, на сайті ДРСУ розміщено План заходів з дерегуляції, яким передбачено спрощення умов провадження підприємницької діяльності та адміністративних процедур, удосконалення процедури державного нагляду (контролю); розширення можливостей участі суб'єктів господарювання в наданні публічних послуг, у сферах інформаційних технологій і телекомунікацій тощо [56]

Щоквартально ДРСУ проводить моніторинг проходження у Верховній Раді України проектів законодавчих актів та моніторинг виконання державними органами Плану заходів з дерегуляції, про результати інформує Кабінет Міністрів України та оприлюднює на офіційному сайті ДРС.

Важливість дерегуляції показує історичний екскурс. Ю.М. Малишко на основі ретроспективного аналізу процесу дерегулювання малого підприємництва в Україні виділила 5 його етапів: перший – становлення (1998–

2004 рр.), другий – регуляторної гільйотини (2005 р.), третій – уповільнення (2006–2009 рр.), четвертий – стохастичних змін (кінець 2009 – 2014 рр.), п'ятий – формування пріоритетів (2015-2016 роки), характеризуючи перший і другий етапи як безсистемні і непланомірні, а четвертий і п'ятий – як заповнені великою кількістю заходів зі зменшення негативного впливу адміністративних бар'єрів на підприємництво [128, с. 7].

На наш погляд, питання саморегулювання виникло раніше. Так, вже у грудні 1991 року Кабінетом Міністрів України створив Український національний фонд підтримки підприємництва і розвитку конкуренції. У серпні 1995 року він був перетворений в Український фонд підтримки підприємництва (УФПП) (постанова Кабінету Міністрів України № 687 [278]

Сьогодні УФПП є державною некомерційною і неприбутковою організацією, діяльність якої координується Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва.

Головними завдання УФПП є:

- фінансування програм розвитку підприємництва;
- створення інфраструктури фінансової підтримки підприємництва, включаючи регіональні фонди;
- фінансова підтримка підприємницьких проектів;
- співробітництво з вітчизняними та іноземними фінансовими структурами;
- сприяння залученню українських та іноземних інвестицій, спрямованих на підтримку підприємництва в Україні [278].

Залишається важливим питання дерегуляції. 3 лютого 1998 року видано Указ Президента України №79/98 «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності», у якому під дерегулюванням розумілися заходи, спрямовані на зниження рівня втручання органів влади у підприємницьку діяльність та усунення перешкод для діяльності підприємців. 23.07.1998 року видано Указ Президента №817/98 «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності», яким визначено обмеження щодо планових та позапланових перевірок. 31.05.2000 р. Наказом міністерства

економіки України затверджено План дерегулювання підприємницької діяльності.

Слід зазначити, що у нормативно-правових документах та науковій літературі йдеться про дерегулювання, як про скорочення, а не відміну регулювання. Як різновид правового регулювання розглядається і саморегулювання.

О.М. Гончаренко розуміє саморегулювання господарської діяльності як систему, що включає структурні елементи, які взаємодіють з іншими елементами системи права у правовому полі як єдине ціле[42, с. 401]. Відзначається, що саморегулювання виступає проявом справедливості і потребує високого рівня правосвідомості та самоорганізації суб'єктів підприємницької діяльності. На його думку, саморегулювання неє антиподом державного та запереченням потреби в останньому. Певною мірою – це альтернатива державному регулюванню, основою якої є правила поведінки самих суб'єктів,що здійснюють саморегулювання [42,с. 401].

Наступним напрямом подолання перепон для розвитку МСБ є детінізація економіки. Українськими вченими неодноразово робилися пропозиції щодо напрямів скорочення тіньової економіки. Наприклад, Калініченко З.Д., Струц А.С. пропонують 4 напрями [91]

Таблиця 3.1.

Вузлові напрями скорочення тіньової економіки

№	Напрямок	Суть та складові
1	Правові:	удосконалення та прийняття законодавчих і нормативних актів; об'єктивний моніторинг роботи підрозділів внутрішнього контролю; запобігання торгівлі посадами та відомчими нагородами;
2	Економічні	розроблення економічних механізмів та важелів підтримки формальної економіки в межах чинного законодавства; ліквідація диспропорції в оплаті праці працівників; запровадження інноваційних технологій згідно міжнародних стандартів
3	Соціальні	виховання в населення черезЗМІ та систему освіти;

		отримання достойної легальної заробітної плати та сплата податків
4	Політичні	виконання вимог ЄС та дотримання європейських стандартів; забезпечення адекватності прийняття політичних та соціально-економічних рішень реальним економічним, соціальним та політичним процесам

Згідно: підготовлено автором на основі: [90; 91]

З точки зору оптимізації державного регулювання МСБ доцільно в першу чергу звернути увагу на політичний фактор, зважаючи на його ключову роль у процесі детінізації ринку праці. Наявність політичної волі та політична стабільність позитивно впливають на розвиток ринку праці та сприяють зайнятості населення» [66].

Протидію корупції потрібно розглядати, насамперед, з політичної точки зору, з огляду на необхідність відповідати вимогам до кандидата в ЄС.

Зважаючи, що досі в Україні не вистачає уваги суспільства до МСБ, що є однією з причин високого рівня, видається особливо актуальною інформаційна робота, яку ми вважаємо важливою частиною регулювання розвитку МСБ. Прикладом може бути інформація, розміщена на сайті Дія.Бізнес – «Антикорупція для малого та середнього бізнесу» [9], яка містить рекомендації щодо впровадження принципів доброчесної роботи в діяльності малих та середніх підприємств. Рекомендації ґрунтуються на вимогах Конвенції ООН проти корупції. Представників приватного сектору закликають для запобігання корупції вживати таких заходів, які унеможливають: створення неофіційної звітності, ведення обліку неіснуючих витрат, використання підроблених документів, проведення необлікованих або неправильно зареєстрованих операцій, відображення зобов'язань, об'єкт яких неправильно ідентифікований, навмисне знищення бухгалтерської документації раніше передбачених законодавством термінів. Особлива увага звертається на запобігання корупції в ланцюжку постачання.

Проте доцільно взяти до уваги запропоновані О.В. Кужель принципи державної регуляторної політики, які залишаються актуальними:

«доцільність, ефективність, системність, гласність, обов'язковість та своєчасність [109, с. 147-148]

Державноуправлінські фактори впливу на економіку з метою зниження її тіньової частини досліджували також С.О. Баранов, І.Ю. Гришова, В.В. Джумеля, О.П. Дяченко та інші. Більшість цих досліджень здійснена у 2015-2018 роках, а значна частина опублікована у виданнях Інституту законодавства Верховної Ради України та містить пропозиції щодо удосконалення законодавства[69].

Обґрунтування принципів та надання пропозицій стосовно комплексної державної політики відносно тіньової економіки на базі адаптації зарубіжного досвіду (К. Уільямс, Ф. Шнайдер) здійснено у працях С.О. Баранова, який стверджує, що правильно розроблена та реалізована державна політика може радикально знизити масштаби тіньової економіки [12]

Відзначено також, що правильне розуміння природи тіньової економіки дозволяє органам держави підібрати адекватні програми заходів, спрямованих на зменшення тіньового бізнесу та скорочення тіньової зайнятості. Важливу роль у цьому процесі С.О. Баранов відводить виховуванню відповідальної поведінки економічних суб'єктів, використовуючи різні форми впливу (податкова амністія, надання субсидій лише зареєстрованим працівникам, прозорість державних органів у розпорядженні бюджетом (коштами платників податків).

З точки зору регулювання МСБ важливо враховувати позитивне значення для економіки конкуренції, яка змушує підприємців постійно підвищувати ефективність економічної діяльності, здійснювати структурні та організаційні зміни, впроваджувати технічні та інші інновації, добиватися покращення якості виробленої продукції та послуг.

Варто відзначити, що на сучасному етапі розвитку ринкової економіки в Україні почала впроваджуватися інноваційна модель економічної конкуренції, основними рисами якої є встановлення між конкуруючими суб'єктами заснованих на довірі партнерських відносин; формування відкритих бізнес-

зв'язків задля обміну інформацією; налагодження довгострокового співробітництва [81,с. 11].

Відтак, робиться висновок, що державне регулювання має спрямовуватися на підтримку інноваційної конкуренції, насамперед, через вдосконалення антимонопольного законодавства та перешкоджати появі недобросовісної конкуренції, здійснюючи постійний контроль за його виконанням.

Зважаючи на низку проблем, що ускладнюють діяльність підприємств, урядом виконані вагомі дії для їх усунення, зокрема:

- упорядковано процедури проведення перевірок МСБ;
- зроблено перші кроки забезпечення від рейдерства;
- спрощено механізми отримання дозвільних документів;
- проведено роботу з підготовки проекту закону з питань дерегуляції підприємництва;
- запроваджено спрощений порядок реєстрації юридичних і фізичних осіб-підприємців;
- спрощено надання інших адміністративних послуг.

Перспективи оптимізації механізмів державного регулювання МСБ тісно пов'язані з вибором стратегічного напрямку розвитку економіки та соціальної сфери країни. Гіпотеза нашого бачення перспектив оптимізації державного регулювання розвитку МСБ ґрунтується на визнанні закономірності розвитку сучасного глобалізованого світу та поверненні України до сталого розвитку, отже оптимізація державного регулювання розвитку МСБ має визначатися процесами глобалізації та інформатизації в руслі концепції сталого розвитку, відповідно вимог європеїзації України та з урахуванням сучасних тенденцій у публічному управлінні.

Водночас, доцільно враховувати зауваження А. С. Гальчинського, наголосив, що глибока системна трансформація не повинна зводитися до суто ринкових змін, а має ґрунтуватися на взаємозв'язку економічних і неекономічних чинників суспільного розвитку [34,с. 30].

Представниками науки державного управління, юридичної науки та політології уже неодноразово відзначалася необхідність посилення відкритості та прозорості діяльності органів влади, що обґрунтовується падінням довіри населення до влади у багатьох країнах. Вченими широко використовується поняття транспарентності влади, яке розуміється в першу чергу як узагальнення таких категорій як прозорість, відкритість, гласність, підзвітність тощо. Подібні підходи стали особливо помітними на початку ХХІ століття.

Досліджуючи здійснення державного управління суспільними відносинами в умовах соціальних змін А.Л. Прокопенко в статті 2013 року відзначає, що ситуація в Україні в останнє десятиріччя характеризується наявністю ряду проблем у сфері регулювання суспільних відносин, які можна розглядати в трьох основних площинах: економічній, політичній, гуманітарній. Незбалансованість економічної політики, декларативність моделі суспільної справедливості має наслідком зростання соціальної нерівності, економічної поляризації та концентрації капіталу. До зростання потенціалу соціального невдоволення та конфліктів, серед інших факторів, веде і непослідовність політики щодо розвитку МСБ, що ускладнює формування потужного середнього класу [218,с.23]

Автор приходить до висновку про необхідність посилення участі громадськості та бізнесу в процесах публічного управління. Цей висновок залишається вкрай актуальним і вписується в парадигму розвитку сучасного публічного управління, яка була визначена Програмою розвитку ООН «Управління та Сталий розвиток людини» від 1997 року (5 принципів: 1. Легітимність і голос (Legitimacy and Voice); Стратегічне бачення чи напрям (Direction); Продуктивність (Performance); Підзвітність (Accountability); 5. Справедливість, або ж чесність (Fairness) [311]

Ці принципи було розширено і удосконалено у 2008 році Радою Європи у Стратегії інновацій та належного врядування на місцевому рівні (Strategy on Innovation and Good Governance at local level). Визначено 12 принципів

належного урядування, відповідно до яких має здійснюватися ведення публічного управління:

Таблиця 3.2.

12 принципів належного урядування (12 Principles of Good Governance)

№	Принцип	Зміст
1	Чесні вибори, представництво та участь (Fair Conduct of Elections, Representation and Participation)	Проведення виборів відповідно демократичних стандартів
2	Чуйність (Responsiveness)	Правила та процедури управління адаптовані до потреб та вимог суспільства
3	Ефективність та результативність (Efficiency and Effectiveness);	Отримані результати відповідають попередньо поставленим меті та цілям.
4	Відкритість та прозорість (Openness and Transparency)	Участь громадян та зрозумілість для них управлінських процесів
5	Верховенство права (Rule of Law)	Усі рішення влади мають прийматися відповідно до встановлених правових норм
6	Етична поведінка (Ethical conduct)	Суспільне благо та інтереси мають ставитися вище за індивідуальні інтереси чиновників
7	Компетентність та ємність (Competence and Capacity)	Спроможність суб'єктів публічної адміністрації оптимально здійснювати управління
8	Інновації та відкритість до змін (Innovation and Openness to Change)	Готовність до змін, впровадження інновацій
9	Стійкість та довгострокова орієнтація (Sustainability and Long-term Orientation)	Врахування потреб сучасності та майбутніх поколінь
10	Правильний фінансовий менеджмент (Sound Financial Management)	Участь громадськості у бюджетному плануванні, міжмуніципальна солідарність
11	Права людини, культурне різноманіття та соціальна згуртованість (Human rights, Cultural Diversity and Social Cohesion)	Забезпечення поваги, захисту та реалізації прав і свобод людини, заборона дискримінації
12	Підзвітність (Accountability)	Відповідальність органів публічної адміністрації та службовців за свої рішення

Підготовлено автором на основі: [1]

Для оптимізації державного регулювання МСБ , на нашу думку, необхідно ці принципи застосувати до українських реалій для бізнесу та влади, які у 2017 році вдало і сконцентровано визначив І. Бураковський, виділивши такі проблеми: попит і реалізація; мобільність робочої сили; інформаційне забезпечення бізнесу; якісні зміни на ринку праці; можливості для власної справи; кооперація МСБ; участь державних адміністрацій; міжрегіональна конкуренція за інвесторів та підприємства; інфраструктура; безпека підприємництва [22]

Аналіз публікацій вітчизняних авторів 2001-2022 років свідчить про зростання уваги до процедури прийняття управлінських рішень та участі у цьому процесі представників громадськості і бізнесу. Прямим наслідком непрозорості та нестачі інформації визнається неефективність використання бюджетних ресурсів, що призводить до збільшення витрати державних коштів без досягнення визначених цілей політики влади. Очевидно, що це спостереження маємо взяти до уваги при виробленні пропозицій щодо удосконалення державної політики регулювання МСБ.

М.І. Лахижа у публікації 2009 року стверджує про ключове значення для процесу модернізації українського суспільства респонсивності (чутливості) , пропонуючи розуміти цей термін, як з одного боку, вміння влади працювати з інформацією, а з іншого – вміння громадськості усвідомлювати проблеми, ставити їх перед владою та добиватися вирішення [116, с. 3-4]. У цьому відношенні запропоновано розглядати соціальну мобілізацію не лише як протест проти влади, а і як ресурс соціального діалогу та підтримки.

Т.М.Лозинська розглядає респонсивність як нову ознаку маркетингу на продовольчому ринку, наголошуючи, що респонсивність розглядається як вимога до управління взагалі, особливо у сфері обслуговування, включаючи й надання послуг органами державної влади та місцевого самоврядування» [122, с.174].

На думку А. Колодій, чутливість (респонсивність) є інтегральним показником, відмінності в змістовому наповненні якого визначаються також моделлю демократії (елітарна, деліберативна, учасницька) [100].

Розглядаючи респонсивність на прикладі взаємовідносин органів влади та представників МСБ, доцільно взяти до уваги, що органи влади можуть і повинні полегшити для представників МСБ процес «управління взаєминами зі споживачами» (англ. Customer Relationship System –CRS), використовуючи свої можливості для аналізу ринку, виявлення запитів споживачів та пов'язуючи перспективи розвитку МСБ із запитами населення.

Оптимальним можна вважати варіант, коли влада вивчає та враховує інтереси МСБ, а він, у свою чергу, намагається окрім власних інтересів, усвідомлювати й інтереси суспільства та держави. По суті мова йде про досягнення певного компромісу на основі виявлення та реалізації спільних інтересів. Очевидно, що такий дещо ідеалістичний підхід має більше можливостей для реалізації на місцевому рівні, враховуючи високу міру включеності представників МСБ у життя територіальної громади та, з іншого боку, зацікавленість населення та органів місцевого самоврядування у розвитку такого бізнесу.

Змальовуючи загальні критерії та індикатори демократичного функціонування органів влади, виділяють інституційне забезпечення ними відповідальності та чутливості управлінських процедур і відповідність держслужбовців [100, с. 54-55].

Наступним перспективним напрямом змін можна назвати розвиток публічно-приватного партнерства (ППП), яке Європейською економічною комісією ООН (UNECE), визначається як інноваційна довгострокова контрактна угода щодо розвитку інфраструктури та надання публічних послуг [307, с. 5]

Українськими вченими (Єгоричева С.Б. та Лахижа М.І.) PPP визначається як комплексний механізм поєднання зусиль органів влади і

приватних суб'єктів для оптимізації процесів створення та використання об'єктів інфраструктури та надання публічних послуг [74,с.3].

Виявляючи специфіку PPP в посткомуністичних країнах, ці вчені приходять до висновку про успішність таких проектів у країнах зі стабільним політико-правовим та соціально-економічним середовищем. У країнах, що відстають в реформах, включаючи й Україну, увага влади до PPP є більше даниною моді, ніж справжніми намірами залучити бізнес до вирішення тих питань, якими прийнято опікуватися владі. Значною мірою такий підхід викликаний і корупційною складовою.

Тому суттєвим для досягнення успіху є інституційний розвиток PPP – якісне правове та організаційне забезпечення [74, с. 244-246].

Розвиток публічно-приватного партнерства та респонсивність тісно пов'язані зі становленням адаптивного управління, яке вже неодноразово було предметом наукових досліджень. В першу чергу варто назвати монографію 2011 р. «Адаптивна парадигма моделювання економічної динаміки: монографія» [98], автор якої - Ю.В. Коляда – пропонує застосування в економіці загальновизнаних здобутків математичного моделювання у сфері природознавства.

Нами проаналізовано також праці в цьому напрямі вчених Київського національного економічного університету – Ю.В. Коляда, Т.В. Кравченко, В.І. Трухановського [101] та монографії і посібники на дану тему вчених інших українських університетів: Здрок В.В, Паславська І.М. (Львів) [79], О.М. Гладка, І.М. Карпович, А.М. Сінчук (Рівне) [144] та інші, які свідчать про широку географію та значну увагу до тематики моделювання економічної динаміки.

Варто відмітити також публікації З. Калініченко (Дніпро), яка сутність поняття адаптивного управління бізнес-системами визначає як управлінську діяльність, спрямовану на підтримку сталого розвитку та рівня конкурентоспроможності [90]

Слід звернути увагу і на науковий журнал «Адаптивне управління: теорія і практика, який видається з 2016 року (Серія «Економіка»). Засновниками журналу є ГО «Школа адаптивного управління соціально-педагогічними системами» та Українська інженерно-педагогічна академія.

Мета адаптивного управління – діагностувати все, що відбувається в середині та зовні системи і на основі цього планувати майбутнє.

Головним фактором для адаптивного управління є підтримка стабільності системи в умовах змінного середовища.

Розгляд адаптації, як пристосування найбільш поширених і характеризує саме суть адаптації та може використовуватися у будь-якій галузі науки. Таке значення адаптації використовують в тих випадках, коли говорять про загальні питання, не заглиблюючись у суть проблеми.

Адаптацію розглядають як механізм економічного і соціального регулювання, який дозволяє системі зберігати чи керувано змінювати напрям і темп розвитку залежно від впливу внутрішніх та зовнішніх чинників.

Визначення адаптації як процесу цілеспрямованої зміни параметрів, структури і властивостей будь-якого об'єкту відповідно до змін, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі є універсальним. У ньому немає обмежень за можливостями підприємства, воно достатньо конкретне й відображає сутність поняття «адаптація».

Водночас потрібно зробити застереження, що сьогодні піддається критиці підхід на основі адаптивних сподівань - згідно з яким люди формують свої очікування того, що станеться в майбутньому, на підставі того, що відбулося в минулому. Тому пропонується підхід на основі раціональних очікувань та відсутності чіткої перспективи.

М.І. Олексюк вважає, що адаптивне управління – це управління за цілями, а управління за відхиленнями називає регулюванням. Адаптивне управління охарактеризовано як вибір оптимального способу досягнення мети, спосіб збереження цілей та коригування поточних показників [170]

Поняття адаптивності все ширше застосовується у наукових дослідженнях з економіки та права. Етимологія терміну "адаптація" походить від латинського adaptation – пристосування, а семантика має свої особливості, залежно від науки, що використовує даний термін. Мова йде про адаптацію законодавства, економіки, конкретних підприємств до умов ринкової економіки.

Зокрема, Б. Данилишин пише про адаптивну економіку України, відзначаючи тяжкі наслідки війни та констатує, що український бізнес та населення демонструють високий рівень адаптивності [52]

С.І. Оліферук розкриває сутність та ознаки адаптивного управління у зв'язку з розвитком сільського господарства. Звертається увага на неадаптованість та несформованість системи управління розвитком економіки України в цілому та сільського господарства, зокрема. Відзначено також, що адаптивне управління в процесі реалізації проводить корекцію державної політики відповідно до мінливих умов зовнішнього середовища та зростаючих потреб і вимог суспільства [171]

Необхідність адаптації управління обумовлюється, передусім, інтенсивними структурними зрушеннями, що, як відзначає І.В. Мілаш, адекватного ускладнення підсистеми управління

Тому проблеми адаптації публічного управління до середовища, що змінюється, поступово вийшли на одне з перших місць у розвитку теорії стратегічного управління [138]

Вчені вказують на особливу важливість адаптивного управління для забезпечення розвитку МСБ, пов'язуючи його з необхідністю змінювати державні інструментарії у станах невірноваженості, мінливості, нестабільності та трактує як сталий процес пристосування підприємства до зміни ситуації на ринку, процес самовідновлення, стабілізації й прогресу, впорядкування динамічної системи, можливість створювати механізми пристосування тощо (С.Б. Алексєєв, І.В. Бондарєва, О.І. Гончар, Т.В. Гринько, Ж. Крисько, С.В. Кудлаєнко, Н.М. Кулик, М.І. Олексюк, Т.М. Соколенко) .

Так, Н.В. Голич вважає, що адаптивність закладена ще з початку в малому бізнесі, який працює в конкурентному середовищі та в умовах децентралізації влади. МСБ доводиться адаптуватись до змін у господарському середовищі. Основною перевагою МСБ в умовах добровільного об'єднання територіальних громад та сучасного ринку названо набагато більшу гнучкість, ніж великих підприємств, швидку реакцію на зміни попиту, вміння сприймати проблеми та адаптуватися до них [40, с. 53].

Суттєвою з точки зору нашого дослідження є пропозиція Т.Л. Наливайко розглядати адаптивне управління як суб'єкту управління стосовно об'єкта управління щодо пристосування, зміни характеристик тощо для забезпечення сталого розвитку [149]

Такий підхід вдало доповнюється виділенням принципів адаптивного управління бізнесом (З. Калініченко): оптимальності, кооперування, необмеженості простору, упорядкованості заповнення простору, збалансованості [90, с. 224]

На нашу думку, поняття адаптивності потрібно сприймати ширше, маючи на увазі, з одного боку, адаптацію МСБ загалом до зміни соціально-економічної і політичної ситуації, а з іншого – адаптацію публічного управління до потреб МСБ – від бюрократичного до адаптивного підходів. Оптимізація державного регулювання сфери розвитку МСБ у даному випадку полягає у з'ясуванні наявних та майбутніх інтересів всіх сторін процесу (респонсивність) та вироблення стратегічного підходу і тактики їх максимального задоволення (адаптивне управління).

Розглядаючи респонсивність та адаптивне управління як необхідну умову оптимізації державного регулювання розвитку МСБ в Україні, необхідно осмислювати й механізми та інструменти їх забезпечення. Так, все більш суттєвого значення для розвитку МСБ набуває диджиталізація – впровадження цифрових технологій в процеси управління та виробництва. Українськими вченими вже вивчався феномен диджиталізації з точки зору публічного управління. Так, М. Лахижа вважає диджеталізацію процесом інформаційної

трансформації, який стосується як суспільства, так і влади [112]. Цей автор пропонує використати результати дослідження Л. Андерссона (Liri Andersson, консалтингова компанія This Fluid World) та Л. Ван дер Хейдена (Ludo Van der Heyden, професор INSEAD), які називають диджиталізацію реальністю, з якою стикається практично кожна фірма.

Сьогодні вже стало зрозуміло, що не лише великі компанії, а й МСБ можуть і повинні активно використовувати сучасні технології. Наприклад, застосування хмарних технологій дозволяє МСБ зменшити витрати на інфраструктуру, а цифровий менеджмент значно розширює їх можливості для встановлення ділових контактів.

Підтвердженням зростаючого значення диджиталізації економіки стало уведення у вищих навчальних закладах спеціальних дисциплін. Нами простежено цей процес на прикладі Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України (м. Київ), Національного університету Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка (м. Полтава), Полтавського торгово-економічного університету та Регіонального центру підвищення кваліфікації у Полтавській області -РЦПК (м. Полтава), у якому впроваджувалися окремі результати нашого дослідження. Саме на прикладі РЦПК помітне значне зростання до підвищення кваліфікації представників бізнесу та їх увага до нових технологій.

Суттєве значення має диджиталізація у всіх сферах економіки, наприклад – цифровізація банківських послуг. Існує статистика, що великі українські міста у 2018-2019 роках стали одними з найбільш проривних у світі за кількістю та якістю таких послуг. Особливо знадобилися напрацювання диджиталізації в період пандемії та воєнного стану. Як наголошують О. Матусова та В. Андреева, пандемія «стала поштовхом для бурхливих цифрових трансформацій процесів кредитування суб'єктів МСБ із застосуванням інноваційних підходів до надання послуг, ведення клієнтських заявок, консультаційного обслуговування, забезпечення доступу до необхідної інформації у режимі реального часу, програмного забезпечення (мобільні

додатки, онлайн-платформи, чат-боти, телеграм-боти), сегментації кредитного ринку і адресних кредитних продуктів, налагодження взаємовідносин у межах цифрових альянсів» [129, с. 128-129].

Наступним вимушеним поштовхом стали умови війни. МСБ змушений був активніше використовувати цифрові технології: частка підприємців, що приймають оплату в безготівковій формі, зросла майже до 90%., для третини з них така форма стала основною; активнішим стало і використання криптовалют.

Визнання однозначності перспективи поглиблення диджиталізації економіки стало незаперечним, що підтверджують наукові публікації. Так, Т.В. Омеляненко і К.О. Короткова пишуть про «ескалацію діджитал-трансформаційних процесів» [173].

Фахівці виділяють дві основні моделі впровадження електронного урядування у світі: західну та східну. Процес реформування публічного управління в умовах диджиталізації у західних країнах пов'язаний з реорганізацією публічної адміністрації на основі принципів “нового публічного управління”, а у східних країнах проекти впровадження електронного уряду здійснюються на базі принципів традиціоналізму та раціональної бюрократії [103].

Потрібно звернути особливу увагу на уявлення про напрями розвитку бізнесу та його регулювання з урахуванням диджиталізації. Так, економісти С.В. Онищенко, О.А. Маслій та А.Д. Глушко (Полтава), аналізуючи результати роботи українського МСБ в умовах пандемії, дійшли висновку, що в умовах сьогодення більше не можна покладатися на сформовані раніше уявлення про клієнтів. Для розвитку МСБ потрібно змінювати стратегію, враховуючи цифрові трансформації [174, с.44]. Посилаючись на аналітичні матеріали Світового банку, ці автори перераховують цифрові технології, які доцільно використовувати бізнесу (хмарні та мобільні, блокчейн, віртуалізація, ідентифікація, штучний інтелект тощо. На думку цих та інших авторів, більшість малих підприємств уже диджиталізовані через групові чати у

Telegram та Viber, проте для подальшого розвитку необхідне впровадження CRM і Task-трекінгу [309]

Особливу увагу українські вчені звертають на зростання значення для МСБ інтернет-торгівлі. Цікаві також пропозиції застосування комплексного підходу, Л. Лінгур, пропонує для підтримки такого формату інтегровану корпоративну інформаційну систему з трьох блоків: інфраструктура, інформаційно-комунікативна система та систему цифрового управління [120].

Відтак, зростає роль розробників програмних продуктів для МСБ. Наприклад, програмний продукт "BAS Малий бізнес" сприяє зростанню ефективності роботи компанії [300].

Водночас, необхідно враховувати, що диджиталізація приводить до суттєвих змін на ринку праці, що вже помітно. Наприклад, використовуючи можливості штучного інтелекту (ШІ), вчені передбачають значне витіснення з ринку праці представників таких професій, як бухгалтери, юристи, медпрацівники, водії, вчителі, маклери, консультанти тощо. Значна їх частина прямо пов'язана з МСБ.

Розглядаючи диджиталізацію як широкий процес змін за якого технологічні перетворення змушують державу та МСБ розвивати інфраструктуру, необхідно відзначити необхідність суттєвих інституційних змін.

Українськими вченими неодноразово наголошувалося на необхідності для України структурних реформ, Так, у науковій доповіді ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНА України» у 2015 році вказувалося на необхідність внутрішніх структурних трансформацій для оновлення базових механізмів суспільного розвитку. Наголошувалося, що без них, ні європейська інтеграція, ні зовнішня фінансова допомога не вирішать наявних проблем. Відзначалася також необхідність поєднання важелів державного регулювання і ринкових механізмів [267, с.3].

При розробці стратегії регулювання розвитку МСБ в період відбудови доцільно враховувати тенденції світового розвитку, що пов'язані з дбайливим відношенням до оточуючого середовища і ресурсів і теоретично обґрунтовані у моделях сталого розвитку та циркулярної (циркуляторної) економіки.

Ці тенденції світового розвитку вдало підмічені у доповідях найвідомішої футуристичної організації світу – Римського клубу, який був створений у 1968 році як самостійна міжнародна неурядова організація, метою якої проголошено створення методики аналізу проблем людства, пов'язаних з надмірним споживанням ресурсів та допомогти людству уникнути неминучого краху.

У 1972 році Римським клубом була представлена доповідь «Межі зростання» Донелли та Денніса Медоузів і Йоргена Рандерса на основі моделі „Світ-3”, розробленої професором Масачусетського технологічного інституту Джеєм Форестером. У 1974 році опублікована друга доповідь «Людство на роздоріжжі» (М. Месарович та Е. Пестель). Альтернатива стихійному розвитку економіки вбачалася у плановому управлінні на глобальному рівні. Наступні доповіді теж присвячувалися пошукам варіантів порятунку цивілізації. Серед інших варто виокремити доповідь 1980 року «Дороговкази у майбутнє», яку підготував відомий вчений українського походження Б. Гаврилишин, який передбачив розпад Радянського Союзу та запропонував методологію аналізу ефективності держав. У 2009 році Б. Гаврилишин доповнив перевидання своєї доповіді розділом «Україна: 20 минулих і 20 майбутніх років». Вчений вважав необхідним досягнення темпів зростання ВВП до 8-10% щорічно при зниженні інфляції за рахунок інноваційного розвитку та скорочення і зниження рівня адміністративних бар'єрів для МСБ.

На початку ХХ століття варто виділити доповідь 2005 року «Обмеження приватизації: як уникнути забагато доброго», автори якої (Е. Вайцеккер, О.Р. Янг, М. Фінгер) закликали забезпечити оптимальний баланс між можливостями й відповідальністю держави й приватного сектору з урахуванням всезростаючої ролі громадянського суспільства [308]

Поняття циркулярної економіки сформувалося на початку 1990-х років і розуміється як створення нових бізнес-моделей, зорієнтованих на заощадження ресурсів, впровадження замкнутого циклу виробництва, що дозволяє забезпечити захист навколишнього середовища.

Концепція циркулярної економіки близька до концепції «кругової економіки» чи замкнутого циклу виробництва, яка відображає доіндустріальний підхід майже до всіх галузей, де залишки сировини і продукції від процесів виробництва послідовно переробляють, щоб забезпечити їх ефективне використання та зменшення кількості відходів

У передмові до українського видання праці А. Війкмана і К. Сконберга «Циркулярна економіка та переваги для суспільства» [27] Президент Української асоціації Римського клубу В. Галасюк відзначив, що до циркулярної моделі економіки обіцяє створення нових ринкових ніш та нових бізнес-моделей. Україну може очікувати роль східноєвропейського хабу. Але для цього потрібні технологічні інновації, зміна поведінки, інвестиції та державне стимулювання» [27,с. 3].

У 1992 році на конференції в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) у аналітичному документі «Порядок денний на XXI століття» було започатковано формування концепції сталого розвитку - нової парадигми такого розвитку, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

У договорі про Європейський Союз (Амстердам, 1997 р.) принцип сталого розвитку закріплено як ключовий для всіх політик ЄС, що стимулювало увагу до цієї концепції всіх країн, що пов'язують своє майбутнє з ЄС. Зросла й увага науковців до аналізу завдань, що впливали з концепцій циркулярної економіки та сталого розвитку. Наприклад, в Україні було підготовлено та подано на розгляд органів влади кілька концепцій сталого розвитку та пропозиції з його окремих аспектів [121; 153]

Публічне управління сталим розвитком активно вивчалось представниками науки «Державне управління» та включалось до навчальних програм [47]

В період з 2015 року відбулися суттєві події, які стимулювали запровадження вимог сталого розвитку в більшості країн світу.

У 2015 році на Саміті ООН зі сталого розвитку у Нью-Йорку в рамках 70-ї ювілейної сесії Генеральної Асамблеї ООН глави держав і урядів узгодили напрямки світового розвитку і визначили 17 глобальних цілей сталого розвитку, які охоплюють 169 завдань [315]. Всі цілі взаємопов'язані, проте можна виділити кілька з них (8, 9, 10, 12) , які стосуються власне економічного розвитку та, зокрема, малого і середнього бізнесу:

Ціль 8. Сприяння безперервному, всеохопному і сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості і гідній праці для всіх.

Ціль 9. Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям.

Ціль 10. Скорочення нерівності всередині країн і між ними

Ціль 12. Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва.

Європейське законодавство значною мірою зорієнтоване на реалізацію концепцій сталого розвитку та циркулярної економіки, що впливає й на Україну внаслідок взятого нею зобов'язання гармонізувати національне законодавство з правом ЄС. Так, в Україні у січні 2015 року Указом Президента України було затверджено Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020", якою передбачалося чотири вектори руху

Стратегія передбачає в рамках чотирьох векторів руху. За вектором розвитку визначено завдання дерегуляції, податкової та фінансової реформи, екологізацію тощо [230].

Прикладом може бути також Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року (від 8 листопада 2017 р. № 820-р), яка

базується на шести директивах європейського парламенту та ради 1994 – 2006 років.

Отже, необхідність забезпечення сталого розвитку має обов'язково враховуватися при розробці стратегічних програм розвитку в Україні. Внаслідок впливу війни, окрім економічного аспекту, великого значення набуває й природоохоронний, потрібно посилити увагу до ресурсів, включаючи в першу чергу й увагу до людських ресурсів.

Очевидно, що без посилення уваги до цих факторів отримати необхідні іноземні інвестиції може бути проблематичним.

У більшості країн світу основним бар'єром для розвитку МСБ є обмежений доступ до фінансування. Аналіз свідчить, що ця проблема стоїть і в Україні, де кредитування МСБ залишається недостатнім, а більшість підприємств змішені задовольняти потреби у фінансуванні капітальних інвестицій за власні кошти.

Отже, можна відзначити нагальну потребу в активізації фінансування МСБ, що робить необхідним вироблення державою нової лінії відносин з комерційними банками, від яких вона може очікувати розширення переліку кредитних послуг та задоволення потреб МСБ.

Вже у 2014-2022 роках була зрозумілою необхідність особливої уваги до питань досягнення стабільності фінансового сектору в Україні загалом та в областях, де велися бойові дії. Після початку повномасштабної війни кількість таких територій значно зросла, а вплив війни помітно в усіх регіонах України.

Підтримка України міжнародними фінансовими організаціями, зокрема гарантії Групи Світового банку або Європейського банку реконструкції та розвитку, має сприяти полегшенню постконфліктного кредитування.

Водночас, залишається важливим питання заохочення банківських установ до розроблення цільових довгострокових програм кредитування МСБ з низьким рівнем відсоткової ставки та здійснення заходів, спрямованих на екологізацію діяльності МСБ (виробництво еко- та біопродуктів, впровадження “зелених технологій”).

Незалежна асоціація банків підтримує кредитування МСБ шляхом реалізації пілотних ініціатив у сфері нових методів кредитування. Підтримується нарощування потенціалу для полегшення доступу МСБ до фінансів.

Таку ж технічну підтримку та кошти може надавати банкам Німецько-Український фонд у рамках реалізації програм та проектів з підтримки фінансування МСБ. Процесу кредитування МСБ сприяє виконання Комплексних програм розвитку фінансового сектору України, яка спрямовані на відновлення кредитування української економіки.

Виникає також завдання гарантування кредитів. Відповідні схеми спрямовані на усунення перешкод для комерційних банків у сфері кредитування МСБ, у випадках відсутності відповідної застави.

Альтернативою банківського кредитування вважається використання кредитних ресурсів небанківських фінансових установ. Частина з них спеціалізується на кредитуванні суб'єктів МСБ.

Пропонується створення спеціалізованого бюро кредитних історій, яке дасть змогу корпоративним клієнтам підвищити рівень доступу до банківських кредитів МСБ.

Наступним вже перевіреним практикою інструментом регулювання та підтримки МСБ є лізинг, завдяки якому можна отримати необхідне нове обладнання. Попит на послуги з лізингу з боку суб'єктів МСБ зростає завдяки проведенню інформаційної кампанії. Водночас високі відсоткові ставки та відсутність податкових пільг для підприємств за спрощеною системою оподаткування можуть обмежити попит на послуги з лізингу [182].

В економічній літературі розглядається також проблематика венчурного капіталу та інші форми фінансування, серед них і маловідомі в Україні бізнес-ангели (неформальні інвестори) чи краудфандинг, які є популярними у Європі.

Зважаючи на це, слід також звернути увагу на питання регулювання сфери договірної права, особливо у частині забезпечення прозорості та захисту прав кредиторів у системах краудфандингу.

З цієї точки зору важливим є підвищення рівня поінформованості МСБ про можливості отримання коштів, технологій та знань за рахунок міжнародних програм та проектів. Наприклад, у межах Рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій “Горизонт 2020”, можна посилити інноваційний потенціал МСБ.

Особливої уваги вимагає також робота з людськими ресурсами, зокрема, шляхом популяризації підприємницької культури та забезпечення навчання підприємницьким навичкам. Розвиток людського капіталу визначається багатьма авторами необхідною умовою підвищення рівня інноваційності та конкурентоспроможності підприємництва.

Такий підхід повинен реалізовуватися в усій системі освіти, зважаючи на існуючу невідповідність між результатами роботи системи освіти і потребами суб’єктів МСБ. Часто власники МСБ, визнаючи важливість підвищення професійного рівня своїх працівників, не з готові виділяти кошти на їх навчання як з метою заощадження, так і боячись втратити кваліфікованого працівника.

Аналіз динаміки розвитку підприємництва та його проблем показує, що в Україні більшість працездатного населення схильна до пошуку роботи та працевлаштування, а не до провадження підприємницької діяльності.

Крім того, значна частина підприємців із сфери МСБ перебуває у трудових відносинах із замовниками їх послуг.

Результати незалежних досліджень показують, що самозайнятість є адаптаційною стратегією, яку більшість людей використовує для отримання додаткового доходу, а не як шлях до реалізації власних ідей або незалежності від роботодавців

Однією з причин такого становища залишається негативне сприйняття підприємництва та образу підприємця, що у науковій літературі трактується як відображення пострадянської економіки.

Тому особливого значення набуває підвищення рівня поінформованості громадян про особливу роль приватної власності та бізнесу в сучасному

суспільстві, що має бути основою для збільшення кількості суб'єктів МСБ. Проведення заходів з популяризації підприємництва, наприклад, конкурсів для суб'єктів МСБ, в тому числі “Кращий підприємець/новатор/експортер”, Європейського тижня МСП в Україні, є надзвичайно важливим.

Пропонується також починати роз'яснювальну роботу зі школи через проведення вікторин, конкурсів, турнірів тощо. Підтримка цих проектів державою на рівні країни та регіонів необхідне з організаційної точки зору

Позитивно слід відзначити ініціативи Міністерства освіти і науки України, яке з 2018 року розпочало впровадження підприємницької компетентності у навчальні плани. При цьому рекомендується враховувати кращі зарубіжні та вітчизняні практики розвитку МСБ.

Підприємницька компетентність формується в першу чергу через реалізацію змістової лінії «Підприємливість та фінансова грамотність». Впроваджується також підготовка вчителів за новими (інноваційними) методиками викладання.

Наступним етапом підготовки є популяризація МСБ у спеціальних та вищих навчальних закладах. Доцільним вважається залучення суб'єктів МСБ до співпраці, спільне проведення профорієнтаційних заходів тощо.

Особливо важливе в сучасних умовах і неформальне навчання населення з економічних питань, що має сприяти зростанню ефективності МСБ та забезпеченню його сталого розвитку.

Посилення уваги держави та диджиталізація збільшують доступність послуг для підприємців для більшої кількості суб'єктів МСБ. В першу чергу це стосується отримання інформації про міжнародні ініціативи (програми, проекти, кошти), оскільки державне фінансування залишається обмеженим [260].

Зарубіжний досвід підтверджує вирішальне значення розвитку ринку послуг, які часто спрямовані на підвищення ефективності діяльності суб'єктів МСБ. Такий розвиток можна стимулювати відповідними державними та регіональними ініціативами (ваучери, співфінансування тощо). Уваги потребує

також забезпечення доступності таких послуг у регіонах, зокрема в сільській місцевості.

Важливу роль у розвитку МСБ мають відігравати громадські об'єднання підприємців. Сьогодні вони вже виконують важливу роль в підтримці розвитку МСБ через інформування, а також шляхом надання навчальних послуг, забезпечення підтримки та захисту своїх членів та інше.

Необхідність популяризації громадських об'єднань представників МСЮ очевидна і має бути вигідна як державі, так і суспільству. Проте комплексну інформацію про кількість об'єднань підприємців, перелік та обсяг послуг, які вони надають знайти важко. Результати досліджень 2016-2020 років свідчать, що об'єднання підприємців охоплюють один чи кілька секторів економіки, мають різну спрямованість, малоконтактні

Більш відомими є Регіональні торгово-промислові палати, які були утворені в усіх областях України і є важливим ресурсом стимулювання розвитку МСБ.

Держава з точки зору оптимізації регулювання МСБ не повинна забути про академічне підприємництво, яке розвивається сприяючи передачі знань і технологій від сфери науки і вищої освіти в сектор підприємництва. Це відповідає ідеї поєднання науки та практики, що може сприяти його інноваційності та конкурентоспроможності. Водночас існує думка, що рівень академічного підприємництва невисокий через неефективну інфраструктуру його підтримки. Існуючим у системі вищої освіти і в державних наукових установах науковим паркам, бізнес-інкубаторам та іншим аналогічним закладам не вистачає ресурсів і потенціалу.

Доцільно також налагодити співпрацю між установами. Її обмеженість не дозволяє скористатися потенційною економією на масштабі та позитивними результатами навчання.

Необхідна державна підтримка і співробітництву владних інституцій з вищими навчальними закладами, спрямована на підтримку академічного підприємництва із зосередженням уваги на МСБ, основними формами такого

підприємництва є віртуальні інкубатори та наукові парки, які використовуються для забезпечення обміну теоретичними напрацюваннями, а також – практичним досвідом. Важливим є також залучення груп експертів через створення мережі консультантів (менторів) як з різних галузей економіки, так і з органів влади.

Періодично звертається увага також на необхідність забезпечення можливостей для стимулювання економічного розвитку шляхом створення кластерів - галузевих, територіальних, добровільних об'єднань підприємницьких структур, які тісно співпрацюють із науковими (освітніми) установами.

Форми підприємницької об'єднань в Україні визначені статтями 120 та 127 Господарського кодексу України . Це асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, а також передбачені законом інші об'єднання - союзи, спілки, асоціації підприємців, тощо).

Кластер може існувати в межах однієї з таких організаційно-правових форм або бути окремою формою об'єднання підприємств.

Кластеризація особливо активно обговорювалася у 2015-2017 роках, коли мова йшла навіть про «кластерну революцію в Україні». Проте згодом ця проблематика стала менш актуальною. Можливо, тому досі кластери менш помітні в економіці. Більшість з них в Україні існує у будівництві та сільському господарстві. Проблемою залишається нерозвиненість кластеризації у високотехнологічних сферах (окрім інформаційних технологій).

Тому стоять завдання підготовки та реалізації комплексних програм для підтримки перспективних кластерів у різних сферах економіки. Необхідним визнається також прийняття спеціального закону про кластери.

Проблемою залишається в Україні низький рівень витрат на дослідження та слабкий зв'язок між сектором досліджень і розробок і реальним сектором економіки, що гальмує розробку нових технологій та продуктів і послуг. Суб'єкти МСБ демонструють низький рівень інновацій (13,1 відсотка опитаних суб'єктів МСБ порівняно з майже половиною опитаних в ЄС).

Отже для підтримки інновацій потрібно в першу чергу підтримувати інноваційні МСП. Цю мету легше досягти, використовуючи переваги міжнародної співпраці та фінансування з боку ЄС [179].

Здійснений нами аналіз інформаційних матеріалів Кабінету міністрів України, Міністерства економіки та інших центральних органів влади свідчить про активізацію роботи щодо оптимізації регулювання діяльності бізнесу, що особливо помітно після інтенсифікації процесу європейської інтеграції.

Так, на низці зустрічей представники Міністерства економіки обговорювали з вітчизняними підприємцями інструменти, які спрощують ведення бізнесу. Зокрема, акцентували на законодавчих процесах з дерегуляції та зниженні тиску на підприємців з боку контролюючих органів, а також - на програмах підтримки, які держава пропонує бізнесу, та залучає до цього міжнародні фінансові інституції. Зокрема, у вересні 2022 року Кабінет міністрів України схвалив та передав на розгляд Верховної Ради України Проект Закону щодо прискореного перегляду інструментів та механізмів державного регулювання господарської діяльності [216].

Законопроект спрямований на оптимізацію роботи щодо регулювання бізнесу шляхом усунення недосконалих та застарілих норм права, уніфікації процесів їх зміни тощо. Автори проекту використали світову практику системного перегляду недосконалих чи застарілих норм під назвою «Умова заходу сонця» згідно якого у документі встановлюється дата закінчення його чинності. Продовжити дію документа можна лише внісши до нього зміни. Проектом також передбачено створення Комісії з питань прискореного перегляду інструментів державного регулювання на чолі з першим Віце-Прем'єр-міністром. Законопроект пропонує створення Єдиної державної електронної системи дозвільних документів, яка має забезпечити диджиталізацію інструментів регулювання бізнесу.

Суттєвою є спроба закріпити у законі визначення поняття "інструменти державного регулювання господарської діяльності". До них віднесено ліцензії, документи дозвільного характеру та інші результати надання адмінпослуг

органами влади без отримання яких суб'єкти господарювання не можуть провадити господарську діяльність. Проектом передбачено їх скорочення з 1200 до 500-600. Уряд на підставі пропозицій Комісії має затвердити Виключний перелік інструментів регулювання бізнесу [258]

Аналіз виступів керівників Кабінету Міністрів України свідчить про їх прагнення працювати на перспективу. Зокрема, це стосується підходів до виокремлення пріоритетів та створення необхідних інституцій. Так, Перший віце прем'єр-міністр – Міністр економіки України Юлія Свириденко, виступаючи на Київському міжнародному економічному форумі 17 листопада 2022 року назвала ключовими напрямками роботи Уряду в економічній сфері стабілізацію економіки і закладання основ для відбудови України та післявоєнного розвитку економіки, який патріотами України омріюється як українське економічне диво, за прикладом повоєнної відбудови Німеччини, Південної Кореї, досвіду Ізраїлю та інших держав.

Відзначено, що вже зараз в Україні проводиться робота над створенням відповідної нормативної бази, залученням інвестицій, забезпеченням страхування ризиків. Наголошено на важливості діяльності Фонду відновлення, який має акумулювати кошти зарубіжних партнерів та вітчизняного бізнесу на реалізації проектів дорожньої та соціальної інфраструктури. Значна увага приділяється забезпеченню як для зарубіжних, так і для вітчизняних для інвесторів страхування військових ризиків, зокрема, тривають переговори України з експортно-кредитними агентствами країн G7 [253]

Незважаючи на напружену політичну, військову та економічну ситуацію, переважна більшість потенційних інвесторів підтримують перспективу європейської та євроатлантичної інтеграції України і вже зараз готові розглядати проекти в секторах, які традиційно дають конкурентні переваги та спрямовані на відбудову України. Вже в листопаді 2022 року на новоствореній платформі Advantage Ukraine, презентація якої відбулася 6 вересня за участі Президента України, було зафіксовано понад 400 інвестиційних запитів як від потенційних інвесторів та пропозицій проектів у різних галузях. У першу чергу

йдеться про металургію, технологічне сільське господарство, військові та аерокосмічні технології, IT та military-tech на основі IT-рішень [84].

Проведений нами аналіз точок зору вітчизняних та зарубіжних експертів з питання перспектив післявоєнної перебудови України свідчить про розходження точок зору та дозволяє закумулювати інформацію про переваги і недоліки, з якими стикаються нинішні та потенційні інвестори в Україні.

До переваг можна віднести: надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС; скасування мит та квот на український експорт; безвіз для транспорту; зручне для торгівлі географічне положення; розвинута транспортна мережа; відкритість економіки; недооціненість активів через довоєнні політичні ризики; активний процес диджиталізації; високий рівень освіченості населення; активна державна підтримка бізнесу; створення страхових фондів для інвесторів; спрощені юридичні процедури для ведення бізнесу; державна гарантія безпеки інвестицій

Основними можна вважати такі недоліки: політичні ризики; негативні наслідки воєнних дій; високий рівень корупції; необхідність зміни структури економіки України, подолання олігархічної спрямованості; низький рівень платіжної спроможності населення.

З метою забезпечення проведення прискореного перегляду інструментів державного регулювання господарської діяльності передбачалося утворення відповідної Комісії, проте станом на березень 2023 року новий закон не був прийнятий.

Черговий крок для дерегуляції бізнесу зроблено на засіданні Кабінету Міністрів України 13 січня 2023 року, де було створено Міжвідомчу робочу групу з питань прискореного перегляду інструментів державного регулювання господарської діяльності (МРГ з дерегуляції). Важливо, що до групи включено й міністра цифрової трансформації

Попередній аналіз нормативно-правового поля державного регулювання економічної діяльності виявив понад тисячу інструментів, з них: дозволів - 528,

ліцензій - 224, погоджень - 157, висновків 145, свідоцтв - 121, декларацій 55, повідомлень -42, посвідчень 23.

Тому основними завданнями МРГ з дерегуляції названо координацію дій органів державної влади для забезпечення зменшення кількості та оптимізації інструментів державного регулювання бізнесу.

За оприлюдненими даними Міністерства економіки України [169], вже у лютому- березні 2023 року МРГ з дерегуляції провела значну аналітичну роботу. Сформовано пропозиції щодо скасування чи оптимізації більше 70% інструментів державного регулювання зі сфери компетенції Міністерства економіки та більше 80% – Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. Запропоновано також скасувати або оптимізувати третину чинних інструментів державного регулювання.

МРГ з дерегуляції рекомендувала скасувати 49% застарілих та неактуальних, а також дублюючих та обтяжливих для бізнесу видів ліцензій, дозволів, погоджень і та ін., а ще 25% інструментів –запропоновано осучаснити. МРГ з дерегуляції також рекомендувала оптимізувати інструменти державного регулювання, що необхідні для захисту інтересів держави.

У березні 2023 року на засідання уряду йшлося про розширення релокованих підприємств, фінансування малого та середнього бізнесу через Експортно-кредитне агентство та страхування військових ризиків.

Системно має змінити підходи до державного нагляду, запроваджуючи нові принципи взаємодії держави і бізнесу й підготовлений урядом Проект Закону про основні засади державного нагляду (контролю), який у березні 2023 року Комітет Верховної Ради України з питань економічного розвитку рекомендував до розгляду парламентом. Варто відзначити, що подання проєкту закону було здійснено ще у серпні 2021 року, але проєкт було направлено на доопрацювання згідно з висновками Комітету з питань інтеграції України з Європейським Союзом (12.10.2021) та Комітету з питань бюджету (01.12.2021) [2015]. Зокрема, варто особливу увагу звернути на зауваження щодо

необхідності дотримання принципів інформування громадськості та правової визначеності.

Основним завданням нового закону має бути переорієнтація системи нагляду з карально-репресивної на превентивну і ризик-орієнтовану, за якої держава має стати сервісом для громадян та бізнесу. Як наголошується у Пояснювальній записці, Проєкт закону №5837 особливо важливий для зміни системи державного контролю, пропонує сучасні рішення для бізнесу, а також ліквідовує неефективні та обтяжливі норми державного контролю, посилюючи водночас контроль громадськості в даній сфері (добровільне страхування цивільної відповідальності діяльності підприємців, добровільний аудит діяльності підприємців як попереджувальний захід, відповідальність керівника тощо).

Суттєвим, на нашу думку є прагнення авторів проєкту розширити та вдосконалити функціонал Інспекційного порталу. Передбачено для підприємців, що контроль та обмін документами можна буде здійснювати через е-кабінет з можливістю подання скарг та обґрунтування відмови від комплексної перевірки через е-систему тощо.

Одночасно подано проєкт Закону про внесення змін до Кодексу про адміністративні правопорушення щодо підвищення відповідальності посадових осіб органів державного нагляду (контролю) (№5838), яким посилюється відповідальність посадових осіб органів державного нагляду за порушення вимог законодавства в сфері державного нагляду. Передбачено значне збільшення суми адміністративних штрафів.

3.2. Особливості та перспективи оптимізації державного регулювання малого та середнього бізнесу на регіональному та місцевому рівнях

Проблематика оптимізації регулювання МСБ на регіональному та місцевому рівні цікава в рамках нашого дослідження з кількох точок зору. По-

перше, з'ясування рівня диференціації; по-друге, виокремлення та узагальнення проблем; по-третє, узагальнення практики регулювання діяльності МСБ тощо.

Проблема територіального розвитку МСБ та його регулювання в регіонах неодноразово досліджувалася українськими вченими – Бураковський І., Воробей В., Голич Н.В., Гринчук Н.М., Дончак Л.Г., Осадчий Є., Панухник О.В., Сушкова О. та інші. Низка публікацій 2014-2021 років пов'язана із забезпеченням регіональної економіки в умовах децентралізації та осмисленням забезпечення економічної спроможності територіальних громад, що значною мірою пов'язувалося з розвитком МСБ. Обґрунтовувалася теза, що маючи владні повноваження та фінансові ресурси, органи територіального самоврядування повинні спрямувати зусилля на покращення інфраструктури та бізнес-клімату в регіоні, запровадження інновацій та розвиток нового виробництва суб'єктами МСБ.

Варто зазначити значну роль у осмисленні та підготовці цих матеріалів вчених НАДУ при Президентіві України, Інституту Громадянського Суспільства та інших вищих навчальних і наукових закладів, які переважно діяли в рамках грантових програм. Наприклад, Програма USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE) реалізується до 2025 року міжнародною організацією Глобал Ком'юнітіз (Global Communities) і фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID). Активно працюють в Україні канадські, японські урядові проекти. Значну роль відіграють програми сприяння розвитку територіальних громад, що підтримуються ЄС та його членами [141].

Як наголошувала Н.М. Гринчук у публікації 2018 року, запорукою успішності місцевого економічного розвитку стають наразі: «врахування реалій глобалізації (у т. ч. нових економічних, технологічних, політичних і регуляторних чинників змін), важливість партнерства з приватним сектором; формування «ланцюжків доданої вартості»; інноваційність та креативність як єдина конкурентна перевага, що має сталий характер; системність та комплексність конкурентоспроможності, неможливість вдосконалення її

складових поодинці; врахування інтересів широкого кола всіх зацікавлених осіб та партнерів, їх співпраця; пристосування до змін, необхідність «іти в ногу з темпом змін»; підтримка інтегрованої політики розвитку для міст і сільської місцевості – визнання факту взаємодоповнюваності; чутливість до потреб громади, інклюзивність, прозорість та підзвітність громаді» [49, с. 229]

Водночас відмічено багато проблем, які в першу чергу пов'язані з відсутністю загального розуміння необхідності, а також відсутність практики застосування маркетингу в управлінні територіями [50,с. 3]

На наш погляд, процес децентралізації публічного управління в Україні не завершено, внаслідок кількох факторів, в першу чергу – екстремальність ситуації з коронавірусом та агресією Росії. Цей фактор знижує можливості регіональних влад для впливу на економічні процеси.

Як зазначено у Комплексній програмі розвитку МСП у Полтавській області, Суб'єкти господарювання основними загрозами на шляху розвитку малих та середніх підприємств області зазначили зношеність основних фондів, високий рівень монополізму в транспортній та енергетичних сферах та територіальну диференціацію. Діяльність майже половини МСП (51,1%) діють лише в межах власного регіону[217]

Отже, постає завдання створення умов для виходу МСБ на національний та міжнародний рівень.

В умовах відновлення економіки України значної ролі набуває підтримка МСБ у регіонах. Запропоновано кілька авторських методологій оцінки ролі МСБ в регіонах, які стосуються як їх ваги в економіці регіонів, так і в її окремих напрямках (інноваційність, ринок праці тощо), наприклад; Бутко М. П., Попело О.В. [23]; Підгорний А.З. [132] ; Стрілець В.Ю. [256] та інші.

Так, авторську методику оцінювання вагомості ролі малого бізнесу у розвитку регіональної господарської системи запропонувала Н.Т. Шадура-Никипорець, що дозволило їй за даними 2013 року виокремити групи регіонів:

1) регіони з незначним впливом малого підприємництва: Дніпропетровський, Донецький, Київський, Луганський та Полтавський регіони. Господарський комплекс цих регіонів формується під впливом середнього та великого бізнесу;

2) регіони посередньої сили впливу малого підприємництва: АР Крим, Волинський, Житомирський, Закарпатський, Запорізький, Івано-Франківський, Кіровоградський, Львівський, Миколаївський, Хмельницький, Черкаський та Чернігівський регіони. На формування господарського комплексу цих регіонів середній та великий бізнес чинять більший вплив, ніж малий;

3) регіони вагової сили впливу малого підприємництва: Вінницький, Одеський, Херсонський та Чернівецький регіони. На формування господарського комплексу цих регіонів малий бізнес чинить домінуючий вплив [288, с. 211-212].

Констатуючи поглиблення асиметрії та відзначаючи, що ступінь впливу функціонування малого бізнесу на господарський комплекс регіону носить диференційований характер, Н.Т. Шадура-Никипорець запропонувала під час розроблення заходів активізації малого підприємництва переміщення уваги з макро- на мезорівень.

Показники діяльності суб'єктів МСБ у регіональному розрізі свідчать про, що найбільше фізичних осіб - підприємців функціонує у Харківській області (537 на 10 тис. осіб та 8,7 відсотка загальної кількості зайнятих працівників у фізичних осіб - підприємців).

Області з високим рівнем міського населення мають і високий рівень концентрації суб'єктів підприємництва. Крім того, центральна частина України має нижчі показники концентрації МСБ через свою наближеність до м. Києва. [130].

Суттєві міжрегіональні відмінності в розвитку МСБ зумовлені впливом певних тенденцій розвитку нашої держави. Тривалий час динамічний розвиток економіки України мав екстенсивний характер, відбувався за рахунок традиційних видів економіки і не супроводжувався структурними змінами. Продовжувалося зростання традиційних промислових центрів, а регіони з

більш низьким рівнем промислового потенціалу залишалися у стані стагнації. Існує також типовий для більшості постсоціалістичних країн феномен «столичного максимуму» ділової активності. Концентрація ділової активності у столиці має значний вплив на формування міжрегіональних відмінностей розвитку МСБ та зростання диспропорцій регіонального розвитку за більшістю показників.

Проте зазначимо, що значий вплив на рівень соціально-економічного розвитку як країни, так і регіонів має не чисельність МСП підприємств, а результативність їх діяльності.

Проведений нами аналіз обласних програм розвитку малого та середнього бізнесу, переважно на 2020-2027 роки, свідчить про схожість проблем. Водночас помітно й певні регіональні особливості. Наприклад, Комплексна програма розвитку малого с середнього підприємництва у Полтавській області на 2021-2023 роки відзначає, що діловий клімат Полтавщини є більш сприятливим для підприємництва, ніж в інших регіонах. Проте в загальнодержавних програмах Полтавщину не відносять до першої п'ятірки найбільш зручних для бізнесу регіонів. Серед проблем відзначено: незахищеність бізнесу, непрофесійний менеджмент МСП і організаційно слабкі бізнес-об'єднання.

Цікавими є вміщені у програмі результати експрес-опитування підприємців області щодо перепон для розвитку їх бізнесу. 45% опитаних відзначили занадто високі ціни на енергоносії. Крім того, названо такі проблеми, як: дефіцит кваліфікованої робочої сили, плінність кадрів; брак обігових коштів; висока вартість сировини та матеріалів; надмірний регуляторний тиск; відсутність доступного, довготривалого фінансування та високі ставки за кредитами; зростання витрат на виробництво [217]

Цікавими є також результати усного опитування власників та працівників підприємств МСБ у Полтавській області, які проводилися постійно під час роботи над дисертаційним дослідженням.

З практичної точки зору можна виділити основні проблеми з якими стикаються представники МСБ в Полтавській області (схожі проблеми й в інших регіонах України), а саме:

1. Потреба в коштах для:

- закупівлі сировини, матеріалів, товарів, які різко загострилися в період війни. Через розірвані логістичні шляхи та знищення або окупацію великої кількості підприємств та організацій, які були постачальниками сировини та комплектуючих для виробництва і товарів, представникам МСБ потрібно шукати нових постачальників, які часто знаходяться за кордоном(Турція, Китай, Польща ...). Отже, товари і сировина мають вищу ціну;
- здійснення логістики. Дається взнаки значне здорожчання логістики, так як левова доля перевезень- це автомобільний транспорт(морський і авіаційний для представників МСБ через війну не доступний). Логістичний час на поставку збільшується і кошти заморожуються;
- придбання нового обладнання, що дає змогу виробляти якісний конкурентоспроможний товар в достатніх обсягах і відповідної якості, який можна буде експортувати так як внутрішній ринок зараз дуже специфічний і не всі товари та послуги на ньому користуються попитом на відміну від європейського ринку. Отже, на застарілому обладнанні в нинішніх реаліях неможливо налагодити ефективне виробництво і підтримувати високий рівень оплати праці;
- придбання та впровадження новітніх технологій виробництва та інтелектуальної власності;
- придбання нерухомого майна для здійснення господарської діяльності;
- релокації і налагодження виробництва, якщо підприємство знаходиться поблизу зони ведення бойових дій;

- потреба в приміщеннях належного стану та з доступною орендною платою, особливо для виробництва, для ведення господарської діяльності(індустріальні кластери та індустріальні парки);

2. Потреба в кваліфікованих людських ресурсах. Представники МСБ стикаються з нестачею кваліфікованих і некваліфікованих працівників. До основних причин можна віднести такі:

- міграційні процеси;
- вимушений виїзд громадян;
- небажання працівників з закордону працювати в Україні через війну;
- мобілізація громадян;
- загибель або каліцтво громадян через війну;
- не високий, порівняно з країнами ЄС рівень оплати праці, який не стимулює людей повертатися після виїзду за кордон;

3. Потреба в навчальних закладах та закладах з перекваліфікації працівників, тому що виробництво зараз переживає нестачу кваліфікованих виробничих кадрів і один з небагатьох інструментів це навчити працівників необхідним компетенціям;

4. Потреба в респонсивності органів державної влади з чіткою виробленою державною політикою у сфері розвитку МСБ на національному та регіональному рівні.

Наші спостереження підтверджуються й схожістю висновків, що приводять інші автори. Шкода, але ці проблеми мають давню історію. Наприклад, ще у публікації 2010 року українськими вченими відзначалося, що розвиток МСБ на регіональному та місцевому рівні гальмують такі системні проблеми:

1. Негарантоване та нерегулярне фінансування регіональних програм підтримки МСБ.
2. Недосконалість контролю за використанням коштів, виділених МСБ, внаслідок чого частина ресурсів витрачається за нецільовим призначенням.

3. Відсутність ефективно функціонуючої системи дієвої взаємодії підприємств великого та малого бізнесу на місцевому і регіональному рівні.
4. Нерівномірність розташування та розвитку МСБ у регіонах України, що обумовлено загальною економічною ситуацією. [60].

Отже, функціонування МСБ істотно відрізняється від регіону до регіону. Крім того, лише у деяких регіонах реалізуються стратегії чи програми розвитку МСП. Проте потрібно звернути особливу увагу на їх узгодження із державною політикою та забезпечення послідовності реалізації, що дозволить регіонам отримувати достатнє фінансування і створювати необхідну розвинуту інфраструктуру.

Важливим напрямом посилення участі громадян та бізнесу у формуванні політики на регіональному та місцевому рівнях є їх активніше залучення до участі у бюджетному процесі, що теж вимагає респонсивності влади та демократизації суспільних відносин. Одним із порівняно нових демократичних інструментів регіонального розвитку є бюджет участі «participatory budgeting» (від англ. Participate – брати участь). Цей термін у наукових виданнях перекладається у різних варіантах: партисипативний, партисипаторний, партиципаторний, а також – громадський бюджет чи бюджет участі.

Аналіз зарубіжної практики свідчить про успішніше розповсюдження формування бюджетів участі у тих країнах, де принципи та вимога його застосування зафіксовані в нормативно-правових актах (Південна Корея, Польща, Швеція та ін.), що дозволяє нам запропонувати унормувати цей процес і в Україні аби забезпечити певний рівень його уніфікації та посилити зрозумілість для мешканців та МСБ. Важливо також стимулювати органи міського самоврядування до активнішої співпраці з бізнесом.

Наприклад, за нашими спостереженнями мало уваги партисипативному бюджетуванню та іншим формам співпраці приділяє міська влада Полтави, в той же час перший в Україні, а може й навіть у Європі, досвід реалізації ПБ на регіональному рівні надала обласна влада Полтавщини у 2017 році. Обласною програмою «Бюджет участі Полтавської області на 2017–2020 роки»

передбачено проведення конкурсу проектів бюджету участі та передбачається річний обсяг коштів з обласного бюджету для фінансування проектів-переможців, визначається. Активно включаються у цей процес і ОТГ, оскільки внаслідок процесу децентралізації згідно з нормами Бюджетного кодексу України вони мають такі ж бюджетні повноваження, як і міста обласного значення.

У нашій країні партисипативне бюджетування активізується з 2015 року (Полтава, Черкаси, Чернігів), як процес розробки й затвердження чи розподілу в рамках проектного підходу частки бюджетних муніципальних коштів із застосуванням активної участі громадськості. Слід наголосити, що партисипативне бюджетування в Україні стимулювалося в рамках проекту «Партиципаторний бюджет – можливості для підвищення громадської активності і встановлення партнерських відносин партнерства з органами влади», запровадженого Польсько-Українською фундацією співпраці ПАУСІ. У 2018 році такий процес бюджетування використовувався вже в більшості обласних центрів, що, на нашу думку, важливо як з точки зору розподілу бюджету, так і для стимулювання громадськості та бізнесу.

Можна відзначити основні причини, які знижують рівень значення програмного бюджетування для розвитку МСБ: неякісне нормативне регулювання; відсутність сформованих державних, регіональних та місцевих політик, нерозуміння виконавцями суті програмного бюджетування та його ролі у розвитку МСБ.

Отже, мова має йти як про удосконалення публічної адміністрації, так і про інституційне та методичне забезпечення соціально-економічного розвитку.

Розглядаючи формування системи управління потенціалом сталого розвитку територій в умовах децентралізації влади з точки зору науки державного управління О.Ю. Бобровська та Т.О.Савостенко вказують такі завдання, як створення нових робочих місць; підвищення рівня доходів, формування конкурентного середовища на ринку товарів та послуг; поживлення економічної активності; зростання інвестицій; впровадження

інноваційних та енергозберігаючих технологій; покращення екологічної ситуації; збільшення надходжень до бюджетів всіх рівнів; уповільнення обсягів трудової міграції та збільшення прошарку середнього класу [10].

Вважаємо, що потрібно забезпечити узгодження регіональних стратегій та програм розвитку МСБ, забезпечити відображення його реальних потреб, добиватися ефективного використання ресурсів, проведення моніторингу, здійснення координації та оцінки на регіональному рівні.

Зазначимо, що збройний конфлікт у східних регіонах країни з 2014 року спричинив руйнування виробничих потужностей та транспортної інфраструктур, що вплинуло і на інші регіони.

Таким чином, важливе місце у механізмі публічного адміністрування посідає розробка та прийняття регуляторних актів на місцевому рівні, що враховуватимуть особливості ведення малого та середнього бізнесу в кожному окремому регіоні.

Місцеві ради як органи публічного управління в межах наданих їм повноважень мають право приймати регуляторні акти, спрямовані на регулювання господарських відносин на місцевому рівні.

Аналіз свідчить, що у багатьох регіонах України на підставі рішень, прийнятих місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування розроблено низку програм фінансової підтримки підприємців, спрямованих на: фінансово-кредитну підтримку МСБ (Івано-Франківська область); часткове відшкодування виплати суми кредиту за умови створення нових робочих місць (Полтавська область); відшкодування відсотків за користування позиками, спрямованих на реалізацію інвестиційних проектів (Рівненська область); часткову компенсацію відсотків за кредитами для реалізації інвестиційних проектів (Сумська область) [210].

Разом з тим, визначений розділом IV Закону «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [212] порядок прийняття таких актів є досить складним і викликає багато питань при його застосуванні на практиці.

Одним з основоположних принципів державної регуляторної політики є принцип передбачуваності [212], згідно з яким місцева рада як регуляторний орган не пізніше 15 грудня поточного року має затверджувати план діяльності на наступний календарний рік з підготовки проектів регуляторних актів. Такий План має містити конкретну інформацію про види і назви проектів рішень, цілі їх прийняття, строки підготовки та структурні підрозділи, відповідальні за їх розробку.

У разі, якщо запропонований суб'єктом подання проект регуляторного акту відсутній в річному Плані діяльності з підготовки проектів регуляторних актів на наступний календарний рік, необхідно спочатку внести зміни до зазначеного Плану шляхом прийняття відповідного проекту рішення, і лише після цього переходити до наступних етапів регуляторної процедури.

Наступним етапом є аналіз регуляторного впливу (АРВ). До кожного проекту регуляторного акту його розробником має готуватись аналіз регуляторного впливу з обґрунтуванням необхідності державного регулювання ринкових відносин, аналізом «витрати-результати» та оцінкою ризиків. З кожним проектом регуляторного акту має бути ознайомлена громадськістю. Тому передбачено оприлюднення проектів та одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб.

Законом передбачена публікація розробником повідомлення про оприлюднення проекту регуляторного акту, що містить стислий виклад змісту проекту, поштову та електронну адресу розробника, інформацію про спосіб оприлюднення проекту, строк, протягом якого приймаються зауваження і пропозиції, а також інформацію про спосіб їх надання.

Протягом наступних п'яти робочих днів розробник зобов'язаний оприлюднити проект регуляторного акту разом з АРВ для одержання зауважень і пропозицій від фізичних і юридичних осіб.

Повідомлення про оприлюднення, а також проект регуляторного акту і АРВ розміщуються у друкованих засобах масової інформації (ЗМІ) розробника, а в разі їх відсутності - у друкованих ЗМІ, визначених розробником цього

проекту. Практиується також оприлюднення шляхом розміщення на веб-сторінці розробника. На практиці, як правило, всі зазначені документи оприлюднюються одночасно на веб-сайті місцевої ради або виконавчого органу ради спеціальному розділі.

Наступним етапом є опрацювання зауважень і пропозицій фізичних та юридичних осіб та реєстрація проекту рішення в секретаріаті місцевої ради.

Відповідно законодавству, зауваження та пропозиції мають направлятися на визначену розробником поштову чи електронну адресу. Отримані матеріали мають бути зареєстровані належним чином і в обов'язковому порядку розглянуті розробником.

В результаті розгляду розробник має повністю чи частково врахувати одержані зауваження і пропозиції або має право мотивовано відхилити їх.

Проект регуляторного акту має бути оформлений як проект рішення згідно з вимогами регламенту ради. Після реєстрації проекту у секретаріаті ради сільський, селищний, міський голова або секретар ради надає доручення постійним комісіям щодо розгляду проекту рішення [220].

Після завершення підготовки експертного висновку відповідальна постійна комісія направляє його та проект регуляторного акту до Міністерства юстиції України для отримання пропозицій щодо вдосконалення проекту відповідно до принципів державної регуляторної політики. Згідно з постановою Кабміну від 23.09.2014 № 634, здійснюється аналіз поданих документів. Мінюст готує власні зауваження і пропозиції, які в письмовому вигляді направляються до відповідальної постійної комісії.

Одним з ключових етапів є розгляд та голосування проекту на пленарному засіданні ради, де необхідно отримати більшість голосів депутатів.

Завершальним етапом є оприлюднення регуляторного акту. Стаття 59 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає обов'язкове оприлюднення усіх рішень місцевої ради, проте не визначає строку і порядку здійснення такого оприлюднення [220].

Разом з тим, частиною п'ятою статті 12 Закону «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» встановлено, що регуляторні акти місцевих рад офіційно оприлюднюються у десятиденний строк після їх прийняття та підписання [212].

Отже, при здійсненні публічного адміністрування в сфері розвитку малого та середнього бізнесу на регіональному рівні органи місцевого самоврядування повинні приймати регуляторні акти, що враховують особливості розвитку малого та середнього бізнесу певного регіону. Хоча варто зазначити, процедура прийняття подібних актів складна та довготривала, що певним чином гальмує процес вдосконалення та адаптації до нових умов публічного адміністрування у сфері розвитку малого та середнього бізнесу.

Видається доцільним запропонувати при плануванні регіонального та місцевого розвитку враховувати корисність як для регіону чи міста, так і для МСБ його залучення до процесу ревіталізації.

Поняття «ревіталізація» походить від лат. *re* ... — відновлення та *vita* — життя, дослівно: повернення життя. Саме в цьому значенні це поняття використовується у наукових дослідженнях та у практичній діяльності органів влади.

В урбаністиці поняттям «ревіталізація» позначають забезпечення використання занедбаних територій, перетворення залишених, непрацюючих промислових об'єктів у функціонуючі культурні заклади тощо або ж приведення в порядок природних ландшафтів [181].

У США та країнах Європи потреба на ревіталізацію з'явилася ще у 80-х роках ХХ століття внаслідок процесу деіндустріалізації. В Україні найбільш відомими є ревіталізація промислових зон у Києві, Вінниці, Львові та Полтаві, створення інноваційного центру на базі заводу промислового обладнання в Івано-Франківську тощо. Проте, поняття ревіталізації досі належить до малопоширених. Реалізуються поодинокі проекти. Відсутність нормативно-правових документів, що регламентують процес, спричиняє розробку програм відповідно до можливих варіантів фінансування, а не навпаки [249]

О. А. Сич відносить ревіталізацію до ключових завдань місцевої влади, розуміючи її як «комплексний процес відновлення урбанізованої території», важливої для нормального економічного та суспільного розвитку як цієї території, так населеного пункту загалом [249].

В. Гончаренко описує ревіталізацію у м. Полтава, закликаючи до відродження, а не демонтажу [41].

Українським вченими уже обгрунтована роль ревіталізації як складової стратегії регіонального чи міського розвитку та частини стратегії сталого розвитку. Наголошується на необхідності розробки програм ревіталізації з чітким визначенням об'єкта та очікуваних результатів роботи, диверсифікацією джерел фінансування з урахуванням приватних інвестицій. Вказується також на важливість розробки інвестиційно-будівельної, економічної і соціально-екологічної складових програми.

З'явився й перший досвід використання МСБ для ревіталізації міст. Прикладом може бути початок роботи з МСБ у м. Львові, проте й там відсутня загальна концепція використання промзон, від чого страждає бізнес.

Отже, дане поняття застосовується в позитивному аспекті, означаючи приведення в порядок територій або об'єктів промисловості чи торгівлі. Потреба у ревіталізації посилюється внаслідок руйнувань, викликаних військовими діями. Тому вже сьогодні окремі бізнесмени пробують себе на цій ділянці роботи. Так, осмислюється досвід ревіталізації старого Івано-Франківського заводу «Промприлад» для потенційного застосування в Донецьку.

Іншим перспективним напрямом залучення МСБ до процесу ревіталізації можуть бути програми використання культурних та креативних індустрій територіальних громад (реалізація культурних проектів, фестивалів, розбудова паркових територій у просторі міст тощо) [177].

Проведений нами аналіз інтернет видань за ключовими поняттями «ревіталізація» та «малий і середній бізнес» свідчить, що поки що ці категорії

мало поєднуються. Водночас, помітним є значне зростання уваги до проблематики відбудови та залучення для цього коштів та інших ресурсів.

Важливо для якісного міського розвитку враховувати потенціал МСБ та дбати про його розвиток шляхом конкретизації у стратегіях розвитку територіальних громад. Досвід США показує придатний для України варіант розвитку міст з урахуванням потреб людей, що пов'язується також з розвитком МСБ. Так, ініціатор студії "Постпромисловий Київ. Трансформації в Україні", доцент Массачусетського технологічного університету Брент Райан розповів про досвід реконструкції промислових районів так званого "іржавого поясу" в США та про можливості використання їхнього досвіду для ревіталізації постпромислового Подолу. У США зараз є абсолютно новий рух – «простір для розробників». Це маленькі чисті виробництва, власники яких люблять промислові будівлі, вони повертають в ці будівлі виробництво і забезпечують людей роботою. Це ідеальне місто-печворк – місто, що складається з безлічі маленьких шматочків [21]

Аналіз зарубіжного досвіду ревіталізації свідчить, що найбільш ефективною є практика державно-приватного партнерства, коли обидва сектори розподіляють між собою певні обов'язки та витрати. При цьому підприємці сприймають ревіталізацію як засіб для розвитку власної справи, що позитивно впливатиме на економіку регіону; місцева влада прагне до максимально ефективного використання земель та спустілих споруд для задоволення потреб громади; ініціативні громадяни, творчі люди, молодь розглядають проекти ревіталізації з точки зору можливостей реалізації власних креативних ідей та талантів.

3.3. Концепція оптимізації державного регулювання діяльності малого та середнього бізнесу в Україні в умовах відбудови

Осмислюючи питання оптимізації державного регулювання діяльності малого та середнього бізнесу в Україні в умовах відбудови, необхідно виходити

з аналізу рішень міжнародних конференцій з цього питання, враховувати позицію держав G7 та інших країн, що задекларувати підтримку України, а також зважати на історичний досвід відбудови, прикладом якого є досягнення «економічного дива» у повоєнній Німеччині, використання потенціалу Плану Маршалла та інші чинники впливу.

Гіпотеза відбудови вже підтверджена нормативними актами та організаційним забезпеченням. Так, у квітні 2022 року Президент України підписав Указ про створення Національної ради з відновлення України (НРВУ) від наслідків війни як консультативно-дорадчого органу. НРВУ запропоновано план відбудови, що ґрунтується на таких задачах: повний доступ до ринків ЄС та Великої Сімки; членство в ЄС; дерегуляція та лібералізація економіки; самодостатність в енергетиці; локалізація тощо.

Експерти Центру досліджень економічної політики пропонують розробити «Нарис про відбудову України» та створити Міжнародну агенцію для відбудови України, схожу за функціями на Адміністрацію економічної співпраці (Economic Cooperation Administration, ECA), що адмініструвала План Маршалла для Європи.

В Україні створено низку фондів для фінансування відбудови, діяльність яких спрямована на підтримку МСБ, армії, відновлення та трансформацію економіки тощо [281].

Також власне для відбудови створено й окремий благодійний Фонд відновлення України.

Кабінетом міністрів України проводиться необхідна організаційна робота, наприклад, затверджено «Порядок використання коштів з рахунка “Фонд відновлення зруйнованого майна та інфраструктури», яким гарантовано прозоре використання коштів.

Спільно з ООН створюється Фонд відновлення громад, який має стати важливим елементом організації тривалого відновлення стійкості громад. Його пріоритетами задекларовано відновлення житла, критичної, соціальної

інфраструктури, а також гуманітарне розмінування та підтримка місцевого бізнесу.

Свою готовність підтримувати Україну як в умовах війни, так і в час відбудови висловили зарубіжні партнери. Наприклад, у грудні 2022 року Світовий банк голосив про створення багатостороннього трастового фонду для підтримки здійснення урядом України заходів, спрямованих на забезпечення критичних потреб держави як в умовах війни, так і в період відновлення країни. Цільовий фонд підтримки, відновлення, відбудови та реформування України (URTF) має створити та забезпечити дієвість механізму фінансування та підтримки України, в першу чергу у організації якісного надання адміністративних послуг. У 2024 році ООН планує виділити понад 1 мільярд доларів на відновлення України. Створюються відповідні національні органи для забезпечення допомоги Україні.

Проте українцям необхідно пам'ятати, що жоден план іноземної допомоги не спрацює без активної і цілеспрямованої роботи над реформами, запобігання корупції та досягнення політичного компромісу для відбудови країни.

Крім того, варто розвінчати два поширені твердження: «Бізнес може відбудувати країну» та «Держава може відбудувати країну». Це можна зробити лише спільними зусиллями держави, бізнесу та громадськості. Отже, зростає роль публічно-приватного партнерства, респонсивності та переходу до адаптивного управління.

Зокрема, важливим інструментом відродження економіки європейських країн після Другої світової війни стала фінансова допомога з боку США («Програма відновлення Європи» - «план Маршалла»), яку почали реалізовувати у 1948 році. До 1952 року було освоєно понад \$17 млрд, що в нинішніх цінах близько \$210 млрд. Дешеві кредити становили 20% загальної суми фінансових вливань, а 80% були передані у вигляді безоплатної фінансової допомоги. План Маршалла спрямовувався в першу чергу на відновлення промисловості. Додатково, на відновлення інфраструктури

Європаз 1945 до 1947 окремо отримала \$14 млрд, які не входили до «плану Маршалла».

Зусилля керівництва Німеччини спрямовувалися на активне проведення реформ щодо лібералізації економіки. Міністр економіки Людвіг Ерхард домігся скасування державного планування та централізованого ціноутворення (дерегуляція). Уведено метод прискореної амортизації виробничих приміщень, стимулювання експорту, програму стимулювання будівництва тощо.

Л. Ерхард запропонував модель розвитку “соціального ринкового господарства”, головними елементами якої були:

- досягнення високого рівня добробуту всіх верств населення;
- вільна ринкова конкуренція і приватне підприємництво;
- активна роль держави у забезпеченні умов для конкуренції

Видається, що ці елементи можуть бути покладені й в основу української моделі відновлення та розвитку.

Робота українських вчених та бізнесменів по вивченню та впровадженню історичного і сучасного німецького досвіду відбудови економіки та забезпечення ефективного розвитку МСБ проаналізована нами за кількома проектами. Так, проект «Побудова мостів в державній політиці: Україна» реалізується за фінансової підтримки Foundation Open Society Institute в співпраці з OSIFE при Open Society Foundation з метою сприяння розгортанню поінформованої фахової дискусії [297]. Автори дослідження відзначають, що у Німеччині розвиток потужного сектору МСП (Mittelstand) призводить до появи «прихованих чемпіонів», які сприяють економічному успіху країни.

Іншим відомим прикладом є відбудова економіки Японії, де політика демілітаризації та лібералізації (1945-1952 роки) спрямовувалася на ліквідацію промислових картелів, зниження корпоративних податків, проведення аграрної та бюджетної реформ. Важливим для України є японський досвід процесу розробки концепції розвитку. Напрацювання інженерів С.Окіто та Й. Гото супроводжувалися активним обговоренням та виробленням колективних

рішень. Звіт «основні проблеми економічної реконструкції Японії» став основою прийняття урядових планів.

Головним елементом успішної відбудови економіки країни стала ставка високотехнологічне виробництво - у середині 1950-х металургія, енергетика та суднобудування, а з 1960-х - електроніка та автомобілебудування. Важливою особливістю в Японії стало визначення пріоритетних галузей, які отримували максимальну державну підтримку.

Показовими є також приклади південної Кореї та Ізраїлю, які підтверджують, що іноземні інвестиції є важливим, але не вирішальним фактором відбудови. Важливіше – вироблення та реалізація правильної економічної політики, єдність дій влади, бізнесу та громадськості.

Проведений аналіз підтверджує думку українських вчених про комплексність підходу (академік С.В. Іванов). Основними чинниками відновлення економіки держав після воєнних дій можна вважати: створення команди реформаторів-патріотів; активна участь держави в організації реформ; запобігання корупції; визначення концепції розвитку; розробка стратегії реформ; реалізація структурних реформ; визначення та підтримка ключових галузей; зовнішня фінансова допомога; акумулювання власних коштів; забезпечення платоспроможності населення (внутрішній ринок); запобігання надмірній концентрації виробництва; активна соціальна політика.

Перспективи розробки та впровадження державної політики залежать від багатьох факторів – політичних поглядів авторів, можливості досягнення компромісу в органі, що приймає рішення, соціально-економічних та політичних умов, що склалися в країні тощо.

Поняття «концепція» (лат. Conceptio — розуміння) характеризується як система поглядів, систематизоване розуміння явищ і процесів; єдиний, визначальний задум. Українські словники тлумачать поняття «концепція» як думка, переконання, погляди, задум, судум'я, бачення, погляд, світогляд, ідея, умисел, доктрина тощо, відзначаючи його первинність перед іншими поняттями, що характеризую розробку державних документів.

Як правило, у концепції визначають мету, принципи, напрями, механізми і строки запровадження та функціонування певної політичної доктрини, дає визначення основних термінів, характеристику проблеми, яка потребує розв'язання, встановлює строки реалізації поставлених завдань, пропонує шляхи і способи розв'язання проблем, здійснює прогноз впливу на ключові інтереси заінтересованих сторін та вказує на очікувані результати. Пропонується також джерело фінансування передбачених заходів.

Концепція стає нормою права після затвердження її Указом Президента чи Постановою або Розпорядженням уряду.

У науці концепція є зв'язуючою ланкою між гіпотезою та теорією. У процесі державного управління концепція є документом, який передуює виробленню стратегії чи підготовці програми, визначаючи їх суть.

При виробленні концепції політики звертають увагу на її необхідність для впровадження в практику своїх політичних ідеалів та донесення до інших політиків і громадськості їх вірності і перспективності в конкретних умовах, що виникли на даний час та у перспективі.

Концепція обов'язково має ґрунтуватися на чинній нормативно-правовій базі та може містити пропозиції щодо її удосконалення. Зокрема, в Україні сьогодні необхідно спиратися на діючий Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [] та інші нормативно-правові акти, що регламентують діяльність МСБ, враховуючи також проведену раніше роботу, наявність Концепції та Стратегії та зважаючи на нові обставини, викликані суттєвою зміною соціально-економічної і політичної ситуації внаслідок воєнної інтервенції Росії.

Сьогодні в Україні злишаються проблеми, на вирішення яких спрямовані державні документи, частина з яких прийнята вже понад 20 років тому, зокрема, Закони України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні», «Про розвиток і державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні», «Про засади державної регіональної політики», Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027 року,

Концепція Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки (2013 рік) та Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року (2017 рік).

Головними проблемами інституційного характеру залишаються нерівномірна концентрація суб'єктів МСБ за регіонами та за видами економічної діяльності.

Не реалізовані й основні вектори розвитку МСБ, виділені у Національній економічній стратегії до 2030 року:

- розвиток екосистеми підтримки бізнесу;
- розширення можливостей для доступу до фінансування;
- спрощення регуляторного середовища;
- підтримка у забезпеченні доступу на нові ринки

До ключових методологічних особливостей нової концепції варто віднести врахування необхідності забезпечення розвитку МСБ в умовах воєнного стану та відбудови завдяки комплексному, системному і територіально опосередкованому підходу, спираючись на такі принципи як наукова обґрунтованість, цілісність, інклюзивність, збалансованість, цілеспрямованість, поєднання універсальності з галузевою спрямованістю, послідовність, використанні потенціалу саморганізації, дерегулювання, варіативність, постійний зворотний зв'язок (Орлова В.О. та інші), а також пропоновані нами принципи респонсивності та адаптивності.

Доцільно, на наш погляд, враховувати й інші українські напрацювання, зокрема, щодо відновлення Донбасу. Національна доповідь «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» була розроблена у 2015 році вченими Інституту демографії і соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України та низкою інших наукових закладів.

Неминучим при створенні сучасних документів є врахування позиції та конкретних пропозицій міжнародних організацій та Європейського Союзу.

Наприклад, серед основних пропозицій МВФ щодо державної політики у сфері розвитку МСБ необхідно відзначити такі:

- спрощення процедури реєстрації нових підприємств;
- обмеження ліцензування діяльності;
- зниження рівня та обмеження кількості податків;
- спрощення нормативно-правової бази;
- впровадження світових та європейських стандартів тощо.

Стратегія ЄС для малого та середнього бізнесу для сталої та цифрової Європи[260], яка прийнята 10.03.2020 р., спрямована на посилення спроможності та підтримка МСБ у переході до сталості та диджиталізації; зменшення регуляторного тиску та покращення доступу на ринок; покращення доступу до фінансування для МСБ. Стратегія пов'язана з низкою інших документів ЄС, серед них варто виділити такі: Нова промислова стратегія ЄС; Цифрова стратегія ЄС; Комюніке про бар'єри спільного ринку; Довгостроковий план дій для кращої імплементації та дотримання правил спільного внутрішнього ринку.

Потребують реалізації положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII та норми документів, що стали результатом отримання Україною статусу кандидата в члени ЄС.

Аналіз відносин України з США, Великобританією та ЄС в період 2022-2023 років та набуття статусу кандидата в ЄС дозволяють передбачити такі принципи побудови відносин у повоєнний час:

- повний доступ до ринків розвинених країн;
- побудова економіки на принципі економічного розвитку ЄС;
- дерегуляція та лібералізація;
- забезпечення логістики економічних зв'язків;
- перехід економіки України від експорту сировини до вироблення наукомістської продукції;
- зростання енергетичного самозабезпечення.

Суттєві зміни соціально-економічної та політичної ситуації в Україні внаслідок російської агресії, яка призвела до руйнувань, розірвання економічних зв'язків, великої міграції населення змусили органи влади прийняти низку документів, спрямованих на забезпечення функціонування економіки загалом та МСБ, зокрема, в умовах воєнного стану та в період відбудови.

Отже, необхідно взяти до уваги, що становлення МСБ в Україні відбувалося в умовах трансформації економіки від планової до ринкової та становлення демократії при нестачі внутрішніх фінансових ресурсів та складності залучення зовнішніх інвестицій. Вузловою проблемою стала недооцінка ролі МСБ в житті країни, наслідком чого стали належний рівень інфраструктури, недосконалі державні механізми регулювання розвитку МСБ, адміністративні та інші перепони тощо.

Прийняті концепції, стратегії та програми розвитку МСБ не були реалізовані через низку об'єктивних та суб'єктивних причин. Суттєвий негативний вплив на МСБ має війна, яка призвела до руйнувань, переміщення підприємств, вимушеного переселення людей тощо.

Нереалізованість попередніх документів примушує переглянути їх з точки зору осучаснення, виявлення ґрунтовних та другорядних проблем, пошуку перевірених часом та нових інструментів.

Відтак, нами виділено ключові фактори, які необхідно врахувати під час підготовки Концепції:

- значні втрати української економіки, зокрема МСБ, внаслідок руйнувань та розриву економічних відносин;
- зменшення кількості мешканців України внаслідок вимушеної міграції та військових втрат;
- перспективи вступу України до Європейського Союзу;
- готовність країн G7 та інших держав сприяти економічному відновленню України;

- необхідність вирішення не лише соціально-економічних, а й політичних проблем, зокрема, посилення заходів щодо запобігання корупції та оптимізація владних структур, в першу чергу – судової системи;

- необхідність зміни структури економіки України при пріоритетності принципів сталого розвитку та диджиталізації, зниження регуляторного навантаження, забезпечення доступу до ринків та фінансування.

Окремої уваги потребує людський фактор. Обов'язковим для розробки концепції є врахування кількості та якості населення країни. За даними Держслужби статистики України, в період з 1991 року до 2022 року на 100 жінок в Україні припадало 86 чоловіків. Помітною була тенденція скорочення кількості населення – з 52 млн. чол. у 1991 р. до 42 млн. чол. у 2018 році. За статистикою на 100 жінок припадало 85 чоловіків [132].

Війна вже призвела до втрат на фронті та масового виїзду жінок з дітьми за кордон. За прогнозами українських вчених Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ після закінчення війни співвідношення жінок і чоловіків буде – 90-91 чоловік на 100 жінок, що пояснюється значними розмірами вимушеної еміграції, з якої повернуться далеко не всі жінки. За даними Українського інституту майбутнього, на початок 2022 року в Україні проживало 37,6 млн людей. Від початку війни з України виїхало 20,7 млн осіб, 12,1 млн з них повернулися до України. У травні 2023 року в Україні проживало 29 млн. населення, 17 млн. з яких – економічно неактивне.

Внаслідок мобілізації чоловіків та виїзду до інших країн кваліфікованих працівників (переважно жінок) приватний бізнес стикається з дефіцитом працівників окремих кваліфікацій, що проявлятиметься й після завершення війни. При опитуваннях, майже 80% респондентів висловлюють думку, що нестача кваліфікованої робочої сили є основною перешкодою для економічного зростання України як в умовах війни, так і в майбутньому.

На 2037 рік демографічне навантаження становитиме 624, але дітьми – 174, а особами старше 60 років – 45, що стає наслідком значного скорочення народжуваності та зростання тривалості життя населення.

Важливо також враховувати, що з 12 млн. економічно активного населення 9,1-9,5 млн були зайняті в різних сферах економіки. Зважаючи на 2-3 млн бюджетників, основне навантаження припадає на 6,5 -7 працюючих у різних сферах економіки. Слід враховувати також, що понад 2 млн. населення (20%) залишалися безробітними й значна частина з них – люди з вищою освітою[75].

Потрібно також враховувати співвідношення чоловіків та жінок у сфері економіки. Відповідні дослідження неодноразово проводилися в Україні, зокрема, у 2017 та 2020 роках за підтримки Швейцарської Конфедерації та Програми розвитку ООН в Україні досліджувалася частка жінок та чоловіків серед керівників юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. За ці три роки загальна частка жінок на керівних посадах в Україні зросла майже на 0,5 в. п. до 40,48%, що значно вище за середньосвітовий показник (29%), і перевищує середній показник у ЄС, де частка компаній із жінками-керівницями становить 35%. При цьому майже 47% усіх приватних підприємців в Україні — жінки [93].

Отже, для стабілізації чисельності та продуктивності робочої сили необхідно на державному рівні спільно з бізнесом визначити пріоритетність підготовки спеціалістів, орієнтуючись в першу чергу на ті сектори економіки, які потребують відновлення.

На нашу думку, варто врахувати й результати напрацювань вчених "Центру прикладних досліджень", які у травні 2023 року у партнерстві з вітчизняними та зарубіжними організаціями провели дослідження "Майбутнє української робочої сили" й дійшли до висновку про необхідність зосередження на розвитку робочої сили, яка буде здатна забезпечити стійке та стає зростання.

Для цього потрібно гарантувати економічну свободу (знижити податковий тиск на МСБ та полегшити адміністративне навантаження для підприємницької діяльності); продовжити політику дерегуляції ринку праці (впровадження норма законодавства ЄС); підтримувати освіту та розвиток робочої сили шляхом переходу до професійних стандартів, заснованих на компетентності; посилювати публічно-приватне партнерство; регулярно здійснювати аналіз тенденцій розвитку ринку праці та використовувати цю інформацію для коригування підготовки кадрів; підтримку повернення біженців (забезпечення адекватної оплати праці, достойного робочого середовища, високого рівня державної підтримки (забезпечення житлом, розвиток інфраструктури) та інноваційної моделі розвитку економіки.

Пропонується також залучення іммігрантів з інших країн (спрощення імміграційного законодавства; перегляду гендерних стереотипів. Окремо доцільно виділити роботу з психологічної допомоги ветеранам та сприяння їм у працевлаштування чи організації і ведення власного бізнесу.

Визначення мети та цілей державного регулювання МСБ вимагає чіткого уявлення про суб'єкт (органи влади, представники бізнесу та громадськості) та об'єкт регулювання – процес забезпечення цілепокладання, прогнозування, аналізу та нормативно-правоового і організаційного забезпечення.

Метою державного регулювання розвитку МСБ нами визначено зростання його ефективності та конкурентоздатності, посилення ролі в житті країни та створення основи для становлення середнього класу.

Основні цілі: зростання конкурентоспроможності МСБ; посилення спеціалізації МСБ на високотехнологічних та напрямках виробництва; поглиблення регіональної рівності.

Перелік цілей не можна обмежувати лише названими нами, оскільки розвиток МСБ – це багатоаспектний процес, а оптимізація його державного регулювання передбачає удосконалення порівняно з сучасним станом, наближення до недосяжного ідеалу.

Вузлові принципи Стратегії визначаються сучасними підходами до державного регулювання соціально-економічного розвитку.

Проведений нами аналіз свідчить про різноманітні підходи до виокремлення окремих принципів:

респонсивність, цілеспрямованість, системність, безперервність, єдність розвитку, обґрунтованість, об'єктивність, економічність, ефективне використання ресурсів, пріоритетність вирішуваних проблем, обов'язковість, професіоналізм, адаптивність управління

Варто виділити принципи респонсивності та адаптивності управління, які визначені нами як обов'язкові в умовах досягнення оптимізації державного управління розвитком МСБ в складних умовах сучасності та в період відбудови.

Значна увага приділена нами виділенню та обґрунтуванню шляхів і способів розв'язання існуючих проблем.

1. Створення зручних умов для сталого розвитку МСБ:
 - реалізація комплексу антикорупційних заходів;
 - підтримка новостворених та діючих підприємств, які створюють нові робочі місця, в сфері зменшення податкового навантаження та мораторію на перевірки з боку контролюючих органів, окрім тих де перевірки дійсно необхідні (заклади харчування, охорони здоров'я тощо);
 - забезпечення респонсивності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
 - забезпечення та створення умов щодо інвестиційної привабливості української економіки для іноземних інвесторів, які в свою чергу стануть одним із драйверів економіки;
 - забезпечення дерегуляції діяльності МСБ, особливо під час війни та післявоєнні часи;
 - підтримка та створення умов для появи бізнес-інкубаторів, бізнес-акселераторів та індустріальних парків, особливо на регіональному рівні;

- підтримка кооперації МСБ, створення кластерів та виробничих об'єднань;
- поширення досвіду роботи шляхом активізації навчальних та наукових заходів.

2. Забезпечення доступу до фінансів і внутрішнього та зовнішнього ринків:

- забезпечення відкритості і прозорості отримання та використання інвестицій;
- доступність кредитних та лізингових коштів з відсотковою ставкою на рівні європейських держав для забезпечення конкурентоспроможної ціни;
- доступність та вичерпність економічної інформації;
- підтримка зовнішньоекономічної діяльності МСБ;
- підтримка співпраці вітчизняних МСП із зарубіжними.

3. Диджиталізація країни

- впровадження ІКТ у процеси виробництва;
- забезпечення доступу МСБ до інтернет-технологій;
- активне сприяння підвищенню кваліфікації власників та працівників МСБ у сфері новітніх технологій та методів ведення бізнесу;

4. Регіональне вирівнювання в розвитку МСБ

- врахування регіональних особливостей при розробці та реалізації державних програм;

- поширення кращого досвіду;
- залучення МСБ до ревіталізації територій;

5. Захист навколишнього середовища

- реалізація завдань сталого розвитку;
- підтримка енергозберігаючих технологій;
- використання можливостей циркулярної економіки.

6. Інтеграція до єдиного ринку Європейського Союзу в рамках програми «Єдиний ринок» (2021-2027 роки) та інших програм.

Окремої уваги потребує вироблення та реалізації державної політики на ринку праці для забезпечення його еластичності та врахування як інтересів МСБ, так і працівників. За даними Українського інституту майбутнього, на початок 2022 року в Україні проживало 37,6 млн людей. Від початку війни з України виїхало 20,7 млн осіб, 12,1 млн з них повернулися до України. У травні 2023 року в Україні проживало 29 млн. населення, 17 млн. з яких – економічно неактивне. Внаслідок мобілізації чоловіків та виїзду до інших країн кваліфікованих працівників (переважно жінок) приватний бізнес стикається з дефіцитом працівників окремих кваліфікацій, що проявлятиметься й після завершення війни.

Важливо також враховувати, що з 12 млн. економічно активного населення 9,1-9,5 млн були зайняті в різних сферах економіки. Зважаючи на 2-3 млн бюджетників, основне навантаження припадає на 6,5 -7 працюючих у різних сферах економіки. Слід враховувати також, що понад 2 млн. населення (20%) залишалися безробітними й значна частина з них – люди з вищою освітою.

На 2037 рік демографічне навантаження становитиме 624, але дітьми – 174, а особами старше 60 років – 45, що стає наслідком значного скорочення народжуваності та зростання тривалості життя населення.

Для стабілізації чисельності та продуктивності робочої сили необхідно на державному рівні спільно з бізнесом визначити пріоритетність підготовки спеціалістів, в першу чергу в тих секторах економіки, які потребують відновлення.

Необхідно зосередитися на розвитку робочої сили, яка буде здатна забезпечити стійке та стає зростання. Для цього потрібно гарантувати економічну свободу (знизити податковий тиск на МСБ та полегшити адміністративне навантаження для підприємницької діяльності); продовжити політику дерегуляції ринку праці (впровадження норма законодавства ЄС); підтримувати освіту та розвиток робочої сили шляхом переходу до професійних стандартів, заснованих на компетентності; посилювати публічно-

приватне партнерство; регулярно здійснювати аналіз тенденцій розвитку ринку праці та використовувати цю інформацію для коригування підготовки кадрів; підтримку повернення біженців (забезпечення адекватної оплати праці, безпечного робочого середовища, інноваційної моделі розвитку та високого рівня державної підтримки (забезпечення житлом, розвиток інфраструктури); залучення іммігрантів з інших країн (спрощення імміграційного законодавства; перегляду гендерних стереотипів. Окремо варто виділити роботу з психологічної допомоги ветеранам та сприяння їм у працевлаштування чи організації і ведення власного бізнесу.

З цією метою необхідно посилювати заходи по поглибленню публічно-приватного партнерства та зростання інституційних можливостей МСБ шляхом розвитку громадських об'єднань та посилення ролі професійних спілок.

Державна політика підтримки малого та середнього бізнесу, відображена в Стратегії, складається з чотирьох етапів:

1. Політика формування позитивного іміджу підприємництва та підприємницької культури.
2. Політика сприяння відкриттю власної справи
3. Політика підтримки зміцнення та розвитку виробництва
4. Політика сприяння закриттю фірми та зміні напрямку виробництва

Саме з цим напрямом державної політики ми пов'язуємо завдання посилення респонсивності, що дозволить забезпечити розуміння населенням та підприємцями дій держави. А з іншого боку – дозволить державі адекватніше враховувати потреби населення та бізнесу. Відтак – формується базовий трикутник, який забезпечує успішність розвитку країни: громадськість, бізнес, держава.

Гіпотетичний аналіз очікуваних результатів виконання Стратегії з метою визначення її ефективності дозволяє зробити висновок, що її виконання дасть змогу:

забезпечити оптимізацію державного управління розвитком малого та середнього бізнесу шляхом посилення його респонсивності та адаптивності;

створити зручні умови для сталого розвитку МСБ - прискорити його розвиток та підвищити конкурентоспроможність на вітчизняному і світовому ринку завдяки впровадженню інноваційних технологій;

підвищити рівень зайнятості завдяки активному залученню молоді, жінок, пенсіонерів та людей з обмеженими можливостями до МСП, активно підтримувати демобілізованих та громадян, що повертаються з вимушеної міграції;

забезпечити доступ до фінансів і внутрішнього та зовнішнього ринків
створити сприятливі умови для розв'язання економічних і соціальних проблем;

прискорити процес диджиталізації країни, впроваджувати ІКТ у процеси виробництва та забезпечувати доступ МСБ до інтернет-технологій;

забезпечити процес регіонального вирівнювання в розвитку МСБ та його активного залучення до ревіталізації територій;

гарантувати спрямованість зусиль на захист навколишнього середовища

Передбачається, що фінансування Стратегії здійснюватиметься за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів та інших не заборонених законодавством джерел – в першу чергу зарубіжних та внутрішніх інвестицій в розвиток інфраструктури та МСБ.

Очевидною є необхідність діяльності Фонду відновлення України, а також – Фонду підтримки малого та середнього бізнесу та інших подібних інституцій, які будуть наповнюватися насамперед завдяки допомозі країн-партнерів та міжнародних інституцій – Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Європейського банку реконструкції та розвитку.

Окремий напрям — допомога великих міжнародних компаній та благодійних фондів.

Розглядається й можливість фінансування й за рахунок російських конфіскованих фондів та репарацій.

Висновки до розділу 3

Проведений аналіз теоретичних напрацювань та практики державного регулювання в Україні та зарубіжних країнах дозволив дійти до основного висновку про необхідність комплексного підходу за якого враховуються тенденції світового розвитку економіки, глобалізаційні та інтеграційні процеси, необхідність забезпечення сталого розвитку та першочергові і орієнтовані на майбутнє інтереси як держави, так і МСБ. Для цього необхідне забезпечення респонсивності державної регуляторної політики, що робить необхідним удосконалення партисипативної демократії в умовах децентралізації та посилення координації загальних інтересів власників та працівників МСБ шляхом підтримки створення і діяльності недержавних інституцій.

Комплексним має бути також підхід до тіньової економіки, рівень якої в Україні є стабільно високим. Зважаючи на наявність різних точок зору як про шкідливість, такі про корисність для МСБ тіньової економіки, мова має йти насамперед про зниження рівня її криміналізації та створення нормального підприємницького клімату на основі впровадження європейських стандартів нормотворчості. Тіньова діяльність має стати не вигідною для підприємців.

Для оптимізації державного регулювання діяльності МСБ на рівні держави необхідно здійснити комплекс заходів:

- забезпечити функціонування такої організаційно-інституційної системи, яка адекватно, оперативно і професійно реагувала на зміни в економіці;
- гармонізувати правове поле сфери МСБ, внівши відповідні зміни до законодавства щодо особливостей та важливості такого виду підприємництва з посиленням уваги до забезпечення зростання прозорості як державного управління, так і діяльності господарюючих суб'єктів;
- покращити фінансове і матеріально-технічне забезпечення господарюючих суб'єктів сфери МСБ України.

Вивчення думки власників МСБ підтверджує висновок, що від держави вони очікують в першу чергу забезпечення стабільності та соціально-економічного розвитку в країні, що гарантує для МСБ зростання споживчого

попиту та безпеку. Все більшого значення набуває й можливість для МСБ участі у експортних операціях, що можливе при координуючому сприянні держави.

Розвиток МСБ істотно відрізняється від регіону до регіону. Це викликано як об'єктивним причинами, так і через неефективне державне регулювання. Стратегії чи програми розвитку МСБ реалізуються не у всіх регіонах, до того ж їх якість та ефективність варіюються.

Таким чином, в умовах децентралізації державної влади, ефективне публічне адміністрування в сфері малого та середнього бізнесу в регіонах залежить від прийняття регуляторних актів на місцевому рівні, що враховуватимуть особливості регіону. Прийняття регуляторного акту в місцевій раді є складною і багатоетапною процедурою, що навіть за нормальних умов може займати понад півроку.

У той же час варто зауважити, що у більшості випадків такі суворі вимоги до регуляторної процедури є цілком виправданими. Вони дозволяють забезпечити передбачені законодавством та прозорість, збалансованість і передбачуваність у регулюванні економічних відносин.

Наше дослідження показує значну правову та організаційну роботу, яка вже проведена в Україні по забезпеченню відбудови економіки. Суттєвою є фінансова та інша підтримка міжнародних організацій та провідних держав світу. Проте ми наголошуємо, що українцям необхідно пам'ятати, що жоден план іноземної допомоги не спрацює без активної і цілеспрямованої роботи над реформами, запобігання корупції та досягнення політичного компромісу для відбудови країни.

Крім того, варто розвінчати два поширені твердження: «Бізнес може відбудувати країну» та «Держава може відбудувати країну». Це можна зробити лише спільними зусиллями держави, бізнесу та громадськості. Отже, зростає роль публічно-приватного партнерства, респонсивності та переходу до адаптивного управління.

З вищезазначеного можна зробити висновок, що не дивлячись на важкий період, який переживає наша країна, за умови чіткої державної політики, підтримки міжнародних партнерів та консолідації зусиль влади, суспільства та представників МСБ Україна може вийти з економічної кризи в якій опинилася за даних обставин. Одним із інструментів для цього може стати створення відповідних умов для розвитку МСБ в Україні. Тому що представники МСБ є достатньо креативні та вмотивовані люди, які швидко пристосовуються до змін та викликів, мають відповідні компетенції і являються тим людським ресурсом, який в усіх розвинених країнах намагаються всіляко розвивати і підтримувати.

Розвиток МСБ комплексно вирішує низку задач для розвитку економіки і підвищення рівня життя громадян, а саме:

- Створення робочих місць та само-зайнятість громадян, які в свою чергу знімають з держави навантаження на соціальні виплати і наповнюють бюджет податками;
- Підвищення рівня ВВП в країні, так як підприємці створюють товари з високою доданою вартістю і виробляють товари та послуги;
- Підвищення купівельної та споживчої спроможності громадян;
- Локалізація виробництв та матеріалів, що буде сприяти регіональному розвитку;
- Покращення міського середовища та інфраструктури;
- Виникнення стійкого середнього класу, як групи людей, що мають стійкі доходи та високий рівень освіти, кваліфікації та соціальної відповідальності ;
- За умов респонсивності органів державної влади, забезпечується отримання зворотнього зв'язку від представників МСБ і навпаки, що стане запорукою швидкого реагування на виклики і обставини для сталого розвитку економіки.

Важливо виробити правильні критерії оптимізації державного регулювання МСБ та враховувати їх в процесі роботи. Ці критерії необхідно закладати при підготовці програм та планів розвитку для визначення рівня успішності їх реалізації.

Критерії оптимізації державного регулювання МСБ можна поділити на якісні та кількісні. До кількісних показників варто віднести дані, які характеризують стан МСБ – відсоток підприємств, відсоток продукції МСБ у ВВП країни, відсоток зайнятих до загальної кількості на державному та регіональному рівнях. Якісні показники пропонується оцінювати за відповідністю державного регулювання європейським стандартам.

Принциповим, на нашу думку, є врахування рівня респонсивності влади у стосунках з МСБ, показниками чого можуть відкритість та прозорість влади, залучення громадських інституцій та об'єднань МСБ до вироблення рішень, організації їх виконання та контролю.

Ці міркування покладено нами в основу запропонованого та обґрунтованого у параграфі 3.3. проекту Концепції (Додаток С).

Основні положення розділу оприлюднені в публікаціях і включені до основного списку літератури [155; 157;159;160; 161; 162].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення важливої наукової та практичної проблеми, пов'язаної з розробленням теоретико-методологічних засад, розвитком науково-методичних підходів та обґрунтуванням практичних рекомендацій

щодо оптимізації державного регулювання у сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні.

Висновки концептуального, теоретико-методологічного та науково-прикладного характеру зводяться до такого:

1. У результаті узагальнення теорії публічного управління та економічних теорій у сфері підприємництва встановлено, що в умовах глобалізації, інформатизації та євроінтеграції державне регулювання розвитку малого та середнього бізнесу залишається важливим інструментом збалансованого розвитку держави, змінюючись від жорсткого регулювання в кризових умовах до дерегулювання (саморегулювання) в умовах стійкого розвитку держави та економічного зростання. Регулятивний маятник є об'єктивною необхідністю, специфіка якої повинна враховуватися для оптимізації регулювання розвитку МСБ.

2. Вивчено та охарактеризовано інституційні основи державного регулювання малого та середнього бізнесу. Вузловою проблемою в Україні залишається нестабільність законодавства. Але важливим є не лише ухвалення регуляторного законодавства, а й його реалізація на практиці. Оскільки держава має справу зі складним об'єктом управління – підприємництвом (малим, середнім та великим) – то процес регулювання має здійснюватися в рамках всього економічного комплексу, частиною якого є МСБ. Заходи на підтримку МСБ не повинні шкодити іншим секторам економіки і мають ґрунтуватися на глибинному розумінні процесів, які в середовищі цього об'єкта відбуваються.

3. Узагальнено та систематизовано зарубіжний досвід державного регулювання розвитку МСБ, передусім у Європейському Союзі та державах-членах, що пояснюється євроінтеграційними прагненнями України. Простежено процес досягнення «економічного дива» у післявоєнних країнах на прикладі Німеччини, Японії, Південної Кореї та інших країн та сучасний їх досвід у роботі з МСБ. Відмічено значну увагу до МСБ як з економічних, так і з соціальних причин. МСБ є необхідною умовою розвитку ринкової економіки, додаючи їй необхідну гнучкість; сприяє мобілізації ресурсів населення та

виконує суттєві соціальні завдання; має значний антимонопольний потенціал; дозволяє повніше використовувати регіональні ресурси та сприяє розвитку регіонів. Тому підтримуючи МСБ держава стимулює розвиток економіки взагалі, сприяє розвитку регіонів, вирішенню соціальних завдань тощо.

Основними складовими системи державного регулювання МСБ у країнах Європи є: прогнозування, планування та програмування соціально-економічного розвитку, які спрямовані на визначення стратегічних напрямів дій для учасників економічного процесу; антимонопольно-конкурентна політика, яка спрямована на підтримку МСБ та розвиток цивілізованих конкурентних відносин між його суб'єктами; фінансова, податкова та інвестиційна політика, спрямовані на стимулювання розвитку економіки взагалі, а значить, і підприємництва зокрема; інноваційна політика та стимулювання НДДКР, спрямовані на зростання ефективності виробництва та конкурентоспроможності економіки.

За зразком Німеччини та інших країн ЄС доцільно впроваджувати ефективні заходи, зокрема: підготовка вузькоспеціалізованих програм фінансової підтримки МСБ, посилення захисту прав інтелектуальної власності, страхування експортерів, підтримка створення галузевих бізнес-асоціацій, технологічних кластерів, заохочення МСБ до тіснішої взаємодії з громадами, на терені яких базуються виробничі потужності.

4. Аналіз процесу становлення та розвитку державної політики підтримки малого та середнього бізнесу в Україні підтверджує його маятниковий характер та виявляє основні проблеми МСБ, який програє великому бізнесу при отриманні кредитів, доступі до ресурсів, захисту своїх прав тощо. Загальна тенденція відносин держави та МСБ полягає у забезпеченні переходу від управління та підтримки до регулювання (дерегулювання, саморегулювання), проте в умовах кризового стану (фінансова криза, пандемія, воєнний стан тощо) потреба у втручанні держави в економічні процеси посилюється. Комплексна оцінка державного регулювання малого та середнього бізнесу в період прискорення ринкових реформ (2014-2019 роки) засвідчила суттєвий вплив

європейської інтеграції, що примусило чіткіше визначити стратегічні орієнтири та принципи регулятивної діяльності. Усвідомлення недоліків попереднього економічного розвитку, наслідками якого стало останнє місце України в Європі за рівнем ВВП на душу населення, призвело до зміни пріоритетів, включаючи й посилення уваги до МСБ. Помітне зростання уваги до зниження існуючих бар'єрів у реєстрації та діяльності МСБ, впровадження інновацій за принципом «єдиного вікна», перегляду системи отримання дозволів та ліцензій на здійснення господарської діяльності. Зросла роль економічних чинників впливу на розвиток МСБ: внутрішні спроможності бізнесу та бізнес-стратегія і зовнішнє середовище.

5. Аналіз та узагальнення досвіду державного регулювання МСБ в умовах пандемії та воєнного стану в Україні та в країнах Європи (2020-2023 роки) свідчить про необхідність звернути особливу увагу на збереження економічних свобод для зміцнення соціально-економічного розвитку України в умовах глобальних трансформацій. Заходи централізації та обмеження розглядаються як вимушені, тимчасові. Шляхом порівняльного аналізу виявлено спільні тенденції до активізації державного регулювання та уніфікацію підходів до цього процесу в країнах Європи. Особливого розвитку досягли інтернет-торгівля, онлайн-навчання, онлайн-консультації, онлайн-розваги. Посилилася увага до безготівкових розрахунків. Все це дозволило спокійніше сприймати карантин та планувати бізнес у 2021 році. Державна підтримка розвитку МСБ сприймалася як обов'язкова умова відновлення економіки України. Уведення військового стану супроводжувалося переходом до мобілізаційної економіки: масштабними змінами до трудового законодавства щодо робочого часу, відпусток, прийому та звільнення з роботи, зміни суттєвих умов праці тощо. Впроваджено спрощене врегулювання трудових відносин. Проведено суттєву роботу по релокації бізнесу та відновлення економіки для забезпечення виробництва необхідних товарів та вирішення соціальних питань. Важливим напрямом роботи Кабінету міністрів України з підприємцями є їх підтримка через центри зайнятості. Активно підтримується також діяльність приватних та

громадських консалтингових кампаній, які здійснюють консультації для бізнесу в умовах війни;

6. Виявлено та систематизовано адміністративні бар'єри та інші перепони для розвитку малого і середнього бізнесу (відсутність або низький рівень державної підтримки МСБ, недоступність кредитів та інші фінансові бар'єри, недостатність інформації, недостатність технічних навиків, недостатність або відсутність підтримки мережі постачання, низький рівень підготовки власників та керівників МСБ тощо). Відзначено необхідність координації підходів та комплексного підходу до вироблення та реалізації підходів до регулювання МСБ;

7. В результаті аналізу нормативно-правових актів та наукових досліджень визначено основні тенденції оптимізації механізмів державного регулювання розвитку МСБ. Трактуючи оптимізацію як досягнення найбільш ефективного в даній ситуації регулювання розвитку МСБ, визначено її критерії. Основними з них названо респонсивність публічного управління та використання переваг адаптивного управління.

Ключовим фактором оптимізації названозниження негативного впливу адміністративних бар'єрів, забезпечення вищого рівня економічної свободи шляхом дерегулювання (дерегуляції), яка трактується як спрощення умов та процедур – скорочення, а не відміна регулювання. Важливим напрямом роботи органів влади названо зменшення розмірів тіньової економіки, яка має певний позитивний вплив на розвиток саморегулювання бізнесу, але значний її розмір шкодить як економіці, так і соціальній сфері. Виділено політичний, економічний, соціально-демографічний, нормативно-правовий та технологічно-інноваційний фактори тінізації ринку праці.

Запропоновано звернути особливу увагу на респонсивність публічного управління, яка трактується як здатність влади адекватно сприймати проблеми населення. Респонсивність влади ґрунтується на розвитку партиципативної демократії, впровадженні досягнень інформатизації і тісно пов'язана з розвитком адаптивного управління, головна задача якого – підтримка

внутрішньої стабільності системи в умовах постійно змінного зовнішнього середовища.

Виокремлено питання забезпечення зростання культури підприємництва у МСБ, на що має спрямовуватися державна політика підвищення рівня поінформованості громадян та бізнесменів. Розуміння позитивної ролі підприємництва в суспільстві сприятиме збільшенню кількості суб'єктів МСБ.

Вирішальне значення має політика держави щодо регулювання розвитку ринку послуг (розширення переліку послуг та підвищення якості їх надання) та ринку праці;

8. У відповідності з принципами децентралізації, субсидіарності, партисипативної демократії розглянуто особливості оптимізації державного регулювання МСБ на регіональному та місцевому рівнях. Встановлено, що вони залежать в першу чергу від особливостей регіону, рівня розвитку МСБ та впливу економічної ситуації в країні.

Оптимізація державного регулювання розвитку МСБ має визначатися процесами глобалізації та інформатизації в руслі концепції сталого розвитку, відповідно вимог європеїзації України та з урахуванням сучасних тенденцій у публічному управлінні, які конкретизовано у його 12 принципах.

Проаналізовано наявний досвід ревіталізації (відновлення, оновлення міського середовища) Запропоновано активне залучення до цього процесу малого та середнього бізнесу, що матиме потрібний позитивний ефект – для територіальної громади, для бізнесу, для влади.

9. Вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду відбудови економіки під час війни та у повоєнний період, виявлення та аналіз існуючих проблем дозволили автору обґрунтувати (3.3) та запропонувати проект Концепції Стратегії державного регулювання МСБ на 2023-2030 роки (Додаток С). Метою нової Стратегії є оптимізація державного регулювання розвитку МСБ для забезпечення зростання його ефективності та конкурентоздатності, посилення ролі в житті країни та створення основи для становлення середнього класу. Вузлові принципи Стратегії визначаються сучасними підходами до

державного регулювання соціально-економічного розвитку. Серед інших нами виділено принципи респонсивності та адаптивності управління. Вузловими напрямками визначено: створення зручних умов для сталого розвитку МСБ; забезпечення доступу до фінансів і внутрішнього та зовнішнього ринків; диджиталізація країни; регіональне вирівнювання в розвитку МСБ; захист навколишнього середовища; правова, психологічна та освітня підтримка МСБ; інтеграція України до єдиного ринку Європейського Союзу в рамках програми «Єдиний ринок» (2021-2027 роки) та інших програм; вироблення та реалізації державної політики на ринку праці для забезпечення його еластичності та врахування як інтересів МСБ, так і працівників; поглиблення публічно-приватного партнерства та зростання інституційних можливостей МСБ шляхом розвитку громадських об'єднань та посилення ролі професійних спілок.

Проведене нами дослідження доповнює попередні наукові пошуки вчених у сфері державного управління, економіки, права, психології тощо, але не вичерпує всіх аспектів створення та реалізації державної політики регулювання сфери МСБ.

Перспективу дальшого дослідження вбачаємо у забезпеченні комплексного підходу до формування регуляторної політики та активному залученні до цього процесу громадськості і представників МСБ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. 12 Principles of Good Governance. Council of Europe – official web-portal.
URL: <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles>

2. 13 ідей для бізнесу в умовах воєнного стану. Бюро розвитку. 24.09.2022 URL: <https://www.byuro-rozvytku.com/pro-nas/>
3. Авдєєва В.М. Державний механізм фінансового регулювання розвитку малого бізнесу. Автореф. к.н.держ.упр. Донецьк. 2010. 20 с.
4. Авілова А. Малий бізнес в Італії. Громадський рух «Нова ініціатива» URL: <http://donklass.com/home/638-malyj-biznes-v-italii.html>
5. Аналіз регуляторного впливу та М-Тест. Державна регуляторна служба України. URL: <https://www.drs.gov.ua/regulatory-policy-category/analiz-regulyatornogo-vplyvu-ta-m-test/>
6. Аналіз специфічних бар'єрів місцевого рівня в сфері розвитку МСП в містах Жовква та Яворів та методів їх усунення Львів. 2017. 20 с.
7. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». К. : НІСД, 2015. 684 с. ISBN 978–966–554–246–9
8. Аністратенко Ю.І. Концептуалізація правового регулювання оподаткування малого та середнього бізнесу в Україні: монографія. К.-П.: Рута, 2016. 397 с
9. Антикорупція для малого та середнього бізнесу. Освітній курс «Антикорупція» Дія. Бізнес. URL: <https://business.diia.gov.ua/anti-corruption-for-business>
10. Арєф'єва О. В., Герасимчук Н.А. Управління формуванням підприємництва. К. Корпорація, 2006. 228 с.
11. Бакуменко В. Д. Публічне адміністрування як процес вироблення, прийняття та виконання управлінських рішень. Наукові розвідки з державного та муніципального управління. 2015. № 1. С. 8-26.
12. Баранов С. О. Основні методи впливу держави на тіньову економіку. Державне управління: удосконалення та розвиток. №6. 2016. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=979>

13. Баштанник В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів: монографія Д.: ДРІДУ НАДУ, 2010. 390 с
14. Бізнес під час війни (доповнюється)» (LIGA ZAKON). URL: https://biz.ligazakon.net/aktualno/11677_bznes-pd-chas-vyni-dopovnyutsya
15. Бізнес під час коронавірусу: як вижити в умовах карантину. URL: <https://inteltech.com.ua/uk/blogs/biznes-pid-chas-koronavirusu-yak-vyzhyty-v-umovah-karantynu>
16. Бізнес пропонує внести зміни у законодавство: на період війни та на постійній основі. 21.04.2022. URL: <https://ibuh.info/biznes-proponuye-vnesti-zmini-u-zakonodavstvo-na-period-vijni-ta-na-postijnij-osnovi>
17. Біла книга. Політика розвитку МСП в Україні. Як реалізувати потенціал малого та середнього підприємництва в Україні. К. 2015. 32 с.
18. Біла книга: Пропозиції щодо законодавчого та адміністративно-правового реформування сфери міського розвитку в Україні К. 2017. 135.
19. Бобровська О. Ю., Савостенко Т.О. Формування системи управління потенціалом сталого розвитку територій в умовах децентралізації влади. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України / за заг. ред. А. П. Савкова. Київ : НАДУ, 2016. Вип. 2. 288 с.
20. Бойко О.Я. Податкові інструменти сприяння розвитку підприємництва в Україні : державно-управлінський аспект. Автореф. дис. к.н.держ.упр. Львів. 2020. 20 с.
21. Брент Райан: Ідеальне місто – це місто – печворк, що складається з безлічі маленьких шматочків. SAGA. 20/09/2018 URL: <https://saga-development.com.ua/publications/interviews/brent-rajane-idealne-misto-tse-misto-pechvork-shho-skladayetsya-z-bezliche-malenkyh-shmatochkiv/>

22. Бураковський І. 10 реалій для бізнесу та влади. NV.15.09.2017. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/10-realij-dlja-biznesu-ta-vladi-1850661.html>
23. Бутко М. П., Попело О.В. Методологія оцінки ролі малого підприємництва в інноваційному розвитку регіону. Регіональна економіка. 2012. № 3. С. 67–74
24. Верховод О.М. Іноземний досвід дерегулювання господарської діяльності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. Вип. 1. Т.1. 2014. С. 228-233
25. Видимі та латентні наслідки COVID-19 для регулювання соціально-трудових відносин в сфері МСБ України. Київ 2020. 24 с.
26. Вихід українського МСБ на ринки ЄС. Практичний посібник. К. 2018. 19 с
27. Війкман А, Сконберг К. Циркулярна економіка та переваги для суспільства. Звіт про дослідження на вимогу Римського клубу. К. 54 с.
28. Вінніков О.Ю. Управління бізнес-об'єднанням: посібник. Київ, 2017. 84 с.
29. Вовк Т.В., Перемот С.В. Система конкурентного законодавства Європейського Союзу. Правове регулювання правил конкуренції в Україні. Шляхи адаптації законодавства України Київ: РВА “Тріумф”, 2006. 416 с.
30. Воробей В. Місцевий економічний розвиток у територіальних громадах: корисні поради та кращі практики. (Програма USAID DOBRE). К. 2021. 24 с.
31. Газуда М.В., Волощук Н.Ю. Регіональний розвиток сфери малого підприємництва Ужгород: Видавництво «ФОП Сабов А.М.», Ужгород 254 с.
32. Галецька Т.І., Топішко О.І. Удосконалення державного регулювання лізингових відносин. Наукові записки. Серія “Економіка”. Випуск 13. 2010. С. 314-326

33. Гальчинський А.С. Кінець тоталітарного режиму, що далі? К.: Укр. пропілеї. 1996. 160 с.
34. Гальчинський А.С. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу. К. Українські пропілеї. 2001. 390 с.
35. Геєць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України: монографія. Харків: Константа, 2006. 272 с
36. Геєць В. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: в 3 т. / Т. 3: Конкурентоспроможність української економіки / За ред. В. Гейця, В. Семиноженка, Б. Кваснюка. К.: Фенікс, 2007. 556 с
37. Гейко Т.Ю. Пріоритети розвитку підприємництва в Україні в умовах пандемії Covid – 19 та в посткарантинний період. Вісник соціально-економічних досліджень, No 2(73), 2020 . с. 62-71
38. Геополітичні та гео економічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі. Geopolitical and geoeconomic changes shaped by russian aggression and renewal of the place of Ukraine in the world/ Наук. ред. В.Юрчишин. Київ: Центр Разумкова, 2022. 102 с.
39. Глобалізаційні процеси у світовій економіці: виклики та можливості для України : колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О.О. Борзенко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Електрон. дані. К., 2022. 264 с.
40. Голич Н.В. Адаптивні стратегії розвитку підприємств малого бізнесу харчової промисловості в умовах децентралізації. Дис. докт. філос. з економ. Тернопіль. 2021. 286 с.
41. Гончаренко В. Ревіталізація – відродження, а не демонтаж. Інтернет видання ПОЛТАВЩИНА. 12. 01.2022. URL: <https://poltava.to/news/64300/>
42. Гончаренко О. М. Саморегулювання господарської діяльності: питання теорії та практики: монографія. К.: НДІ приватного права і

- підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 418 с.
43. Гончарук Н.В. Зарубіжний досвід розвитку підприємницьких структур та можливості його використання в Україні. Ефективна економіка № 9, 2017 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5772>
44. Гончарук Т.С. Зарубіжний досвід розвитку підприємницьких структур та можливості його використанні в Україні. Ефективна економіка.№9.2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5772>
45. Гордієнко Є. С., Гордієнко А. О., Сидоренко І. М. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в Україні. Полтавський державний аграрний університет : сайт. URL: <http://www.pdaa.edu.ua/nr/pdf3/13.pdf>
46. Господарський кодекс України. Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
47. Гречко Т.К, Лісовський С.А., Романюк С.А., Руденко Л.Г. Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку: [навч. посіб.]. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 264 с.
48. Гринник Є. Законопроект про дерегуляцію бізнесу: корупція, непрозорість та загроза для євроінтеграції. Економічна правда. 28.10.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/28/693190/>
49. Гринчук Н.М. Міста і місцевий економічний розвиток.Ukraine – EU. Innovations in Education, Technology, Business and Law : collection of international scientific papers. – Chernihiv : CNUT, 2018. 382 p. (С. 226-229)
50. Гринчук Н.М. Формування територіальних маркетингових стратегій К. 2014. 43 с. URL: http://regionet.org.ua/files/08.Territorial_Marketing_Grynychuk_Materials_UA.pdf

51. Гудзь П.В. Узагальнення польського досвіду регіональних органів місцевого самоврядування з адміністративної підтримки малого і середнього бізнесу в умовах протидії COVID-19. Управління змінами та інновації, (1), 38-41. URL: <http://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/9>
52. Данилишин Б. Адаптивна економіка: країна, бізнес, фінансові ринки. LB.ua. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/538357_adaptivna_ekonomika_kraina.html
53. Данилишин Б.М., Кондрашов О.М. Державна підтримка та податкове регулювання підприємницької діяльності в Україні: монографія: Монографія / Донецьк: Юго-Восток, 2010. 296 с.
54. Данилишин Б. Як держава може підтримати бізнес в умовах війни. Економічна правда. 20.03.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/20/684363/>
55. Денис Шмигаль: Українські громадяни та бізнес минулого року сплатили в державний бюджет понад 900 млрд грн. Урядовий портал. 6.01.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-ukrainski-hromadiany-ta-biznes-mynuloho-roku-splatyly-v-derzhavnyi-biudzheth-ponad-900-mlrd-hrn>
56. Державна регуляторна служба України URL: <https://www.drs.gov.ua/deregulation/rozmishhuyemo-proyekt-planu-z-deregulyatsiyi-yakyj-15-06-2022-roku-bulo-vynyseno-na-rozglyad-mizhvidomchoyi-robochoyi-grupy-z-pytan-deregulyatsiyi-gospodarskoyi-diyalnosti/>
57. Державна регуляторна служба України. Веб-сайт. 16.03.2023. URL: <https://www.drs.gov.ua/type-deregulation/plan-zahodiv-z-deregulyatsiyi/>
58. Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

59. Державне регулювання економіки. Матеріали до громадського обговорення. Національне агентство з питань запобігання корупції. 22.11.2022. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/>
60. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
61. Дзядук Г. О. Механізми державного регулювання розвитку малого та середнього агробізнесу в Україні: дис. ... канд. наук держ. упр.: 25.00.02/ нац. акад. держ. упр. при през. України. Харків, 2019. 219 с.
62. Діденко Н.Г. Європейський досвід державної підтримки розвитку малого та середнього підприємництва в контексті глобальних змін Державноуправлінські студії № 4, 2019. Електронне наукове фахове видання URL: [www: ipk.edu.ua](http://www.ipk.edu.ua)
63. Дія. Бізнес. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/novini/stan-ta-potrebi-biznesu-v-umovah-vijni-rezultati-opituvannya-v-listopadi-2022-roku>
64. Діяльність суб'єктів господарювання під час карантину (правовий аналіз нормативно-правових актив). URL: [https://protocol.ua/ru/diyalnist_sub_ektiv_gospodaryuvannya_pid_chas_karantinu_\(pravoviy_analiz_normativno_pravovih_aktiv\)/](https://protocol.ua/ru/diyalnist_sub_ektiv_gospodaryuvannya_pid_chas_karantinu_(pravoviy_analiz_normativno_pravovih_aktiv))
65. Дослідження та аналітика. ЕБА. URL: <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analika/>
66. Дубич К.В. Фактори тінізації ринку праці України. Державне управління: удосконалення та розвиток № 10, 2017. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1132>
67. Дурман М.О. Формування та реалізація державної регуляторної політики в Україні. Автореф. дис. д-ра наук з держ. упр. Херсон. 2020 44 с.
68. Дякуновський О.Є. Правове регулювання підприємницької діяльності в Україні та Республіці Польща. Дис. канд.юр. н. Вінниця. 2021. 277 с.

69. Дяченко О. П. Запобігання поширення сучасних тенденцій розвитку тіньової економіки з позиції ефективного державного управління. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2017. №5. С. 114-120.
70. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. В.М. Гейця. К.: Інститут економічного прогнозування НАНУ; Фенікс, 2003. 1008 с.
71. Економічні свободи для зміцнення соціально-економічного розвитку України в умовах глобальних трансформацій. / Наук. ред. В.Юрчишин. – Київ: Заповіт, 2020. 276 с.
72. Енциклопедичний словник з державного управління Уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П.Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с
73. Європейський досвід державного управління. Курс лекцій. / Уклад.: О.Ю.Оржель, О.М.Палій, Ю.Д.Полянський, С.М.Гладкова, С.В.Соколик, П.І.Крайник, Т.О.Гусаченко; За заг. ред. О.Ю.Оболенського, С.В.Сьоміна, А.О.Чемериса, С.В.Загороднюка, О.Л.Приходько, Л.О.Воронько. - К.: Вид-во НАДУ, 2007. 76 с.
74. Єгоричева С. Б., Лахижа М. І. Публічно-приватне партнерство в посткомуністичних країнах : монографія. Київ: ІПК ДСЗУ, 2020. 304 с. ISBN 978-617-774-906-5
75. Жінки та чоловіки на керівних посадах в Україні. Статистичний аналіз відкритих даних ЄДР 2017-2020. К. 2021. 52 с.
76. Зварич І. Глобальна циркулярна економіка як засіб побудови нового екологічно-стійкого суспільства. Світ фінансів. 4 (49). 2016. С. 148–156.
77. Зварич І. Основні перешкоди при імплементації фірмами циркулярної економіки. URL: <http://dSPACE.wunu.edu.ua/bitstream/316497/23037/1/12-14.pdf>

78. Звіт про дослідження мікро-, малого і середнього підприємництва. 30.09.2022. URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/245/1-469_Info%20Sapiens_CIPE_report_v2.pdf
79. Здрок ВВ, Паславська І.М. Моделювання економічної динаміки: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 244 с.
80. Зелена книга. Системний перегляд якості державного регулювання «Проектування об'єктів будівництва». К. URL: <https://eu4business.org.ua/useful-materials/green-paper-systemic-review-of-the-quality-of-state-regulation-of-the-markets-for-the-design-of/>
81. Зянько В.В., Гайдей М.О. Історичні етапи розвитку конкуренції. Проблеми системного підходу в економіці. Випуск 1 (69).2019. с. 7-12
82. Іванов А.В. Реалізація політики зайнятості щодо підтримки підприємництва в Україні. Автореф. дис. к.н.держ.упр. К. 2021. 20 с.
83. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країни після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. Економіка України. 2019. № 1 (686). С.75-89
84. Ільницька Н.Ф. Співвідношення понять «державне управління», «державне регулювання», «публічне адміністрування»: сучасні тенденції. Правова реальність у трансформаційних умовах розвитку сучасної держави" . Науково-практична Інтернет-конференція 28.02.2018 - СЕКЦІЯ №2 URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/36834/iln_52-55.pdf?sequence=1&isAllowed=y
85. Інвестування в Україну під час війни. [1/2] Advantage Ukraine. 20.02.2023. URL: <https://trans.info/de/investuvannya-v-ukrayinu-pid-chas-viyny-327240>
86. Індекс настрою малого бізнесу. Презентація результатів дослідження за 2021 рік. URL: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/Prezentatsiya-rezultativ-doslidzhennya-1.pdf>

87. Інституціоналізація публічного управління в Україні : наук.-аналіт.доп. / за заг. ред. М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2019. 210 с
88. Інституційні засади розвитку ринку праці в Україні : колективна монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. І.Л. Петрової, д.е.н. В.В. Близнюк ; НАН України, ДУ «Ін-текон. та прогнозув. НАН України». Електрон. дані. К., 2021. 472 с.
89. Калаченкова К.О. Підприємництво та бізнес: трансформація співвідношення категорій в еру інформатизації. Порівняльно-аналітичне право. № 2. 2020. С. 15-18
90. Калініченко З. Проблеми адаптивного управління бізнес-системами в умовах впливу дестабілізаційних факторів в Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 3. С. 222-231
91. Калініченко З.Д., Струц А.С. Тіньова економіка як перепона до вступу в Євросоюз. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 22, частина 2. 2018 С. 5-8
92. Капітан В.О. Зарубіжний досвід формування державної стратегії розвитку малого бізнесу задля забезпечення зайнятості населення. Інвестиції: практика та досвід № 4/2017. С. 115-119
93. Каракуц А. Робоча сила в Україні: як війна впливає на її майбутнє? Економічна правда. 8.06.2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/8/700951/>
94. Карпенко Н.В. Генезис малого та середнього бізнесу в Україні. Вісник НУВГП Економічні науки. Том 3, № 91 (2020) с.79-84
95. Квасниця О. В. Особливості державної підтримки малого бізнесу у зарубіжних країнах. Світ фінансів. №2. 2012. С. 177-187
96. Клименко Н.Г. Методи, заходи та засоби державного регулювання діяльності недержавних інституцій у сфері національної безпеки Державне управління: удосконалення та розвиток № 9, 2017 URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1122>

97. Ковач В.М. Теоретико-методологічні засади державного регулювання ринку праці у системі соціально-економічних відносин в Україні. Автореф. дис. д-ра наук з держ. упр. К. 2020. 45 с.
98. Козаченко Г.В. Малий бізнес: стійкість та компенсаторні можливості. Монографія. / Г.В. Козаченко [та інші]. К. : Лібра, 2003. С. 46
99. Колісніченко П. Т. Напрями удосконалення державного регулювання підприємницької діяльності Наука й економіка. 2010. №2. С. 13-16.
100. Колодій А.Ф. Визначення критеріїв та вимірювання демократичності врядування в Україні // Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика: матер. наук.-практ. конф. за між нар. уч. (22 жовтня 2010 р.): пленарне засідання. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. С. 29-55.
101. Коляда Ю.В. Адаптивна парадигма моделювання економічної динаміки: монографія. К. КНЕУ. 2011. 297 с.
102. Коляда Ю.В., Кравченко Т.В., Трухановський В.І. Якісне моделювання траєкторій економічного розвитку об'єкта господарювання URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197271315.pdf>
103. Коновал В. О. Організаційно-правові механізми державного управління електронним урядуванням на місцевому рівні на прикладі територіальної громади міста Києва : дис. канд. держ. упр. : 25.00.02 / Коновал Вадим Олександрович – Київ, 2018. – 330 с.
104. Концептуальні засади підтримки малого та середнього бізнесу в Україні: питання кластеризації та бізнес-інкубації: колективна монографія / за ред. проф. О. В. Фінагіної, ЧДТУ. Черкаси: Видавець Пономаренко Р.В., 2018. 158 с
105. Коронавірус VS бізнес: половина підприємців протримається на карантині не більше місяця. Економічна правда. 2.04.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/04/2/658857/>

106. Корягіна Т.В., Осацька Ю.Є. Особливості державного регулювання малого підприємництва в Україні. Економіка і держава. 2014. № 12.С. 4-7.
107. Криштоф Н.С. Економічна політика розвитку підприємництва в умовах геоекономічних перетворень. Державне управління: теорія та практика. - 2012. - № 2. с/ 2-11URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_18.
108. Ксьондз С.В.. Сучасні тенденції розвитку малого і середнього підприємництва у світі та на Україні. Чернівці: Рута, 1998. 104 с.
109. Кужель О.В., Корупція і розвиток малого бізнесу. ЕП.2002. с. 137-148 URL: http://eip.org.ua/docs/EP_02_2_137_uk.pdf
110. Лазур П. Ю. Державне регулювання малого і середнього підприємництва Львів : Новий Світ, 2006. 400 с.
111. Ландобасо Андрі. Розвиток малого бізнесу в Іспанії. Громадський рух «Нова ініціатива» URL: <http://donklass.com/home/634-razvitiemalogo-biznesa-v-ispanii.html>.
112. Лахижа М.І. Диджиталізація в Україні: поняття, проблеми, перспективи та завдання публічногоуправління. Науковий вісник: Державне управління. 2 (24) 2020. URL: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/63> DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2\(4\)-202-213](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-2(4)-202-213)
113. Лахижа М.І. Модернізація публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009, 289 с.
114. Лахижа М.І., Носков О.М. Державне регулювання еластичності ринку праці: польський досвід. Державно-управлінські студії № 11, 2019. URL: <http://studio.ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/Lakhyzha-Noskov-DUS-11.pdf>
115. Лахижа М.І. Подолання адміністративних бар'єрів як актуальне завдання в процесі модернізації публічної адміністрації (досвід Республіки Казахстан). Державне управління та місцеве

- самоврядування. Вип.1(12), 2012. с.121-127 URL:
http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2012_1/12lmidrk.pdf
116. Лахижа М.І. Респонсивність як умова модернізації суспільства. Теорія та практика державного управління. Вип.1 (24) 2009. с. 3-5
117. Левицький Р.Й. Розвиток системи державного регулювання інвестиційної діяльності малого підприємництва. Автореф. дис. к.н.держ. упр. К. 2009. 20 с.
118. Лешек Бальцерович: «Уся Україна повинна бути вільною економічною зоною...» Дзеркало тижня. 17.06.2005. URL:
https://zn.ua/ukr/politics_archive/leshek_baltserovich_usya_krayina_povinna_buti_vilnoyu_ekonomichnoyu_zonoyu.html
119. Ливч Д. Нове обличчя українського підприємництва. Економічна правда. 29.08.2022. URL:
<https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/>
120. Лінгур Л. Інтегровані підходи формування інформаційної системи КСВ для підприємств малого та середнього бізнесу. Економіка і суспільство. (22). 2020. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-38>
121. Лісовський С.А., Марушевський Г. Б., Павличенко П.Г., Руденко Л.Г., Тимочко Т.В. Проект доповіді України до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку Ріо+20. К.: Центр екологічної освіти та інформації. 2012. 60 с.
122. Лозинська, Т.М. Респонсивність як нова ознака маркетингу на продовольчому ринку. Маркетинг інновацій і інновації у маркетингу : збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції, 26-28 вересня 2013 р. / Відп. за вип. Ю.М. Гладенко. - Суми : ТОВ "ДД "Папірус", 2013. С. 173-175.
123. Лукашова Л. В. Мале підприємництво: методологія та практика фасилітації розвитку : монографія Київ : Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2019. 448 с.

124. Ляпін Д.В., Бондаренко Е. Тест малого підприємництва (М-Тест), посібник з використання. Київ: Центр комерційного права. 2016. 63 с.
125. Малий бізнес: зарубіжний досвід URL: <http://www.remzavod.biz/e9.html>
126. Малий бізнес по-японськи. URL: http://www.openbusiness.ru/html_euro/Japan_open6.htm.
127. Малий, середній та великий бізнеси мають працювати на економіку держави для забезпечення її обороноздатності – Микола Поворозник. 23 березня 2022 року. Офіційний портал Києва. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/maliy_seredniy_ta_velikiy_biznesi_mayut_prat_syuvati_na_ekonomiku_derzhavi_dlya_zabezpechennya_oboronozdatnosti___mikola_povoroznik/
128. Малишко Ю.М. Оцінювання та нейтралізація негативного впливу адміністративних бар'єрів на мале підприємництво. Автореферат дис. к.е.н. Харків. 2016. 21 с.
129. Малько А.С. Адміністративні бар'єри для розвитку конкуренції в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. Вип. 29. Частина 1. 2008. С. 14 - 18
130. Мареніченко В.В. Державне регулювання малого та середнього бізнесу у формуванні якісного регіонального розвитку Суспільно-політичний та соціокультурний розвиток південного регіону України: історичні традиції і сучасні тенденції : зб. статей для проведення І Всеукр. наук.-практ. конф. 21-22 трав. 2015 р. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2015. С. 245–247.
131. Мареніченко В.М. Механізми реалізації державного регулювання якісного розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. Автореф. дис. к.н.держ.упр. Дніпро. 2017. 20 с.
132. Марущак О. Після війни в Україні чоловіків стане більше, ніж жінок: вчений пояснив, у чому причина. ТСН. 16.07.2023. URL:

- <https://tsn.ua/exclusive/scho-bude-z-ukrayincyami-pislya-viyni-ekspert-poyasniv-yakim-stane-spivvidnoshennya-zhinok-i-cholovikiv-2369959.html>
133. Матусова О., Андреева В. Диджиталізація кредитування малого та середнього бізнесу. ·SCIENTIA·FRUCTUOSA (ВІСНИК Київського національного торговельно-економічного університету), 141(1), 118–131. URL: [https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022\(141\)09](https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2022(141)09)
134. Мельник М.І. Класифікація бізнес-середовища: системний підхід. Регіональна економіка. №2. ,2008, С.251-260
135. Менше ФОПів, більше малого та середнього бізнесу: ЦЕС пояснив, в чому секрет успіху німецької економіки. ЦЕС. А. Федотов. 2019. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2019/06/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B7.pdf>
136. Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону : монографія / за заг. ред. А. З. Підгорного. Одеса : Атлант, 2012. 242 с.
137. Михальська В.В. Державне регулювання механізму формування освітнього середовища для малого та середнього підприємництва. Автореф. дис. к.н. держ. упр. К. 2007.
138. Мілаш І.В. Зміст поняття «адаптивне управління» в сучасних реаліях функціонування вітчизняних підприємств. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/126.pdf>
139. Міненко М.А. Трансформація системи державного управління в сучасні моделі регулювання суспільства. Державне управління: удосконалення та розвиток. №6. 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_6_3
140. Міністерство економіки України URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA>
141. Місцевий економічний розвиток: моделі, ресурси та інструменти фінансування : Практичний посібник / Балдич Н., Гринчук Н., Ходько Н., Чорній Л., Глібіщук Я. /Центр громадської експертизи на замовлення

- проєкту міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проєкт ПРОМІС). Частина I. МЕР: сучасні концепції, моделі та ресурси. – К. : 2020. – 104 с. - https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/601/PLEDDG_LED_Finance_Guide_Part_1.pdf
142. Місцевий економічний розвиток: моделі, ресурси та інструменти фінансування : Практичний посібник / Балдич Н., Гринчук Н., Ходько Н., Чорній Л., Глібіщук Я. /Центр громадської експертизи на замовлення проєкту міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проєкт ПРОМІС). Частина 2. Бюджетні інструменти фінансування МЕР К. : 2020. 100 с. -https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/602/PLEDDG_LED_Finance_Guide_Part_2.pdf
143. Місцевий економічний розвиток: моделі, ресурси та інструменти фінансування : Практичний посібник / Балдич Н., Гринчук Н., Ходько Н., Чорній Л., Глібіщук Я. /Центр громадської експертизи на замовлення проєкту міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проєкт ПРОМІС). Частина 5. Грантові інструменти фінансування МЕР – К. : 2020. – 64 с. – https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/605/PLEDDG_LED_Finance_Guide_Part_5.pdf
144. Моделі економічної динаміки для фахівців з інформаційних технологій: Навчальний посібник/ О. М. Гладка, І. М. Карпович, А. М. Сінчук. Рівне: РДГУ, 2019. 158 с.
145. Модернізація механізмів розвитку малого та середнього бізнесу : монографія / А.І. Бутенко та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-ті. Донецьк, 2011. 326 с
146. Моїсеєнко О.М. Інституціональна основа державного управління економічним розвитком України. Публічне управління і адміністрування в Україні. Вип.16. 20220. С. 121-125. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2020-16-21>

147. Морицан О.М., Морицан В.Ф., Стефанишин Б.М. Тіньова економіка і її роль в економіці України. Вісник Прикарпатського університету. Економіка. 2014. Випуск Х. С. 61 - 66
148. Найкращі міста для ведення бізнесу 2021. Forbes. URL: <https://forbes.ua/ratings/naykrashchi-mista-dlya-vedennya-biznesu-2021-05102021-2533>
149. Наливайко Т. Л. Ідентифікація понятійно-категоріального апарату адаптивного управління. Економіка та держава. 2019. № 9. С. 95–102. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.9.95
150. Назаркевич І. Б. Державне регулювання структурних змін в економіці України: проблеми та перспективи : монографія Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 356 с.
151. Назаркевич І.Б. Еволюція економічних циклів і детермінація структурних змін у національній економіці. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду в Україні. 2020 Випуск 3 (143) С. 3-8. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20203\(143\)/sep20203\(143\)_003_NazarkevychI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20203(143)/sep20203(143)_003_NazarkevychI.pdf)
152. Найкращі міста для ведення бізнесу 2021. Forbes. URL: <https://forbes.ua/ratings/naykrashchi-mista-dlya-vedennya-biznesu-2021-05102021-2533>
153. Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України: монографія/ ІПРЕЕД НАН України, ІГ НАН України, ІППЕ НАН України. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2012. 714 с.
154. Національна платформа малого та середнього бізнесу 5.12.2018.]URL: <https://platforma-msb.org/>
155. Нова Держінспекція архітектури та містобудування перевершила коруповану ДАБІ по створенню проблем громадянам та малому бізнесу. ZN\UA. 2/08/2022/ URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/novostvorena-derzhinspektsija-arkhitekturi->

ta-mistobuduvannja-perevershila-korupovanu-dabi-po-stvorennju-problem-hromadjanam-ta-malomu-biznesu.html

156. Нова економіка: форми вияву, причини і наслідки: монографія / за ред. Х. Клодта; пер. з нім. В.В. Рокочої. К.: Вид-во "Такасон", 2006. 306 с
157. Носков О.М. Адаптація законодавства України до права ЄС, як необхідна умова інтеграції. Матеріали VI Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції «Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти» ПЮІ НЮУ імені Ярослава Мудрого (м. Полтава 17 листопада 2021 року). П. 2021. С. 46-49.
158. Носков О.М. Вплив міграційних процесів на трансформацію ринку праці. Матеріали доповідей та тез Міжнародної науково-практичної конференції «Інституційні трансформації ринку праці в умовах євроінтеграції» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ, 12 листопада 2019 року).К. 2019. С. 323-325.
159. Носков О.М. Державна підтримка розвитку малого та середнього бізнесу в період пандемії, як обов'язкова умова відновлення економіки України. 46 Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín “Věda a perspektivy” je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. No 7(7) 2021. С. 47-55.
160. Носков О.М. Зарубіжний досвід регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. Організаційно-правові аспекти публічного управління в Україні : Матеріали X Міжнародної науково-практичної Інтернетконференції, 27 квітня 2023 р. Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2023. С. 126-128
161. Носков, О. М. Державне регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах пандемії та воєнного стану. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління

та адміністрування, № 7. 2023. URL: . <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-7-02-12>

162. Носков О.М., Лахижа М.І., Державне регулювання еластичності ринку праці в Польщі. Українські реалії ринку праці в умовах глобалізації. Колективна монографія. К. 2021. С. 98-105.
163. Носков О.М. Проблеми регулювання та перспективи розвитку малого і середнього бізнесу в Україні: теоретичні аспекти. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління №1/ 2023
164. Носков О.М. Публічно-приватне партнерство як метод співпраці органів державної влади та бізнесу. Матеріали тез та доповідей науково-практичної інтернет-конференції «Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ 20 квітня 2021 року). К. 2021
165. Носков О.М. Розвиток електронної демократії в Україні. Матеріали доповідей та тез ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Форум прямої демократії» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ, 4 грудня 2019 року).К. 2019. С. 90-92.
166. Носков О.М. Співробітництво влади та бізнесу у сфері публічно-приватного партнерства. Матеріали тез та доповідей ІІІ-ої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації». ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ 15 квітня 2020 року). К. 2020. С. 148 - 151.
167. Овсієнко О.В. Цифрова інфраструктура підтримки малого бізнесу в Україні Ефективна економіка. №2. 2021. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/86.pdf DOI: 10.32702/2307-2105-2021.2.84
168. Огляд відмінності та спорідненості понять малий бізнес та мале промислове підприємництво в Україні Економіка: реалії часу.

- Науковий журнал. 2015. № 4 (20). С. 20-26. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n4.html>
169. Оздоровлюємо регуляторне поле для бізнесу: 49% інструментів регулювання Міністерства охорони здоров'я потребують скасування. Міністерство економіки України. 17.03. 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=89c27659-ed97-444e-a136-888e25ec3b53&title=Reguluvannia>
170. Олексюк М.І. Адаптивний підхід до управління ризиками торговельних підприємств. Ефективна економіка. №11. 2013. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2526>
171. Оліферук С.І. Адаптивне управління розвитком сільського господарства: сутність і ознаки. Ефективна економіка. №12. 2012. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1648>
172. Ольвінська Ю. О. Особливості державного регулювання малого підприємництва у країнах світу Державне управління: удосконалення та розвиток: електрон. наук. фахове вид. 2015. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=814>
173. Омеляненко Т. В., Короткова К. О. Розвиток малого підприємництва та малого бізнесу в Україні: чинники впливу та актуальні тенденції. Ефективна економіка. 2020. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7584>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.1.9
174. Онищенко С.В, Маслій О.А, та Глушко А.Д. Цифрова трансформація малого бізнесу як необхідна умова його розвитку в період пандемії. URL: http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolNTU/10667/1/2021_12_%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%20%D0%9D%D0%90%D0%9D_zbirnik-nan.pdf
175. Орлова Н.С., Сабіна Н.Ю., Верьовіна І.М. Соціальні аспекти економічного розвитку України. Монографія. Донецьк. 2014. 200 с

176. Останні зміни у законодавстві ЗІР ДПС. 25.02.2023. URL: <http://m.zir.tax.gov.ua/main/lastupdate/>
177. Отрішко М. А. Використання культурних та креативних індустрій як шлях ревіталізації малого міста. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2020. № 3. С. 40-45.
178. Павловський М. Стійкість економічної системи – необхідна умова зростання добробуту. Універсум 1–2 (87–88), 2001 URL: <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2001/1/dobr.html>
179. Патяк М. Державна політика підвищення підприємницької активності малого та середнього бізнесу Становлення публічного адміністрування в Україні : матеріали VIII Всеукр. міжвуз. конф. студентів та молодих учених / за заг. ред. С. О. Шевченка. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2017. – С. 200-202
180. Пащук Л.В. Етапи еволюції розвитку малого і середнього підприємництва в Україні Вісник НУВГП Серія «Економічні науки». Випуск 3(91) 2020 рс. 137- 145. <https://doi.org/10.31713/ve3202013>
181. Перекладаємо слово ревіталізація (архітектура). Словотвір. 23.01.2020.URL: <https://slovotvir.org.ua/words/revitalizatsiia-arkhitektura>
182. Перелік завдань з реалізації Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року, виконання яких передбачено іншими стратегічними та програмними документами, які прямо чи опосередковано впливають на розвиток малого та середнього підприємництва. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 292-р. URL: <https://законодавство.com/kabineta-ministriv-rozporyadjennya/rozporyadjennya-vid-travnja-2018-292-deyaki356765.html>
183. Перелік заходів державної підтримки. 2021. URL: <https://sme.gov.ua/covid19-qa/#qa2>

184. Перспективи посткоронавірусних економічних трансформацій та їх вплив на розвиток країн. Місце України у посткризовому світі. / Наук. ред. В.Юрчишин. Київ: Заповіт, 2021. 358 с.
185. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Указ Президента України 21 квітня 2022 року № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>
186. Підсумки роботи Державної служби зайнятості в 2022 році та пріоритети на 2023 рік. Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/pidsumky-roboty-derzhavnoyi-sluzhby-zaunyatosti-v-2022-roci-ta-priorytety-na-2023-rik>
187. Підтримка бізнесу в умовах війни: практичні рекомендації для громад. К. 2023. 36 с.
188. Пілевич Д. Державне регулювання розвитку підприємництва: системний підхід. Проблеми і перспективи розвитку економіки та управління. №1 (29). 2022. С. 22-30.
189. План Відновлення України. Національна Рада з відновлення. Липень 2022. URL: <https://recovery.gov.ua/>
190. План заходів з реалізації Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 292-р. URL: <https://законодавство.com/kabineta-ministriv-rozporyadjennya/rozporyadjennya-vid-travnja-2018-292-deyaki356765.html>
191. Погляд у майбутнє: розвиток мікро-, малого та середнього бізнесу в Україні до 2030 року. Аналітичний звіт. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2022. 60 с.
192. Полтавська обласна військова адміністрація. Офіційний веб-портал. URL: <https://www.adm-pl.gov.ua/page/publicna-administraciya>
193. Попський А. В. Державна політика розвитку, підтримки малого та середнього підприємництва у контексті європейської інтеграції/ Ефективність державного управління. 2017. Вип. 1 (50). - С. 260-268.

194. Приходченко Л.Л. Забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади: монографія Одеса, 2009. 299 с.
195. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV зі змінами. URL: <https://zakon.help/zakonodavstvo-ukraini/996-14#o36>
196. Про власність в СРСР. Закон СРСР від 6 березня 1990 року N 1305-I . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1305400-90#Text> (Не застосовується на території України від 07.05.2022)
197. Про власність. Закон Української РСР від 7 лютого 1991 року N 697-XII. Втрата чинності на підставі Закону N 997-V (997-16) від 27.04.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text>
198. Програма релокації підприємств. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv>
199. Програми розвитку підприємництва в Україні успішно розвиваються URL: <http://www.infokmu.com.ua>.
200. Про дерадянізацію законодавства України. Закон України 21 квітня 2022 року № 2215-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text>
201. Про державну підтримку малого підприємництва. Закон України № 2063-III від 19.10.2000:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2063-14>
202. Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності : Указ Президента України № 817/98 від 23 липня 1998 р. // Офіційний вісник України. 1998. № 25. 30 липня. Ст. 19.
203. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки. Постанова Кабінету міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>

204. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. № 534 URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prozatverdzhennyaderzhavnoyi-programistimulyuvannya-ekonomiki-534-270520>
205. Про власність в СРСР. Закон СРСР від 6 березня 1990 року N 1305-I. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1305400-90#Text> (Не застосовується на території України від 07.05.2022)
206. Про власність. Закон Української РСР від 7 лютого 1991 року N 697-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text> (втратив чинність на підставі Закону N 997-V (997-16) від 27.04.2007)
207. Про внесення змін до деяких законів України щодо усунення адміністративних бар'єрів для експорту послуг. Закон України від 3 листопада 2016 року № 1724-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1724-19#Text>
208. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2020 № 262. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
209. Програма релокації підприємств. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv>
210. Програми розвитку підприємництва в Україні успішно розвиваються URL: <http://www.infokmu.com.ua>.
211. Про дерадянізацію законодавства України. Закон України 21 квітня 2022 року № 2215-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#Text>

212. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003 за № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>
213. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки. Постанова Кабінету міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
214. Про затвердження Методики проведення аналізу впливу регуляторного акта. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 р. № 308. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/5274621>
215. Проект Закону Про основні засади державного нагляду (контролю) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72616
216. Проект Закону Про прискорений перегляд інструментів державного регулювання господарської діяльності. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40514>
217. Про Комплексну програму розвитку малого та середнього підприємництва у Полтавській області на 2021 – 2023 роки. ЗАТВЕРДЖЕНО Рішення пленарного засідання другої сесії обласної ради восьмого скликання 29.12.2020 N 32 URL: <https://hadiach-rada.gov.ua/monitoring-cin-na-osnovni-vidi-produktiv-harchuvannya-po-mistu-gadyach-14-56-49-06-09-2018/>
218. Прокопенко А.Л. Здійснення державного управління суспільними відносинами в умовах соціальних змін. Аспекти публічного управління. №2. 2013 с. 23-27
219. Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва. Указ Президента України від 12 травня 2005 року N 779/2005 URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779/200>
220. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

221. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
222. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформ і виведення економіки України з кризи. Розпорядження Президента України від 18 серпня 1997 року N 298/97-рп URL: https://ips.ligazakon.net/document/R298_97?an=7
223. Про основні засади державного контролю (нагляду) за господарською діяльністю в Україні: Закон України від 05.04.2007 за № 877-V / Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 2007 - № 29 - ст.389
224. Про підприємництво. Закон України 7 лютого 1991 року № 698-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>
225. Про Програму державної підтримки підприємництва в Україні. Постанова КМУ від 17 березня 1993 р. N 201 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201-93-п>
226. Про Програму розвитку малого підприємництва в Україні на 1997-1998 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 січня 1997 р. N 86 URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-97-п>
227. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Розвиток підприємництва в Україні та підтримка малого і середнього бізнесу» від 13.04.2016 № 1090-VIII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/t161090?ed=2016_04_13
228. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні. Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
229. Проскурня О.М. Світова та конкурентна політика країн Європейського союзу: конспект лекцій. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Харків : НТУ «ХПІ», 2020. 41 с.

230. Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва : Указ Президента України № 746/99 від 28 червня 1999 р. [зі змінами від 02.01.2010] // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13/14, № 15/16, № 17.
231. Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020". Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>
232. Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80#Tex>
233. Про тимчасові особливості здійснення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 3.11.2016 за № 1728-VIII / Відомості Верховної Ради (ВВР) – 2017 - № 4 - ст.37
234. Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності: Указ Президента України від 3 лютого 1998 року N 79/98 // URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79/98>
235. Публічне адміністрування: навчальний посібник / Ю. Г. Кальниш, Т. М. Лозинська, І. Тимцуник. Полтава: РВВ ПДАА, 2015. 185 с.
236. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід: монографія / За заг. ред. Сергія Чернова та ін.; Запоріж. держ. інж. акад. – Запоріжжя: ЗДІА, 2016. – 606 с.
237. Публічне управління та адміністрування : навч. посібник / Скидан О. В., Якобчук В. П., Даций Н. В., Ходаківський Є. І. [та ін.] ; за заг. ред. О. В. Скидана. Житомир : ЖНАЕУ, 2017. 705 с.
238. Реанімаційний пакет реформ. URL: <https://rpr.org.ua/>
239. Регіональне управління: підручник / за заг. ред. Ю.В.Ковбасюка, В.М.Вакуленка, М.К.Орлатого. К. : НАДУ, 2014. 516 с.

240. Рейтинг Doing Business: що робити, щоб нарешті обігнати Білорусь? УКРІНФОРМ. 24.10.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2805261-rejting-doing-business-so-robiti-sob-naresti-obignati-bilorus.html>
241. Рекомендації щодо економічного розвитку України та її регіонів: Пропозиції пленумів Співки економістів України та науково-практичних конференцій за період 2004— 2011 рр. / За заг. ред. В.В. Оскольського. К., 2012. 218 с
242. Ретунських В.В. Взаємозв'язок наслідків державного управління з формуванням тіньового сектору економіки. Вісник Хмельницького національного університету 2011, № 2, Т. 1 с. 246-249
243. Рибчак В. І. Світовий досвід державного регулювання підприємств малого бізнесу. Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. Львів : РВВ НЛТУ України. 2010. Вип. 16.1. С. 235–238.
244. Рикова Н.В. Глобалізація як фактор трансформації державного регулювання бізнесу. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1733>
245. Савченко В.Ф Інфраструктура національної економіки як необхідна умова економічного зростання. Науковий вісник Ужгородського університету 2016 Серія Економіка. Випуск 1 (47). Т. 2. С. 180-187
246. Сазонець І.Л., Саленко А.С. Інституційні основи державної підтримки лібералізації підприємницької діяльності. Економіка та держава № 1/2019. С. 23-26
247. Сазонець О.М., Куряча Н.В. Напрями лібералізації підприємницької діяльності в Україні в контексті вдосконалення системи пенсійного забезпечення Проблеми економіки. 2015. № 4. С. 164—170
248. Сарапіна О.А., Пінчук Т.А. Критичний аналіз позицій України у міжнародному рейтингу «Ведення бізнесу» за критерієм «оподаткування». Ефективна економіка. №8.2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=8&y=2017>

249. Сич О. А. Використання коштів ЄС для фінансування ревіталізації міст (досвід Польщі) Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Збірник наукових праць. Київ : 2014. Вип. 4. С. 208-214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2014_4_26.
250. Сімак С.В. Інституційні основи дослідження механізмів взаємодії громадянського суспільства, влади і бізнесу. Державне управління: удосконалення та розвиток № 4, 2016. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=964>
251. Сімак С.В. Реалізація взаємодії державного та приватного секторів у системі державного управління розвитком інфраструктурної сфери Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 13. С. 105- 108
252. Скорук О.В. Стан та проблеми розвитку підприємництва в Україні Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2016. № 2(02). С. 107-111.
253. Скуріхін С. М. Морфологія і динаміка правової культури : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2020. 314 с
254. Сорос Д. Відкрите суспільство. Реформування глобального капіталізму. Пер. З англ. Д. Ткачук, А. Фролкін. Вид-во Фоліо. К. 2010 368 с.
255. Соціальна ринкова економіка: орієнтири для євроінтеграційних трансформацій України. KAS Policy Paper. Видання Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. К. 2016. 57 с.
256. Соціальна ринкова економіка: орієнтир для України / Р. Клапгам, М. Ломанн, О. Олійник та ін. 2-е вид. К., ФАДА, ЛТД, 2006, 88 с.
257. Стан розвитку членських бізнес-об'єднань в Україні. Аналітичний звіт. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2021. 132 с.
258. Старосольська С. "Регуляторна гільйотина" для бізнесу: скасувати, оптимізувати, уніфікувати». Економічна правда. 7.09.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/7/691239/>

259. Стояненко І.В., Біленко Я.О. Розвиток малого та середнього бізнесу в країнах ЄС. Young Scientist» Економічні науки. № 1 (53) January, 2018 с. 997-1001
260. Стратегія ЄС для малого та середнього бізнесу для сталої та цифрової Європи. URL: https://www.rac.org.ua/uploads/content/EGDcards/final_00_15_Small%20medium_business_card_2021_ua.pdf
261. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-p>
262. Страхування воєнних ризиків має бути поширене як на іноземних, так і на українських інвесторів, - Юлія Свириденко на КМЕФ. Урядовий портал 17.11.2022 URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/strahuvannya-voyennih-rizikiv-maye-buti-poshirene-yak-na-inozemnih-tak-i-na-ukrayinskih-investoriv-yuliya-sviridenko-na-kmef>
263. Стрельбіцька Н.Є. Мале та середнє підприємництво як фактор соціально-економічного зростання ЄС. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип.7.част 3. 2016. С. 118-122
264. Стрижак О.О. Поняття інституту: основні підходи до визначення суті та змісту. Економіка та держава № 8/2016. С. 38-43
265. Стрілець В.Ю. Забезпечення розвитку малих підприємств: теорія, методологія, практика : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2019. 457 с.
266. Стрілець В.В. Реалізація законодавчих ініціатив у сфері державного забезпечення розвитку малого бізнесу: досвід ЄС. Науковий вісник Ужгородського національного університету Випуск 24, частина 3 .2019С. 95-100

267. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наукова доповідь / [Шинкарук Л.В., Бевз І.А., Барановська І.В. та ін.] ; за ред. чл.-кор. НАН України Л.В. Шинкарук ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2015. 304 с. : табл., рис.
268. Сухомлин В.Б. Формування та реалізація державної політики у сфері зайнятості населення. Автореф. дис. к.н.держ.упр. К. 2019. 20 с.
269. Сучасні економічні проблеми розвитку підприємництва : зб. наук. пр. / Київський держ. торговельно-економічний ун-т ; А.Д. Бутко (відп. ред.). К., 2010.– 465 с.
270. Тінізація економіки та інтелектуальної економіки як загроза національній безпеці країни та їх детінізація: монографія / О. Б. Бутнік-Сіверський, О. П. Петренко / за наук. редакцією д.е.н., проф. Бутнік-Сіверського О. Б. 2020. 108 с.
271. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. МЦПД. URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf
272. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.
273. Толмачова Г.Ф., Ляшенко В.І., Колеснікова Г. В. Регулювання розвитку малого і середнього підприємництва: досвід зарубіжних країн для України. Економічний вісник Донбасу № 1(47), 2017 с. 157- 185
274. Торгово-Промислова Палата України. URL: <https://uccr.org.ua/>
275. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України : конспект лекції до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад : Е. А. Афонін, О. В. Суший. К. : НАДУ, 2010. 48 с.
276. Україна – 2030. Стратегія зміни майбутнього. НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/ukraine-2030-1.pdf>

277. Український бізнес назвав головні проблеми у відносинах із владою. Mind. 16/02/2023. URL: <https://mind.ua/publications/20253453-ukrayinskij-biznes-nazvav-golovni-problemi-u-vidnosinah-iz-vladoyu>
278. Український фонд підтримки підприємництва. URL: <http://ufpp.kiev.ua/>
279. Українські реалії ринку праці в умовах глобалізації: колективна монографія / за наук. редакції докторів держ. упр. Р. В. Войтович, П. В. Ворони, М. І. Лахижі. Київ, 2021. 238 с
280. Уланова М. Английская юридическая компания Law Firm Ltd «Нова ініціатива» URL: <http://donklass.com/2010-03-15-15-40-59/26-2009-05-21-18-19-04/640-malyj-biznes-v-anglii.html>
281. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/fondi-vidnovlennya-ukrayini>
282. Ушакова, Н. Г., Зарецька Л.М. Державне регулювання економіки [Текст] : навч. метод. посібник. Х. : ХДУХТ, 2014. –225 с.
283. Федорчак О.В. Інституційний механізм державного управління. Ефективність державного управління. 2017. № 5. <https://doi.org/10.33990/2070-4011.50.2017.150595>
284. Федорченко В. В. Сутність механізму державного регулювання розвитку малого підприємництва. Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 23. - С. 151-154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2012_23_37
285. Федорченко В. В. Удосконалення механізму формування державної політики підтримки розвитку малого підприємництва . Інвестиції: практика та досвід. 2014. № 7. С. 185–188. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=3546&i=35>
286. Чечетова-Терашвілі Т. М., Малишко Ю.М. Аналіз недоліків методології міжнародного рейтингу «Doing business» Проблеми економіки. 2014 № 3. С. 38-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2014_3_7.
287. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України К.: "Логос", 2003. 631 с.

288. Шадура- Никипорець Н.Т. Роль малого підприємництва у розвитку регіональних господарських систем. Проблеми та перспективи економіки та управління. №3. 2015. С. 209-214
289. Шайдюк І. Є. Європейський досвід державного регулювання та підтримки малого підприємництва. Концептуальні засади формування менеджменту в Україні: матеріали III Все- укр. наук. конф. Київ, Одеса, Стамбул, 17-22 травня 2010 р. С. 246–252.
290. Швець Н.В., Шевцова Г.З. Формування повоєнної моделі економіки України: питання фінансування та управління. вісник Східноукраїнського Національного Університету імені Володимира Даля. 2022. №4 (274). С. 53-62
291. Шевчук А.В. Напрями вдосконалення державної підтримки малого бізнесу в Україні в контексті застосування зарубіжного досвіду (на прикладі Німеччини). С. 125-128 URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/>
292. Шульга А.В. Розвиток регуляторної політики в ЄС. Наукові розвідки з державного та муніципального управління. №2. 2014. С. 159-169
293. Щодо актуальних проблем регуляторної політики України та напрямів їх вирішення у 2018 році. Аналітична записка. НІСД. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodo-aktualnikh-problem-regulyatornoi-politiki-ukraini-ta-napryamiv-ikh>
294. Що очікує бізнес в 2023 році: дайджест законодавчих новацій. 30.12. 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/news/216425_shcho-ochku-bznes-v-2023-rots-daydzhest-zakonodavchikh-novatsy
295. Якименко Ю. та ін. Україна 2020-2021: невинуватені очікування, неочікувані виклики (аналітичні оцінки). Центр Разумкова, 2021р.. 304 с.;
296. Якименко Ю. та ін. Україна 2021-2022: помірні досягнення, масштабні загрози. Центр Разумкова, 2022р

297. Як малим та середнім підприємствам України стати національними та глобальними чемпіонами? К. 2019. 47 с.
298. Яковенко Р.Я. Адміністративні методи державного регулювання економіки. URL: <https://tusovka.kr.ua/news/2018/05/06/administrativni-metodi-derzhavnogo-reguljuvannja-ekonomiki>
299. Ясько Ю.І. Інституційне забезпечення конкурентної політики держави. Інвестиції: практика та досвід № 19—20/2020. С. 74-79
300. BAS Малий бізнес. URL: <https://www.bas-soft.eu/soft/bas-mass/bas-small-business/>
301. BRDO. Офіс ефективного регулювання. URL: <https://brdo.com.ua/shho-my-robymo/>
302. DOING BUSINESS-2018. Україна в рейтингу Світового банку легкості ведення бізнесу URL: <http://edclub.com.ua/analitika/doing-business-2018-ukrayina-v-reytyngu-svitovogo-banku-legkosti-vedennya-biznesu>
303. Doing Business 2019. URL: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf
304. ЕБА. Європейська Бізнес Асоціація. Дослідження. Аналітика. URL: <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analitika/Eurostat>.
305. European Charter for Small Enterprises. European Commission. URL : <http://bookshop.europa.eu/en/the-european-charter-for-small-enterprisespbNB4302600>
306. Eurostat. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat>
307. Introduction to PPPs: Can public-private partnerships improve infrastructure and deliver better public services? UNECE, 2012. 42 p. URL: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/images/ICoE/Introductionppp.pdf>

308. Limits to Privatization: How to Avoid Too Much of a Good Thing: A Report to the Club of Rome. Edited by Ernst von Weizsacker, Oran R. Young, Matthias Finger. – London: Earthscan, 2005. 414 p
309. Onyshenko V., Yehorycheva S., Maslij O., Yurkiv N. Impact of Innovation and Digital Technologies on the Financial Security of the State. Lektüre Notes in Civil Engineering . 2020. Volume 181. P. 749-759. DOI: https://doi.org/10.1007/978%2D3%2D030%2D85043%2D2_69
310. Piasecki E. B. Policy on small and medium-sized enterprises in Central and Eastern European Countries. Warsaw : 1992. 263 p
311. Principles of good governance. URL: <http://msulocalgov.org/technicalassistance/Principles%20of%20Good%20Governance.pdf>
312. PRO. Платформа ефективного регулювання. URL: <https://regulation.gov.ua/>
313. Small Business Act. European Commission. URL : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52008DC0394&locale=en>
314. Towards the circular economy. Economic and business rationale for an accelerated transition. URL: <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/ElleMacArthur-Foundation-Towards-the-Circular-Economy-vol.1.pdf>
315. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. A/Res/70/1. 21 October 2015. 44 pp. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E..
316. U-LEAD з Європою. URL: <https://donors.decentralization.gov.ua>
317. Vasileios Rizos, Arno Behrens, Terri Kafyeke, Martin Hirschnitz-Garbers, Anastasia Ioannou. The Circular Economy: Barriers and Opportunities for SME URL: https://www.researchgate.net/publication/283121970_The_Circular_Economy_Barriers_and_Opportunities_for_SMEs

ДОДАТКИ

Додаток А

Довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Носкова Олексія Миколайовича
на тему «Оптимізація державного регулювання у сфері розвитку
малого та середнього бізнесу в Україні»

Результати дисертаційного дослідження «Оптимізація державного регулювання у сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні» використано у діяльності Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Полтавській області та його місцевих відділень.

Зокрема, з точки зору поглиблення комунікацій органів влади з громадянами та структурами малого середнього бізнесу важливими є положення дисертації щодо необхідності забезпечення респонсивності публічної адміністрації та державних установ і організацій в контексті адаптивного управління.

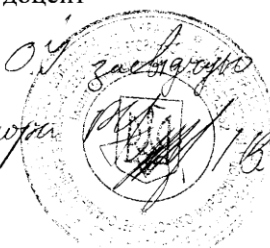
Розроблені автором та запропоновані до розгляду науково-методичні засади оптимізації державного регулювання малого та середнього бізнесу в Україні в умовах глобалізації, євроінтеграції, децентралізації та переходу до реалізації політики сталого розвитку і формування сервісно-орієнтованої держави в Україні, а також розгляд особливостей цієї політики в кризових ситуаціях мають як теоретичну, так і практичну цінність і використані Регіональним центром для методичного забезпечення роботи з органами публічного управління, громадськими інституціями та громадянами.

У роботі з представниками малого та середнього бізнесу Регіональним центром апробовано запропоновані автором положення щодо напрямів оптимізації державного регулювання в сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, насамперед, з точки зору його правового та організаційного забезпечення. Інноваційним ресурсом даного дослідження є пропозиції щодо форм участі бізнесу в процесі економічного відновлення країни, участь МСБ у ревіталізації міського середовища тощо

Матеріали дисертаційної роботи є актуальними, мають вагоме теоретичне і практичне значення у процесі надання правової допомоги бізнесменам, військовим, представникам громадських організацій та іншим громадянам.

Директор Регіонального центру
з надання безоплатної вторинної правової
допомоги у Полтавській області,
к.н.держ.упр., доцент

О.І. Черчатий

Відомий Черчатого О.І. засвідчено
Заступник директора *В.Клименко*

Товариство з обмеженою відповідальністю «ЮА ДЕФ»

УКРАЇНА, 36003, ПОЛТАВСЬКА ОБЛ., М. ПОЛТАВА, ВУЛ. БАЛАКІНА, БУД. 20, ОФІС 305,
ЄДРПОУ 44894993 /р UA883052990000026001041215050 у банку АТ КБ "ПРИВАТБАНК" у м.Дніпро
тел.: +38(063)-792-17-26

Вих. № 2023/06/19 від 19.06.23р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень

НОСКОВА ОЛЕКСІЯ МИКОЛАЙОВИЧА,

що містяться у дисертаційному дослідженні на тему «Оптимізація державного регулювання у сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні»,
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування

Товариство з обмеженою відповідальністю «ЮА ДЕФ» розглянуло рекомендації О.М. Носкова щодо оптимізації державного регулювання малого та середнього бізнесу в Україні на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Представлені розробки використані у процесі виробничої та комунікативної діяльності. Зокрема, практичну цінність мають авторське бачення державної політики на підтримку розвитку малого та середнього бізнесу в умовах європейської інтеграції та інформатизації відносин держави з малим бізнесом. Підтримки заслуговує пропозиція автора щодо взаємної респонсивності органів влади та бізнесу. Цікавими з точки бізнесу є положення про активне залучення малого та середнього бізнесу до відбудови міського господарства та поступове залучення представників бізнесу до управлінських процесів на місцевому рівні.

Директор
ТОВ «ЮА ДЕФ»

Владислав Башук

**ПОЛТАВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР
ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ**

вул. Європейська, 49, м. Полтава, 36039, тел. (+380532) 60-97-18
e-mail: poltavacppk@ukr.net, web: http://cpk.adm-pl.gov.ua,
код ЄДРПОУ 24394311

19.05.2023 № 01-17/152

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта Навчально-наукового інституту публічного управління та державної
служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Носкова Олексія Миколайовича на тему «Оптимізація державного регулювання
у сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні»

На засіданні навчально-методичної ради Полтавського регіонального
центру підвищення кваліфікації розглянуто матеріали дисертаційного
дослідження Носкова О.М. на тему «Оптимізація державного регулювання у
сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні».

Актуальність наукового дослідження О.М. Носкова витікає з необхідності
удосконалення державного регулювання у сфері малого та середнього бізнесу,
зважаючи на посилення його значення для економіки та соціальної сфери
країни.

У навчальному процесі Полтавського регіонального центру підвищення
кваліфікації використано зібрані та узагальнені О.М. Носковим дані про
специфіку розвитку малого та середнього бізнесу в умовах глобалізації та
європейської інтеграції України.

При реалізації загальних та спеціальних програм підвищення кваліфікації
державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів
місцевих рад використано положення дисертаційного дослідження щодо
специфіки державного регулювання у сфері малого та середнього бізнесу в
умовах пандемії та воєнного стану. Дисертаційні положення щодо забезпечення
еластичності ринку праці використано при розробці навчальної програми
«Ефективна діяльність бізнесу в контексті реалізації цілей і цінностей
суспільства».

Матеріали дисертаційного дослідження О.М. Носкова мають практичну
цінність при підготовці тренінгів для державних службовців та посадових осіб
місцевого самоврядування, які працюють у економічній та соціальній сферах
публічного управління.

Директор

Наталія ОСИПЕНКО

НАЦІОНАЛЬНА СЛУЖБА ПОСЕРЕДНИЦТВА І ПРИМИРЕННЯ ВІДДІЛЕННЯ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

вул. Зигіна, 1
м. Полтава, 36014

www.adm-pl.gov.ua
E-mail: poltava.nsp@ukr.net

тел./факс. (0532) 60-63-86

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
аспіранта Навчально-наукового інституту публічного управління та державної
служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Носкова Олексія Миколайовича на тему «Оптимізація державного регулювання
у сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні»

У Відділенні Національної служби посередництва і примирення в Полтавській області розглянуто матеріали дисертаційного дослідження Носкова О.М. на тему «Оптимізація державного регулювання у сфері розвитку малого та середнього бізнесу в Україні». Відзначено його актуальність та поєднання теоретичної і практичної спрямованості.

Серед опублікованих частин дослідження необхідно відзначити матеріали з колективної монографії та статті, в яких автор розкриває польський досвід регулювання еластичності ринку праці в умовах глобалізації та євроінтеграції. Зокрема, корисним з точки зору огляд інституційного забезпечення регулювання ринку праці та матеріали щодо забезпечення його мобільності і еластичності. Актуальними для України є пропозиції автора щодо посилення інформаційної роботи з підприємцями та працівниками щодо поєднання еластичності ринку праці та соціальної безпеки.

З точки зору служби посередництва і примирення важливою є пропозиція О.М. Носкова щодо реалізації принципу респонсивності, його трактування як здатність влади адекватно реагувати на потреби МСБ та здатність представників МСБ усвідомлювати як власні, так і державні інтереси. Практичне значення має положення про розгляд респонсивності державного регулювання МСБ в контексті адаптивного управління.

Теоретичні положення дисертаційного дослідження та практичні рекомендації автора використано в роботі відділення Національної служби посередництва і примирення в Полтавській області при підготовці методичних матеріалів та проведенні заходів з представниками малого та середнього бізнесу.

Начальник відділення

Оксана АТАМАНЮК

Додаток В
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові
результати дисертації:*

1. Носков О.М. Проблеми регулювання та перспективи розвитку малого і середнього бізнесу в Україні: теоретичні аспекти. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. №1. 2023. С. 156- 167

2. Носков О.М. Державне регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах пандемії та воєнного стану. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. Електронне фахове видання. № 7. 2023. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-7-02-12>

3. Носков О.М. Особливості та перспективи оптимізації державного регулювання малого та середнього бізнесу в Україні на регіональному та місцевому рівнях. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. Електронне фахове видання. № 10. 2023 DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-10-02-07>

4/ Носков О.М. Державна підтримка розвитку малого та середнього бізнесу в період пандемії, як обов'язкова умова відновлення економіки України. 46 Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín “Věda a perspektivy” je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. No 7(7) 2021. С. 47-55.

5 Лахижа М.І., Носков О.М. Державне регулювання еластичності ринку праці: польський досвід. Державно-управлінські студії № 11, 2019. URL: <http://studio.ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/07/Lakhyzha-Noskov-DUS-11.pdf> (Автором в межах цієї теми виконано дослідження ринку праці в Республіці Польща)

6. Носков О.М., Лахижа М.І. Державне регулювання еластичності ринку праці в Польщі. Колективна монографія «Українські реалії ринку праці в умовах глобалізації» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ, 2021 року).К. 2021. С. 98-105 *(Автором в межах цієї теми виконано дослідження ринку праці в Республіці Польща)*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Носков О.М. Вплив міграційних процесів на трансформацію ринку праці. Матеріали доповідей та тез Міжнародної науково-практичної конференції «Інституційні трансформації ринку праці в умовах євроінтеграції» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ, 12 листопада 2019 року).К. 2019. С. 323-325.

8. Носков О.М. Розвиток електронної демократії в Україні. Матеріали доповідей та тез II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Форум прямої демократії» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ, 4 грудня 2019 року).К. 2019. С. 90-92.

9. Носков О.М. Співробітництво влади та бізнесу у сфері публічно-приватного партнерства. Матеріали тез та доповідей III-ої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації». ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ 15 квітня 2020 року). К. 2020. С. 148 - 151.

10. Носков О.М. Публічно-приватне партнерство як метод співпраці органів державної влади та бізнесу. Матеріали тез та доповідей науково-практичної інтернет-конференції «Науково-практичне забезпечення надання публічних послуг в умовах децентралізації» ІПК ДСЗУ ПДАА УАРОР (м. Київ 20 квітня 2021 року). К. 2021

11. Носков О.М. Адаптація законодавства України до права ЄС, як необхідна умова інтеграції. Матеріали VI Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції «(Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти» ПЮІ НЮУ імені Ярослава Мудрого (м. Полтава 17 листопада 2021 року). П. 2021. С. 46-49.

12. Носков О.М. Зарубіжний досвід регулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. Організаційно-правові аспекти публічного управління в Україні : Матеріали X Міжнародної науково-практичної Інтернетконференції, 27 квітня 2023 р. Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2023. С. 126-128

КОНЦЕПЦІЯ**оптимізації державного регулювання МСБ на 2023-2030 роки****Визначення проблеми, на розв'язання якої спрямована Концепція**

Розвиток малого та середнього бізнесу (МСБ) є об'єктивно необхідним елементом стабілізації економіки, підвищення рівня добробуту населення та формування середнього класу. В Україні частка малих та середніх підприємств (МСП) у загальній їх кількості становить 99,8 відсотка, що відповідає показникам розвинутих країн. Проте значно нижчими порівняно з розвинутими країнами є частка продукції у валовому внутрішньому продукті (ВВП) та частка населення, зайнятого у МСБ.

Залишаються проблеми, на вирішення яких спрямовані державні документи, зокрема, Закони України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні», «Про розвиток і державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні», «Про засади державної регіональної політики», Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2027 року, Концепція Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки (2013 рік) та Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року (2017 рік): нерівномірність концентрації суб'єктів малого і середнього підприємництва за регіонами; нерівномірність розподілу за видами економічної діяльності.

Не реалізовані й основні вектори розвитку МСБ, виділені у Національній економічній стратегії до 2030 року:

- розвиток екосистеми підтримки бізнесу;
- розширення доступу до фінансування;
- спрощення регуляторного середовища;
- сприяння доступу на нові ринки.

Потребують реалізації положення Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII та норми документів, що стали результатом отримання Україною статусу кандидата в члени ЄС.

Крім того, суттєві зміни соціально-економічної та політичної ситуації в Україні внаслідок російської агресії, яка призвела до руйнувань, розірвання економічних зв'язків, значної міграції населення, змусили органи влади прийняти низку документів, спрямованих на забезпечення функціонування економіки загалом та МСБ, зокрема, в умовах воєнного стану та в період відбудови.

В такій ситуації набувають особливого значення такі переваги МСБ, як гнучкість, мобільність, оперативність, адаптивність, забезпечення зайнятості, насичення ринку товарами та послугами. Водночас необхідно враховувати вразливість МСБ, обмеженість у власних фінансових та матеріальних ресурсах, висока залежність від рівня підтримки.

Ці обставини вимагають розробки та впровадження Концепції оптимізації державного регулювання МСБ на 2023-2030 роки та внесення коректив у існуючі нормативно-правові документи, що регламентують державну політику у сфері розвитку МСБ. Відповідного коригування потребують обласні програми розвитку МСБ.

Аналіз причин виникнення проблеми та обґрунтування необхідності її розв'язання з допомогою оновлення Концепції та Стратегії

Становлення МСБ в Україні відбувалося в умовах трансформації економіки від планової до ринкової та становлення демократії при нестачі внутрішніх фінансових ресурсів та складності залучення зовнішніх інвестицій. Вузловою проблемою стала недооцінка ролі МСБ в житті країни, наслідком чого стали належний рівень інфраструктури, недосконалі державні механізми регулювання розвитку МСБ, адміністративні та інші перепони тощо.

Прийняті концепції, стратегії та програми розвитку МСБ не були реалізовані через низку об'єктивних та суб'єктивних причин. Суттєвий негативний вплив на МСБ має війна, яка призвела до руйнувань, переміщення підприємств, вимушеного переселення людей тощо.

Забезпечення оптимізації державного регулювання розвитку МСБ в умовах війни та відбудови вимагає розробки та реалізації нової Концепції.

Ключовими факторами, які необхідно враховувати при підготовці нової Концепції є такі:

- значні втрати української економіки, зокрема МСБ, внаслідок руйнувань та розриву економічних відносин;
- зменшення кількості мешканців України внаслідок вимушеної міграції та військових втрат;
- перспективи вступу України до Європейського Союзу;
- готовність країн G7 та інших держав сприяти економічному відновленню України;
- необхідність вирішення не лише соціально-економічних, а й політичних проблем, зокрема, посилення заходів щодо запобігання корупції та оптимізація владних структур, в першу чергу – судової системи;
- необхідність зміни структури економіки України при пріоритетності принципів європеїзації, сталого розвитку та диджиталізації, зниження регуляторного навантаження, забезпечення доступу до ринків та фінансування.

Мета та основні цілі

Метою нової Концепції є оптимізація державного регулювання розвитку МСБ для забезпечення зростання його ефективності та конкурентоздатності, посилення ролі в житті країни та створення основи для становлення середнього класу.

Основні цілі: зростання конкурентоспроможності МСБ; посилення спеціалізації МСБ на високотехнологічних та напрямках виробництва; поглиблення регіональної рівності.

Принципи Концепції

Вузлові принципи Концепції визначаються сучасними підходами до державного регулювання соціально-економічного розвитку:

респонсивність, цілеспрямованість, системність, безперервність, єдність розвитку, обґрунтованість, об'єктивність, економічність, ефективне використання ресурсів, пріоритетність вирішуваних проблем, обов'язковість, професіоналізм, адаптивність управління

Шляхи і способи розв'язання проблеми

Вузлові напрями:

1. Створення зручних умов для сталого розвитку МСБ:

- реалізація комплексу антикорупційних заходів;
- підтримка новостворених та діючих підприємств у сфері зменшення податкового навантаження та мораторію на перевірки з боку контролюючих органів, окрім тих де перевірки дійсно необхідні (заклади харчування, охорони здоров'я тощо);
- забезпечення респонсивності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- забезпечення дерегуляції діяльності МСБ, особливо під час війни та післявоєнні часи;
- підтримка та створення умов для появи бізнес-інкубаторів, бізнес-акселераторів та індустриальних парків, особливо на регіональному рівні;
- підтримка кооперації МСБ, створення кластерів та виробничих об'єднань;
- поширення досвіду роботи шляхом активізації навчальних та наукових заходів.

2. Забезпечення доступу до фінансів і внутрішнього та зовнішнього ринків:

- забезпечення відкритості і прозорості отримання та використання інвестицій;

- доступність кредитних та лізингових коштів з відсотковою ставкою на рівні європейських держав для забезпечення конкурентоспроможної ціни;
- доступність та вичерпність економічної інформації;
- підтримка зовнішньоекономічної діяльності МСБ;
- підтримка співпраці вітчизняних МСП із зарубіжними.

3. Диджиталізація країни

- впровадження ІКТ у процеси виробництва;
- забезпечення доступу МСБ до інтернет-технологій;
- активне сприяння підвищенню кваліфікації власників та працівників МСБ у сфері новітніх технологій та методів ведення бізнесу;
- створення хабів цифрової інформації.

4. Регіональне вирівнювання в розвитку МСБ

- врахування регіональних особливостей при розробці та реалізації державних програм;
- поширення кращого досвіду;
- залучення МСБ до ревіталізації територій.

5. Захист навколишнього середовища

- реалізація завдань сталого розвитку;
- підтримка енергозберігаючих технологій;
- використання можливостей циркулярної економіки.

6.Правова, психологічна та освітня підтримка МСБ

- активна допомога потенційним та діючим власникам МСБ через систему безоплатної правової допомоги;
- надання психологічної допомоги ветеранам війни для відновлення, започаткування та розвитку власної справи;
- поступове створення основ психологічної служби.

7.Інтеграція України до єдиного ринку Європейського Союзу в рамках програми «Єдиний ринок» (2021-2027 роки) та інших програм.

- забезпечення конкурентоспроможності українських підприємств;

-створення умов щодо інвестиційної привабливості української економіки для іноземних інвесторів, які в свою чергу стануть одним із драйверів економіки;

-оновлення законодавства з врахування європейських стандартів.

8. Особливої уваги потребує вироблення та реалізації державної політики на ринку праці для забезпечення його еластичності та врахування як інтересів МСБ, так і працівників.

За даними Українського інституту майбутнього, на початок 2022 року в Україні проживало 37,6 млн людей. Від початку війни з України виїхало 20,7 млн осіб, 12,1 млн з них повернулися до України. У травні 2023 року в Україні проживало 29 млн. населення, 17 млн. з яких – економічно неактивне. Внаслідок мобілізації чоловіків та виїзду до інших країн кваліфікованих працівників (переважно жінок) приватний бізнес стикається з дефіцитом працівників окремих кваліфікацій, що проявлятиметься й після завершення війни. Нестачу кваліфікованої робочої сили вважають основною перешкодою для економічного зростання України як в умовах війни, так і в майбутньому майже 80% респондентів.

Важливо також враховувати, що з 12 млн. економічно активного населення 9,1-9,5 млн були зайняті в різних сферах економіки. Зважаючи на 2-3 млн бюджетників, основне навантаження припадає на 6,5 -7 млн. чол працюючих у різних сферах економіки. Слід враховувати також, що понад 2 млн. населення (20%) залишалися безробітними й значна частина з них – люди з вищою освітою.

Завдання забезпечення економіки, зокрема й МСБ, продуктивною робочою силою в необхідній кількості вимагають від держави спільно з бізнесом визначення пріоритетності підготовки спеціалістів, насамперед в економічних секторах, які потребують відновлення.

Необхідно зосередитися на розвитку робочої сили, яка буде здатна забезпечити стале зростання. Для цього потрібно гарантувати економічну свободу (знизити податковий тиск на МСБ та полегшити адміністративне

навантаження для підприємницької діяльності); продовжити політику дерегуляції ринку праці (впровадження норма законодавства ЄС); підтримувати освіту та розвиток робочої сили шляхом переходу до професійних стандартів, заснованих на компетентності; посилювати публічно-приватне партнерство; регулярно здійснювати аналіз тенденцій розвитку ринку праці та використовувати цю інформацію для коригування підготовки кадрів; підтримку повернення біженців (забезпечення адекватної оплати праці, безпечного робочого середовища, інноваційної моделі розвитку та високого рівня державної підтримки (забезпечення житлом, розвиток інфраструктури); залучення іммігрантів з інших країн (спрощення імміграційного законодавства; перегляду гендерних стереотипів. Окремо варто виділити роботу з психологічної допомоги ветеранам та сприяння їм у працевлаштування чи організації і ведення власного бізнесу.

9. Посилення заходів по поглибленню публічно-приватного партнерства та зростання інституційних можливостей МСБ шляхом розвитку громадських об'єднань та посилення ролі професійних спілок.

Державна політика підтримки МСБ складається з чотирьох частин:

1. Формування позитивного іміджу підприємництва та підприємницької культури.
2. Сприяння відкриттю власної справи
3. Підтримка зміцнення та розвитку виробництва
4. Сприяння оперативному закриттю фірм та зміні напрямку виробництва

Саме з цим напрямом державної політики ми пов'язуємо завдання посилення респонсивності, що дозволить забезпечити розуміння населенням та підприємцями дій держави. А з іншого боку – дозволить державі адекватніше враховувати потреби населення та бізнесу. Відтак – формується базовий трикутник, який забезпечує успішність розвитку країни: громадськість, бізнес, держава.

Очікувані результати виконання Концепції, критерії визначення її ефективності

Виконання Концепції дасть змогу:

забезпечити оптимізацію державного управління розвитком МСБ шляхом посилення його респонсивності та адаптивності;

створити зручні умови для сталого розвитку МСБ - прискорити його розвиток та підвищити конкурентоспроможність на вітчизняному і світовому ринку шляхом впровадження інноваційних технологій;

підвищити рівень зайнятості шляхом активного залучення тих категорій населення, які зустрічають більше труднощів при виборі роботи - молоді, сільського населення, жінок, пенсіонерів та людей з обмеженими можливостями. Активно підтримувати демобілізованих та громадян, що повертаються з вимушеної міграції;

забезпечити доступ до фінансів і внутрішнього та зовнішнього ринків створити сприятливі умови для розв'язання економічних і соціальних проблем;

прискорити процес диджиталізації країни, впроваджувати ІКТ у процеси виробництва та забезпечувати доступ МСБ до інтернет-технологій;

забезпечити процес регіонального вирівнювання в розвитку МСБ та його активного залучення до ревіталізації територій;

гарантувати спрямованість зусиль на захист навколишнього середовища

Критерії оптимізації державного регулювання МСБ можна поділити на якісні та кількісні. До кількісних показників варто віднести дані, які характеризують стан МСБ – відсоток підприємств, відсоток продукції МСБ у ВВП країни, відсоток зайнятих до загальної кількості на державному та регіональному рівнях. Якісні показники пропонується оцінювати за відповідністю державного регулювання європейським стандартам.

Принциповим, є врахування рівня респонсивності влади у стосунках з МСБ, показниками чого можуть відкритість та прозорість влади, залучення громадських інституцій та об'єднань МСБ до вироблення рішень, організації їх виконання та контролю.

Оцінка фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, необхідних для виконання Концепції

Фінансування заходів здійснюватиметься за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів та інших не заборонених законодавством джерел.

Додаток D

Таблиця 3.3

SWOT-аналіз середовища для МСБ в Україні. 2023 р.

Сильні сторони	Слабі сторони
Легкість реєстрації підприємницької діяльності; Започаткування процесів ефективного регулювання; Спрощена система оподаткування; Покращення в сфері державних закупівель; Перші успіхи в торгівлі з ЄС спіх в усуненні бар'єрів у торгівлі, Потенційно великий внутрішній ринок; Висококваліфіковані трудові ресурси; Зручне географічне розташування; Успіхи диджиталізації Участь громадськості	Негативний вплив війни; Високий рівень корупції; Відсутність доступного та довготривалого фінансування Регуляторний тиск; Низький рівень координації дій для задоволення потреб МСБ; Нерозвинута культура підприємництва; Відсутність оцінки потреб МСБ в освітніх послугах; Проблеми енергоефективності; Значний рівень тіньової економіки; Складності під час закриття підприємств; Складності під час податкового адміністрування МСБ; Низький на даний час рівень купівельної спроможності населення
Можливості	Загрози
- Підтримка з боку міжнародної спільноти; Членство в ЄС: значні переваги, повноцінне використання можливостей; Зростання темпівдиджиталізації; Зростання можливостей кредитування МСБ; Зростання енергоефективності; Посилення можливостей асоціацій МСБ Взаємодія заінтересованих сторін, які надають підтримку малому і середньому підприємству.	Продовження геополітичної нестабільності; Негативні наслідки військових дій; Повільне відновлення економіки Нові макроекономічні потрясіння; Зниження можливостей для зарубіжної підтримки України Повільні темпи виконання програм реформування з політичних причин; Непередбачувані зміни в законодавстві; Соціальні заворушення.

Розробка автора

МОДЕЛЬ оптимізації державного регулювання МСБ в Україні

СУБ'ЄКТИ
Органи ДВВ, Органи МС

МЕТА
забезпечення зростання ефективності та конкурентоздатності МСБ, посилення ролі в економіці країни, створення основи для становлення середнього класу.

ЦІЛІ Економічні, соціальні, екологічні

ПРИНЦИПИ
респонсивність, цілеспрямованість, системність, безперервність, єдність розвитку, обґрунтованість, об'єктивність, економічність, ефективне використання ресурсів, пріоритетність вирішуваних проблем, обов'язковість, професіоналізм, адаптивність управління

МЕТОДИ (прямої та непрямої дії)
Всебічне сприяння провадженню суб'єктами МСП діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки шляхом стимулювання інноваційної діяльності.

МЕХАНІЗМИ (державний, регіональний та місцевий рівні)			
ЕКОНОМІЧНИЙ	СОЦІАЛЬНИЙ	ІНСТИТУЦІЙНИЙ (правовий організаційний)	ІНФОРМАЦІЙНИЙ
Фінансова підтримка Заповнення внутрішнього та зовнішнього ринків. Стимулювання інвестиційної діяльності Інновації	Забезпечення зайнятості населення. Вирішення соціальних питань Формування середнього класу	Удосконалення правового регулювання діяльності МСБ. Фонди підтримки підприємництва Об'єднання МСБ Кластери Центри розвитку бізнесу ТПП Агенції регіонального розвитку	Інформування МСБ про права, обов'язки, перспективи, можливості Інформування населення Освіта Збір та обробка інформації від МСБ

РЕСПОНСИВНІСТЬ

ОБ'ЄКТ/СУБ'ЄКТ
ОБ'ЄДНАННЯ МСБ
МАЛИЙ ТА СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС

